

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

Editor: prof. dr. P. Levit

UNIVERSITA KARLOVA V PRAZE vydává

Acta Universitatis Carolinae

v sériích: Mathematica et Physica, Biologica, Geologica, Medica, Philosophica et Historica,
Iuridica, Philologica, Historia Universitatis Carolinae Pragensis

КАРЛОВ УНИВЕРСИТЕТ В ПРАГЕ, ЧЕХОСЛОВАКИЯ, издает

Acta Universitatis Carolinae

в сериях: Mathematica et Physica, Biologica, Geologica, Medica, Philosophica et Historica,
Iuridica, Philologica, Historia Universitatis Carolinae Pragensis

THE CAROLINE UNIVERSITY OF PRAGUE, CZECHOSLOVAKIA,

announces the publication of

Acta Universitatis Carolinae

in series: Mathematica et Physica, Biologica, Geologica, Medica, Philosophica et Historica,
Iuridica, Philologica, Historia Universitatis Carolinae Pragensis

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE IURIDICA I

Vol. XII.

1965

No. 1, pag. 1—96

Obsah

<i>Václav Vaněček — 60 let</i>	str.	3
<i>Bibliografie prací univ. prof. dr. Václava Vaněčka</i>	str.	5
<i>J. Kincl: Otroci, propuštěnci a kolonové v Alarichově Breviaru</i>	str.	13
<i>S. Balík: K některým institucím tiskového práva anglické buržoasní revoluce 1640—1660.</i>	str.	49
<i>K. Malý: Zastavování činnosti porotních soudů v 80. letech XIX. století v Rakousku.</i>	str.	71
<i>K. Litsch: K postavení říšského místodržitele v okupovaném pohraničí</i> . . .	str.	87

Содержание

<i>Я. Кинцл: Рабы, вольноотпущеники и колонны в Бревиарию Алариха</i> . . .	с.	13
<i>С. Балик: К некоторым вопросам права печатания английской буржуазной революции в 1640—1660 гг.</i>	с.	49
<i>К. Малы: Приостановление деятельности судов присяжных заседателей в 80.-х годах XIX. века в Австрии</i>	с.	71
<i>К. Литш: К вопросу о положении имперского наместника в оккупированных пограничных областях</i>	с.	87

Inhalt

<i>J. Kincl: Die Sklaven, Freigelassenen und Kolonen im Breviarium Alaricianum</i> S.	13
<i>S. Balík: Zu einigen Institutionen des Pressrechtes in der Englischen bürgerlichen Revolution 1640—1660</i>	S. 49
<i>K. Malý: Die Einstellung der Tätigkeit der Schwurgerichte in Oesterreich in den achtziger Jahren des XIX. Jhdts</i>	S. 71
<i>K. Litsch: Zur Stellung des Reichsstatthalters im besetzten böhmisch-mährischen Grenzland.</i>	S. 87



VÁCLAV VANĚČEK — 60 LET

Šedesáté narozeniny jsou důležitým životním jubileem každého člověka. Zamýšlení nad dílem toho, kdo v našem společenském životě nereprezentuje jen svou osobu, ale je zároveň představitelem rozvoje celého vědního oboru, dává při podobné příležitosti možnost hodnotit nejenom jeho vlastní práci, ale i přínos všech těch, které svým příkladem vedl, inspiroval a učil. Probíhá-li pak tvůrčí období jeho života v době naplněné bojem hospodářských, politických i ideologických systémů, můžeme v jeho díle hledat i odraz společenských převratů a velkých myšlenek.

Profesor Václav Vaněček, který se dožívá v tomto roce svých šedesátin, vytvořil ve své dosavadní práci dílo mohutné a pestré. Jeho boj o vědeckou pravdu v právní historii, který zahájil již při svém vstupu do literatury tohoto vědního oboru, znamenal nástup nových tvůrčích myšlenek. Už jeho první práce přinesla do naší historie nové pohledy, opřené o poctivou a tvrdou práci a zároveň plně tvůrčí fantazie, bez níž není dílo historika myslitelné. Krok za krokem odkrýval ve svých dílech překvapivě nové pohledy na vývoj středověkého státu a práva v naší zemi a zařadil se tak do řady učenců, kteří si získali velké zásluhy o rozvoj vědního oboru s tak bohatými tradicemi.

Nikdy však nebyl vědcem uzavřeným do své pracovny. Boj pokrokových a reakčních sil, který vřel s překvapivou intenzitou právě na půdě vysokých škol jej přitahoval a nutil k tomu, aby v něm hledal své místo. Svě místo jako vědec, své místo jako vysokoškolský učitel, působící na řady svých posluchačů. Pokrokový postoj profesora Vaněčka za insigniády mu vynesl nemilost vedoucích představitelů právnické fakulty právě v době, kdy jiní lidé zde zakládali své profesorské kariéry. Jeho politický zápas však byl už tehdy opřen o výsledky jeho vědeckého výzkumu. Boj o nové poznatky ve vědě byl mu zároveň i bojem za politickou orientaci, snahou vyslovit svůj názor k ožehavým problémům doby Protektorátu. Právě v třicátých letech psal své Kapitoly z dějin Karlovy university a v době okupace studoval problematiku vzájemného vztahu mezi českými zeměmi a německou říší.

Vaněčkova cesta k marxistickému světovému názoru a do řad Komunistické strany Československa byla logickým vyvrcholením jeho politického i osobního vývoje. Svoji cestu k marxistickému světovému názoru vybojoval s úpornou a otevřenou poctivostí. Zúčastnil se všech politických bojů, které byly vedeny na právnické fakultě před únorem 1948, věnoval množství svého času výchově mladé generace právníků a s obětavým sebezapřením nezapomínal ani na další vědeckou práci. Jeho „Prvních tisíc let“ bylo přínosem prvního řádu pro rozvíjející se marxistickou vědu o státu a právu a oázou nových myšlenek v období, které suše přežvykovalo citáty a fráze. Nebyl to snadný boj, který profesor Vaněček tehdy vedl. Musil hájit oprávněnost své cesty za pravdivým poznáním vývoje státu a práva a za marxistickým světovým názorem proti útokům zleva i zprava. Jeho zásluhou je, že tento boj dovedl vybojovat a že dokázal najít cestu k vědecké pravdě omyly a chybami druhých, i svými vlastními.

Již tím se zařadil do řady těch, kdo si získali veliké zásluhy o rozvoj vědy o státu a právu. Jeho boj, opírající se o vědeckou poctivost a velkou erudici, mu získal přátele i žáky, takže se stal představitelem československé právní historie ceněným a uznávaným doma i za hranicemi.

Profesor Vaněček, kterému byl k 20. výročí osvobození ČSSR propůjčen Řád práce, vybojoval pro právní historii čestné místo i při nové organizaci vědecké práce v naší republice. Množství času a svízelné organizační práce pomohlo zajistit dobré pracovní podmínky pro řadu dalších právních historiků a otevřelo cestu novým úspěchům tohoto vědního oboru.

Jeho přátelé, spolupracovníci i žáci v plném uznání jeho poctivé a usilovné práce mu přejí plnou svěžest a pohotovost do další práce k lepší budoucnosti československé právní historie.

BIBLIOGRAFIE PRACÍ DR. VÁCLAVA VANĚČKA PROFESORA UNIVERSITY KARLOVY

— Sedláci, dědici,	Práce ze semináře čsl. práv. dějin	Praha 1926
— Teorie Bluhmova o vzniku Digest,	Všehrd, Roč. VII.	Praha 1926
— Studie o imunitě duchovních statků v Čechách do poloviny XIV. stol.	Práce ze semináře čsl. práv. dějin	Praha 1928
— Konfiskace a plen v nejstarším českém právu	Sborník Všehrd Naše právo a stát	Praha 1928
— Česká literatura právnická	Čsl. vlastivěda, díl X.	Praha 1929
— Komorník a podkomoří	Kaprasova pocta	Praha 1930
— K soudní imunitě duchovních statků na Moravě	Práce ze semináře čsl. práv. dějin	Praha 1931
— O pojmu vývoje práva	Sborník věd právních a státních	Praha 1933
— Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě:	Práce ze semináře čsl. práv. dějin	
I. Zakladatelská práva		Praha 1933
II. Pozemková vrchnost a imunita hospodářská		Praha 1937
III. Imunita soudní		Praha 1939
— Kapitoly o právních dějinách Karlovy university I. vydání,	Všehrd	Praha 1934
II. vydání	Všehrd	Praha 1936
— Česká škola právní XVI. stol.	Vědecký svět	Praha 1936
— Semper magistra	Krčmářův sborník	Praha 1938

— Dvě studie k otázce právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě	Práce ze semináře čsl. práv. dějin	Praha 1938
— Statuta ducis Ottonis	Sborník věd právních a státních	Praha 1940
— Čtvero hlavních prací právního historika	Sborník Miscellanea historico-iuridica	Praha 1940
— Ordo iudicii terrae	Sborník věd právních a státních	Praha 1941
— Historické záhady v české právní terminologii	Naše řeč	Praha 1942
— Záhada „vdání“. Historicko-právní analýsa a vývojová rekonstrukce	Rozpravy ČAV	Praha 1942
— Vnitřní organizace Čech a Moravy v době přemyslovské	Rozpravy ČAV	Praha 1943
— Přehled dějin státu a práva v ČSR do r. 1945		Praha 1945
— Patřili jsme někdy k Němcům?	Světový pramen zába- vy a poučení	Praha 1945
— Dějiny práva na Slovensku I. vydání		Praha 1945
II. vydání		Praha 1947
— Stát Přemyslovců a středověká říše I. vydání	Melantrich	Praha 1945
II. vydání	Svoboda	Praha 1946
— Obrodme právnictví	Práce	Praha 1946
— Počátky státu a práva v Československu	Všehrd	Praha 1946
— Jak nově zařídit výchovu právnictva (k reformě právnického studia)	Svoboda	Praha 1947
— Malé dějiny státu a práva v Československu	Všehrd	Praha 1947
— 1348—1948 (K 600. jubileu University Karlovy)	Nová mysl	Praha 1948
— Francouzsky pod názvem: „Le six-centième anniversaire de l'Université Charles IV.“	Bulletin du droit tché- coslovaque	Praha 1948

- | | | |
|--|--|-----------------|
| — Selské poddanství v starém českém právu | Český lid č. 3 | Praha 1948 |
| — Prvních tisíc let...
Předstátní společenská organizace a vznik státu u českých Slovanů | Život a práce | Praha 1949 |
| — Spolupráce na dějinách ČSR I | SPN | Praha 1951 |
| | Štátné nakladateľstvo | Bratislava 1952 |
| | Naše vojsko | Praha 1954 |
| — Obecné dějiny státu a práva | SPN | Praha 1949 |
| — Spolupráce na první učebnici pro dálkové studium z obecných dějin „Dějiny státu a práva“ | PÚMS | Praha 1951 |
| — Úkoly čs. právní historie.
(Příspěvek do diskuse na právnické fakultě KU) | Právník roč. 90 | Praha 1951 |
| — Pokrokové tradice v dějinách čs. státu a práva | Sborník ideologické konference v Brně | 1952 |
| — Stát a právo v husitském revolučním hnutí | Právník roč. 91 | 1952 |
| — Z diskuse o významu díla prof. Karla Kadlece | Právník roč. 91 | 1952 |
| — Doplnková skripta k dějinám státu a práva v Československu | | |
| I. vydání | SPN | Praha 1952 |
| II. vydání | SPN | Praha 1953 |
| — O významu právní historie v rámci ČSAV | Právník roč. 92 | 1953 |
| — Představitelé české právní vědy v letech 1882—1900 | Právník roč. 92 | 1953 |
| — Velká doba české právní historie | Sborník k 75. narozeninám Zd. Nejedlého, | Praha 1953 |
| — České právníctví za kapitalismu | ČSAV | Praha 1953 |
| | ČSAV | Praha 1953 |
| — Zákon o Československé akademii věd (francouzsky) | Bulletin du droit tchécoslovaque | Praha 1953 |
| — Recenze: H. Lowmianski: Podstawy gospodarcze formowania się państwosłowiańskich, Warszawa 1953 | | |

(Nový pohled na vznik státního života u Slovanů).	Byzantinoslavica XVI/2	Praha 1955
— Skripta k dějinám státu a práva v Československu. Feudalismus s přehledem celé látky do r. 1848	SPN	Praha 1954
— Dějiny státu a práva v ČSR za kapitalismu 1848—1945	SPN	Praha 1955
— Krátké dějiny státu a práva v Československu	SPN	Praha 1955
— K metodice přednášek o dějinách státu a práva jako přípravy pro výuku a studium disciplin platného práva	PHS II	Praha 1956
— Prameny k dějinám státu a práva v ČSR (Chrestomatie I)	Učební texty vysokých škol, PF KU	Praha 1957
— Právněhistorická práce v současném Československu	PHS III	Praha 1957
— Keltská a germánskořímská kapitola dějin státu a práva v Československu	PHS III	Praha 1957
— Dějiny státu a práva v Československu v letech 1938—1948 a další doplňky ke Krátkým dějinám	SPN	Praha 1958
— Problematika nejstarších státních útvarů na území ČSR	PHS IV	Praha 1958
— Tři druhy stavovských shromáždění ve starém českém státě	PHS IV	Praha 1958
— Zpráva o cestě do Jugoslávie	Věstník ČSAV č. 10	1958
— Václav Vojtíšek jako právní historik	Sborník akademiku Vojtíškovi, vydala KU	Praha 1958
— Recenze o knize J. Kejře: Právní život v husitské Kutné Hoře	PHS IV	Praha 1958
— Recenze o knize J. Klaboucha: Osvícenské právní nauky v českých zemích	PHS IV	Praha 1958
— Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR	ČSAV	1958

- | | | |
|--|--|------------|
| — Právněhistorický kongres v Perugii k 600. výročí smrti Bartola ze Sassoferrata | Věstník ČSAV č. 3 | 1959 |
| — Zasedání společnosti Jeana Bodina v Bruselu | Věstník ČSAV č. 1 | 1959 |
| — Mezinárodní porada o Slovníku slovanských starožitností v Poznani | Věstník ČSAV č. 68 | 1959 |
| — Dekret Kutnohorský 1409 až 1959 z hlediska dějin státu a práva | Acta Universitatis Carolinae Philosoph. et Hist. No. 2 | Praha 1959 |
| — Záběry z cesty do Itálie | Universita Karlova (časopis studentů a profesorů...) | Praha 1959 |
| — České kobyli pole jako právní instituce (Ius et libertas campiummentorum) | Rozpravy ČSAV roč. 69 č. 2 | Praha 1959 |
| — Návrh světové mírové organizace krále Jiřího z Poděbrad (z let 1462—1464) | Prameny k dějinám státu a práva v ČSSR (Chrestomatie) II., SPN | Praha 1959 |
| — Dva české návrhy na světovou mírovou organizaci. Návrh Jiřího z Poděbrad z XV. století a návrh J. A. Komenského ze XVII. století | Věda a život č. 1 | 1959 |
| — K mírovým plánům J. A. Komenského | PHS V | Praha 1959 |
| — K projektu krále Jiřího z Poděbrad | PHS V | Praha 1959 |
| — K 20. výročí Mnichova | Stát a právo V. | Praha 1959 |
| — Bartolovská pověst v Čechách | PHS VI | Praha 1960 |
| — Mistr Victorin Cornelius ze Všehrd (cca. 1460—1520) a další vývoj českého právníctví [K 500. výročí Všehrdova narození] | Rozpravy ČSAV č. 70 | Praha 1960 |
| — Založení mezinárodní právně-historické asociace v Padově | Věstník ČSAV č. | 1961 |
| — O dalším prohloubení organizace a vnitřního uspořádání ČSAV | Věstník ČSAV č. | 1961 |

- | | | |
|---|---------------------------------|------------|
| — Historická role právníckého díla mistra Victorina Cornelia ze Všehrd | PHS VII | Praha 1961 |
| — Dějiny státu a práva v Československu | SPN | Praha 1961 |
| — Patnáct let lidově demokratického Československa | PHS VII | Praha 1961 |
| — L'Etat des Moraves, dit Empire de Grande Moravie | Nakladatelství ČSAV | Praha 1962 |
| — Stát Moravanů, Velkomoravská říše | Nakladatelství ČSAV | Praha 1963 |
| — Souvislost Velké Moravy se slovanským svazem Sámovým | PHS IX | Praha 1963 |
| — The universal peace organisation of King George of Bohemia | PHS IX | Praha 1963 |
| — Franské pomezí marky a jejich českomoravské sousedství v IX. století | PHS IX | Praha 1963 |
| — Všeobecná mírová organizace podle návrhu českého krále Jiřího z let 1462—1464 | Nakladatelství ČSAV | Praha 1964 |
| — Dějiny státu a práva v Československu | Orbis | Praha 1964 |
| — Pětisté výročí mírových návrhů krále Jiřího | Věstník ČSAV č. 3 | 1964 |
| — Dvě stati (německy) o zahraniční politice Velké Moravy | Das Grossmährische Reich, NČSAV | Praha 1965 |

Vysvětlivky zkratk: SPN — Státní pedagogické nakladatelství
PÚMS — Právníký ústav ministerstva spravedlnosti
PHS — Právněhistorické studie

ZAHRANIČNÍ PUBLIKACE

- | | |
|---|-------------|
| — Les études d'histoire du droit tchécoslovaque
<i>Revue historique du droit français et étranger</i> | Paris 1938 |
| — Chronique d'histoire du droit en Tchécoslovaquie de 1938—1947
<i>Czasopismo prawno-historyczne 1</i> | Poznaň 1948 |

- Les „družiny“ (gardes) princières dans les débuts de l'Etat tchéque
Czasopismo prawno-historyczne 2 Poznań 1949
- Staré Čechy VIII.—IX. století
Slavia Antiqua 2 Poznań 1949
- Nový text (varianta) dekretů Břetislavových z roku 1039
Slavia Antiqua 5 Poznań 1952
- Prace prawno-historyczne we współczesnej Czechosłowacji
Czasopismo prawno historyczne 2 Poznań 1956
- Nauczanie historii prawa w Czechosłowacji
Czasopismo prawno-historyczne 1 Poznań 1957
- Les travaux d'histoire du droit en Tchécoslovaquie de 1938 à 1958
Revue historique du droit français et étranger Paris 1959
- La communauté de biens par indivis en ancien droit tchéque
Études d'histoire du droit privé Paris 1959
- Trois catégories d'Assemblées d'états dans la Couronne de Bohême du XVI. siècle.
Sborník prací na počest prof. Heleny Cam Bruxelles—Paris 1960
- La leggenda di Bartolo in Boemia
Atti del congresso bartoliano I Perugia 1961
- Eine Weltfriedensorganisation nach den Projekten des König Georgs und J. A. Komenius
gitzungsberichte der Deutschen Akademie der utiosenshaf-ten zu Berlin, 1962, No 3 Berlin 1962
- Czech mining and mining laws (ve spolupráci s J. Kořanem)
Cahiers d'histoire mondiale, vol. VII. 1, str. 27—45 Neuchâtel 1962
- La leggenda di Bartolo in Boemia
Sborník bartolo de Sassoferrato I Milano 1962
- Deux projets tchèques relatifs à l'organisation universelle de la paix: Projet du roi George et de J. A. Komenský
La Paix (2- partie), Recueils de la Société Jean Bodin, t. XV. Bruxelles 1961
- Introduction bibliographique à l'histoire du droit et à l'ethnologie juridique D 13 Tchécoslovaquie Bruxelles 1964

- A 15th Century Plan for World Peace
Scientific World (Vědecký svět) London 1964
vyšlo francouzsky, německy a rusky London 1964
- La penetrazione del diritto romano e canonico nel territorio dell' odierna Cecoslovacchia a partire dalla seconda metà del IX. secolo sino alla prima metà del secolo XIV.
Atti del Congresso Accursiano Bologna 1965
- Les Assemblées d'états en Bohême à l'époque de la révolte d'états en 1618—1620
Recueils de la Société Jean Bodin Bruxelles 1965

OTROCI, PROPUŠTĚNCI A KOLONOVÉ V ALARICHOVĚ BREVIARIU

РАБЫ, ВОЛЬНООТПУЩЕНИКИ И КОЛОНЫ В БРЕВИАРИУ АЛАРИХА

DIE SKLAVEN, FREIGELASSENEN UND KOLONEN IM BREVIARIUM
ALARICIANUM

JAROMÍR KINCL

Analyze hospodářského a společenského postavení otroků, propuštěnců a kolonů v době pozdního římského císařství je již po dlouhou dobu věnována obecnými i právními historiky zvýšená pozornost. Je to jev jistě pochopitelný: otroci, propuštěnci a kolonové byli hlavní produktivní silou římské společnosti 3.—5. století, tvořili většinu obyvatelstva rozlehlého imperia a jejich ekonomické a společenské postavení nemohlo zůstávat bez pronikavého vlivu na hospodářský a politický život celé říše.

Z bohatého pramenného materiálu, který máme k dispozici pro dějiny úpadku a zániku Říma mají — i když nikterak nemůžeme podceňovati význam archeologie, epigrafiky a pramenů narrativních — největší význam bezesporu prameny právní. A to nejen proto, že je jich nejvíce, ale i pro jejich kvalitu, jejich vnitřní hodnotu. Středem zájmu jsou především velké kodifikace práva z 5. a 6. století, *Codex Theodosianus* a kodifikace justiniánské. Obě tato díla jsou uzavřenými celky, systematickým zpracováním buď veškerého práva (Justinianus) anebo jeho podstatné části (Theodosius).

Theodosiův kodex a tři části Justiniánovy kodifikace jsou nejdůležitějším pramenem poznání římského klasického a poklasického práva, zdaleka ovšem ne pramenem jediným. Vedle těchto oficiálních sbírek vznikla ještě celá dlouhá řada prací drobnějších, a to oficiálního i neoficiálního charakteru; z dějin římských právních pramenů je dobře známo, že již od 4. století byly nejdůležitější právní předpisy sestavovány do různých příruček, že se pořizovaly výtahy ze spisů klasických římských právníků a že pro potřeby praxe (zejména soudní) byly předpisy římského práva zjednodušovány, komentovány a populárně vykládány. Vznikala tak rozsáhlá právnícká literatura,¹⁾ která sice má již jen málo společného s literatu-

¹⁾ C. LONGO, G. SCHERILLO, *Storia del diritto romano*, Milano 1944, str. 373—376; F. SCHULZ, *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*, Weimar 1961, str. 166

rou klasické jurisprudence římské a výmluvně charakterisuje úpadek právního systému římského a římské pravovědy, historicky je však velmi cenná, protože v mnohém doplňuje a upřesňuje naše znalosti římského práva, jak je čerpáme z velkých kodifikací Justiniana a Theodosia.

A přesto po dlouhou dobu zůstávaly tyto prameny jaksi na periférii zájmu romanistů i medievistů. Teprve vystoupením Ernesta Levyho, který vybudoval a rozpracoval nauku o tzv. vulgárním právu římském²⁾, začalo býti i těchto materiálů systematicky využíváno, a to nejen ve speciálních studiích juristických, ale i v pojednáních obecnějšího charakteru.

Vulgární právo římské je zjevem neobyčejně zajímavým: je to právo, jež v souvislosti s ekonomickým a politickým rozpadem římské říše vznikalo vedle práva oficiálního, „úředního“. Vznikalo hlavně simplifikující aplikací oficiálních norem (tedy zejména práva císařských konstitucí), nemalou úlohu při jeho tvorbě hrály však i normy místních obyčejových právních systémů a nejednou i vlivy obyčejových systémů cizích, v západní Evropě zejména germánských, ve Východní říši orientálních a slovanských. Vulgární právo vyrůstalo z praxe denního právního života, bylo proto tedy i životu bližší než abstraktně koncipované a mnohdy jenom deklarativní normy práva oficiálního, císařských nařízení v první řadě.³⁾

Římské vulgární právo poznáváme z různých pramenů. Především z oné výše zmíněné poklasické právníkové literatury. Jak jsme stručně charakterizovali posláním a cíl různých těch příruček, výtahů a komentářů, charakterizovali jsme již vlastně podstatu vulgárního práva. Jiným pramenem vulgárního práva jsou samy poklasické konstituce římských císařů. Vulgární právo nejednou ovlivňovalo zpětně jejich koncepci a některé jeho instituce pronikaly tak i do norem oficiálních. A konečně, velmi důležitým památkem vulgárního práva jsou i tzv. *Leges Romanae barbarorum*, sbírky římského oficiálního i vulgárního práva, jež vznikly po zániku západořímské říše v některých germánských státech západní Evropy.⁴⁾ Vznikly v germánských státech, publikovali je germánští králové, byly však určeny římskému obyvatelstvu a jejich obsah je (s malými výjimkami) vysloveně římský. A tak podávají *Leges Romanae* dvojí svědectví: jednak o tom, jakým právem se řídilo římské obyvatelstvo, jež zůstalo na územích okupovaných Germány, jednak o tom, jak se vyvíjelo římské právo v posledních stole-

a násl.; str. 366 a násl.; str. 390 a násl.; W. KUNKEL, *Römische Rechtsgeschichte*, Weimar 1964, str. 129 a násl.

²⁾ Základní význam mají dvě nejnovější práce E. LEVYHO: *West Roman Vulgar Law of Property*, Philadelphia 1951 a *Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht*, Weimar 1956.

³⁾ LEVY, *Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht*, Weimar 1956, str. 11—13.

⁴⁾ H. BRUNNER, *Deutsche Rechtsgeschichte*, I², Leipzig 1906, str. 506 a násl.; M. SCHANZ, *Geschichte der römischen Litteratur*, IV, München 1920, str. 187—189; E. LEVY, *Reflections on the First „Reception“ of Roman Law in Germanic States*, *American Historical Review* 48 (1942), str. 20—29.

tích před zánikem západořímského impéria: obsahem „*Leges Romanae*“ jsou téměř výlučně římské právní normy 4. a 5. století.

Ze tří dochovaných sbírek římského práva, jež germánští králové vydali pro své římské „poddané“, má zcela jistě největší význam kodifikace visigotská, *Lex Romana Visigothorum* (*Breviarium Alaricianum*).^{4a)} Je to především největší kodifikace římského práva, jež kdy vznikla v západní Evropě: Visigotský kodifikátor se zřejmě snažil zahrnouti do své sbírky všechen důležitější právní materiál, jehož se v římském imperiu užívalo ve 4. a 5. století. Že nešlo jenom o náhodný výběr norem, je patrné zejména z toho, že král Alarich II. publikoval kodifikaci jako výlučný zákoník a zakázal užívání všech právních pramenů římských, jež do sbírky nebyly pojaty.⁵⁾ V tom připomíná Alarich Theodosia i Justiniána: jeho sbírka měla obsahovati všechno důležité, měla tvořiti uzavřený systém práva, jenž by nepotřeboval být doplňován odjinud. V tom se potom rozchází s autory dvou dalších „*Leges Romanae*“, s kodifikátorem burgundským (*Lex Romana Burgundionum*)⁶⁾ i s králem Theodorichem (*Edictum Theoderici*)⁷⁾. Ti si vytkli cíl daleko skromnější. Pořídil jenom výběr z římských norem, jenž měl být vodítkem v případech, ke kterým v praxi nejčastěji docházelo.⁸⁾ Obě sbírky ponechaly vedle sebe v platnosti celou onu obrovskou masu římských právních pramenů, jež byla odkazem pozdního císařství.⁹⁾

Zatímco *Lex Romana Burgundionum* i *Edictum Theoderici* vyšly poměrně záhy z užívání, stalo se *Breviarium Alaricianum* (zřejmě díky své relativní úplnosti) jedním z nejvýznamnějších pramenů římského práva v tzv. barbarských státech. Jeho platnost byla sice ve visigotské říši poměrně záhy zrušena,¹⁰⁾ sbírka se však rozšířila do zemí jiných (pronikla zejména k Frankům) a až do doby, kdy se objevily kodifikace justiniánské, tvořila základ,

^{4a)} Název *Breviarium Alaricianum* je neoficiální a vžil se až od 16. století. Rukopisy kodifikace uvádějí názvy „*Lex Romana*“, „*Lex Romana Visigothorum*“, „*Corpus Theodosii*“ aj. Cf. BRUNNER, DRG I, str. 512; ZEUMER, Geschichte der Westgotischen Gesetzgebung I., Neues Archiv 23/1898, str. 473.

⁵⁾ *Commonitorium Alarici regis*: „...*nec aliud cuilibet aut de legibus aut de iure liceat in disceptationem proponere, nisi quod directi libri et subscripti viri spectabilis Aniani manu, sicut iussimus, ordo complectitur. Providere ergo te convenit, ut in foro tuo nulla alia lex neque iuris formula proferri vel recipi praesumatur...*“ *Commonitorium* je publikační zákon Breviaria, adresovaný královským hrabatům visigotským.

⁶⁾ O této kodifikaci viz BRUNNER, DRG I, str. 506 a násl.; VON HALBAN, Das Römische Recht in den germanischen Volksstaaten, I, Breslau 1899, str. 268 a násl.

⁷⁾ Theodorichův edikt je pramen velmi sporný. Dnes se již v literatuře nepřijímá donedávna platný názor, že edikt je dílem Theodoricha Velkého, tedy kodifikaci ostrogotskou. Usuzuje se spíše na visigotského krále Theodoricha z poloviny 5. století. K tomuto problému, který ještě zdaleka není vyřešen, srovnej zejména G. VISMARA, *Romani e Goti di fronte al diritto nel regno ostrogoto* ve sborníku *I Goti in Occidente*, Spoleto 1956, str. 409 a násl.

⁸⁾ Edikt Theodorichův říká v prologu: „...*illa, quae possunt saepe contingere*...“

⁹⁾ *Edictum Theoderici* výslovně (cf. prol.: „...*ut salva iuris publici reverentia et legibus omnibus cunctorum devotione servandis...*“), pro burgundský kodex cf. BRUNNER, DRG I, str. 509.

¹⁰⁾ Roku 654 publikoval král Reccesvind zákoník, platný pro visigotské i římské obyvatelstvo státu. Aplikace římských právních norem byla zakázána (LW II, 1, 8).

podle kterého žilo římské obyvatelstvo a katolická církev téměř celé západní Evropy.¹¹⁾

Breviarium Alaricianum nemá však jenom význam historický. Jeho normy vyvolávají i zájem speciálně juristický. Řekli jsme již, že *Breviarium* patří mezi nejvýznamnější památky západořímského vulgárního práva. Jeho normy prostupují kodifikaci od samého začátku až po samý konec. Vedle nich obsahuje sbírka i normy práva oficiálního a tak dochází k svérázné symbiose, k jakési konfrontaci dvou právních systémů. To potom činí obsah *Breviaria* zvláště zajímavým.

Velký historický a juristický význam *Breviaria* byl hlavním důvodem pokusu osvětliti důležitý problém vývoje právního postavení otroků propuštěnců a kolonů ve 4.—6. století právě z hlediska jeho norem. Vzhledem k tomu, že kodifikace byla výlučným zákoníkem, že tedy představovala jistý uzavřený systém, je i metoda výkladu systematická: probereme všechna místa *Breviaria*, která jednají o otrocích, propuštěncích a kolonech a z jejich mozaiky se pokusíme konstruovati celkový obraz právního postavení nesvobodných a polosvobodných lidí a postihnouti vývojové tendence, které úpravou jejich postavení pronikaly. Je jasné, že obraz nebude úplný. Vzdor výlučnosti *Breviaria* jsou jeho ustanovení mezerovitá a nevyčerpávají materiál všechn.¹²⁾ Ale i to je příznačné: uvidíme, co počátkem 6. století bylo považováno za nezbytné či užitečné zahrnouti do kodifikace, jež měla regulovati život římského obyvatelstva visigotského státu.^{12a)}

* * *

Když se v průběhu první poloviny 5. století podařilo visigotským králům a visigotské aristokracii konstituovati státní moc nad oblastmi jihozápadní Gallie, vznikla v zemi (tzv. tolosánské říši Visigotů) velmi svérázná situace. Valnou většinu obyvatelstva tvořili Gallořímané, starousedlíci, obyvatelé bývalých provincií římských. Visigotští kolonisátoři představovali jen nepatrnou část (asi 2 %) celkového osídlení.¹³⁾

¹¹⁾ VON WRETSCHKO, De usu Breviarii Alariciani forensi et scholastico, Mommse-novo vydání Kodexu Theodosiova, 1. část, str. CCCVII a násl.; MAX CONRAT, *Breviarium Alaricianum*, Leipzig 1903, str. V—VII; G. GROSSO, *Storia del diritto romano*, 3. ed., Torino 1955, str. 449.

¹²⁾ Ze 3400 konstitucí, které obsahuje Theodosiův kodex, převzalo *Breviarium* jen 398, ze 104 posttheodosiánských novel bylo recipováno jen 33. Cf. SCHANZ, o.c., str. 188; VON HALBAN, o. c., str. 185 a násl.

^{12a)} Int. ad BACTh I, 4: „*Sed ex his omnibus iuris consultoribus... quae necessaria causis praesentium temporum videbantur, elegimus.*“

¹³⁾ *Historia de España*, III, España Visigoda, Madrid 1940, str. 155—157 (MANUEL TORRES); STROHEKER, Eurich, König der Westgoten, Stuttgart 1937, str. 109, pozn. 81.; A. LOYEN, Les débuts du royaume visigoth de Toulouse, *Revue des études latines*, XII/1934, str. 406 a násl.

Zdá se, že od samých začátků byl v tolosánské říši praktikován systém personality práv: Visigotové se spravovali svým právem národním, visigotským (převážně obyčejovým), pro obyvatelstvo gallořímské byla ponechána v platnosti právní soustava římská.¹⁴⁾ Až do počátku 6. století visigotští králové do užívání římského práva nijak významněji nezasahovali.¹⁵⁾ V denní praxi a na soudech se postupovalo zhruba stejným způsobem jako v dobách před zánikem západořímské říše. Hlavními prameny práva zůstaly *leges* a *ius*. *Leges* reprezentoval zejména theodosiánský kodex a novely, publikované po jeho vydání, *ius* tvořily spisy klasické jurisprudence a dvě neoficiální sebrání císařských konstitucí, *Codex Gregorianus* a *Codex Hermogenianus*.¹⁶⁾ Vedle oficiálních textů obou skupin se velmi vydatně užívalo i různých zpracování původních norem, tedy výtahů, parafrází a výkladů jak spisů starých právníků, tak i zákonů císařů římských.

Lze důvodně míti za to, že potíže a zmatky, jež nepřehledná masa pramenů římského práva vyvolávala již v posledních stoletích dominátu, trvaly i na římských soudech v tolosánské říši Visigotů.¹⁷⁾ Aby těžko kontrolovatelné praxi bylo čeleno, aby zmizela „obscuritas legum“, publikoval r. 506 Alarich II. novou kodifikaci — *Breviarium*.¹⁸⁾

Alarichovi se v primitivní a nedokonalé formě podařilo to, oč před patnácti lety bez úspěchu usiloval císař Theodosius¹⁹⁾ a co později mělo zdařiti Justinianovi:²⁰⁾ shrnul ve své sbírce *leges* i staré *ius*. *Leges* jsou v *Breviarium*

¹⁴⁾ Historia de España, III, str. 201 a násl.; LUIS G. DE VALDEAVELLANO, El desarrollo del derecho en la península ibérica hasta alrededor del año 1300, Cuadernos de historia mundial, III—4/1957, str. 835—837. Obecně uznávanou thésí o platnosti principu personality práv ve visigotském státě popírá španělský historik GARCIA GALLO [Nacionalidad y territorialidad del derecho en la época visigoda, AHDE 13 (1936—1941), str. 168—264]. Tvrdí, že visigotské zákony měly vždycky teritoriální platnost: Codex Euricianus derogoval zákony Theodosiovy, Alarich derogoval Eurichův kodex; Leowigild platnost Eurichova kodexu znovu obnovil a zrušil účinnost Breviaria. Ačkoliv García Gallo našel řadu stoupenců pro svou teorii (cf. zejména ALVARO D'ORS, La territorialidad del Derecho de los Visigodos ve sborníku I Goti in Occidente, str. 363 a násl.), není jeho názor obecně uznáván a většina historiků setrvává na pojetí tradičním.

¹⁵⁾ Nepovažujeme-li ovšem *Edictum Theodorici* za visigotský pramen. Srovnej poznámku 5.

¹⁶⁾ Že *Codex Gregorianus* a *Codex Hermogenianus* byly považovány za „*ius*“ je patrné ze zařazení jejich materiálů do Breviaria: jsou uváděny v druhé části mezi excerpty z Paula, Gaia a Papiniána.

¹⁷⁾ E. STEIN, Geschichte des spätrömischen Reiches, I, Wien 1928, str. 431—433; cf. následující poznámku.

¹⁸⁾ *Commonitorium Alarici regis*: „... ut omnis legum Romanarum et antiqui iuris obscuritas, adhibitis sacerdotibus ac nobilibus viris, in lucem intelligentiae melioris deducta resplendeat... haec, quae excerpta sunt vel clariori interpretatione composita, venerabilium episcoporum vel electorum provincialium nostrorum roboravit assensus.“ Cf. Historia de España, III, str., 225 a násl. (RAMÓN PRIETO BANCES); KARL ZEUMER, o. c., str. 472 a násl.

¹⁹⁾ FR. CALASSO, Medio evo del diritto, I — Fonti, Milano 1954, str. 47—48; O. SOMMER, Prameny soukromého práva římského, Melantrich, str. 119.

²⁰⁾ R. TAUBENSCHLAG, Rzymskie prawo prywatne, Warszawa 1955, str. 55.

zastoupeny obšírným výtahem z kodexu Theodosiova²¹⁾ a výborem z tzv. posttheodosiánských novel.²² *Ius* reprezentuje výtah z Gaiových Institucí,²³ bohatý výběr z Paulových Sentencí,²⁴⁾ jedno místo z Papiniána²⁵⁾ a konečně skromný výbor z kodexu Gregoria a Hermogeniána.²⁶⁾

S výjimkou Gaia jsou všechna místa v Breviariu provázena výkladem, interpretací. Interpretace stručně a srozumitelně vysvětluje to, co je obšírně a často ne zrovna jasně řečeno v originálním textu;²⁷⁾ zkrátka zpřístupňuje, „vulgarizuje“ formu. Nejednou ovšem „vulgarizuje“ i obsah: vypouští zastaralé instituce, zjednodušuje komplikovaná ustanovení a reaguje na změny, ke kterým v aplikaci norem došlo v průběhu 4. a 5. století.

Řekli jsme již, že interpretační literatura vyrůstala z praxe a že byla praxi bližší než originální klasické a poklasické texty. Měla proto i v praxi převahu a tam, kde mezi původním textem a interpretací vznikne kolize, je zřejmě třeba se přiklonit k formulaci interpretace. Interpretace byla jakási „*viva vox iuris*“.

Po dlouhou dobu panovalo v historické literatuře přesvědčení, že interpretace obsažená v Breviariu je dílem kodifikační komise Alarichovy, že vznikla až ve visigotském státě a že odráží změny, ke kterým v užívání římského práva došlo v souvislosti se zánikem římského impéria a vznikem „barbarského státu“ Visigotů.²⁸⁾ Novější bádání přesvědčivě dokázalo, že *interpretatio* je již staršího data.²⁹⁾ Její vznik třeba datovati koncem 4. a první polovinou 5. století, nejmladší vrstvy pocházejí z 60tých let 5. století.³⁰⁾ Jak již bylo výše řečeno, připojuje *Breviarium Alaricianum* interpretaci ke všem citovaným právním textům s výjimkou Gaia. Ten je podáván jen ve výťahu a citace originálního textu vůbec odpadla.

Breviarium bylo publikováno jako výlučný zákoník. To znamená, že

²¹⁾ *Lex Romana Visigothorum* je citována podle vydání Gustava Haenela z roku 1849 (novější edice zatím není). Výtah z Theodosiova kodexu: HAENEL, o. c., str. 16—253.

²²⁾ Ibidem, str. 254—313.

²³⁾ Tzv. *Liber Gaii* (*Epitome Gaii*); HAENEL, o. c., str. 314—337. Až do počátku 19. století bylo slavné Gaiovo dílo známo jen z tohoto Alarichem dochovaného výťahu.

²⁴⁾ HAENEL, o. c., str. 338—444. Sentence nejsou původním dílem Paulovým, ale poklasickým zpracováním, jež vzniklo někdy za Diokleciána. Cf. Grosso, *Storia del diritto romano*, str. 448; SCHULZ, o. c., str. 213—217.

²⁵⁾ HAENEL, o. c., str. 452 („*Incipit Papiniani lib. I. responsorum. I. De pactis inter virum et uxorem.*“)

²⁶⁾ HAENEL, o. c., str. 444—451.

²⁷⁾ Srovnej text Alarichova publikačního zákona, citovaný v poznámce 18.

²⁸⁾ Srovnej KARLOWA, *Römische Rechtsgeschichte I*, str. 997; DE UREÑA y SMEN-JAUD, *La legislación gótico-hispana*, str. 229 a násl.; ZEUMER, o. c., str. 474.

²⁹⁾ Přesněji: valná většina textů interpretace. Některá místa pocházejí opravdu až od kompilátorů Alarichových (např. int. ad BACTh I, 4 aj.) HAENEL, o. c., str. X; HALBAN, o. c., str. 169, 185; B. PARADISI, *Quelques observations sur un thème célèbre*, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis XXVII/1*, 1959, str. 92. Srovnej i poznámku předcházející.

³⁰⁾ Poslední interpretované zákony jsou novely císařů Maioriana (457—461) a Lybia Severa (461—465).

všechny jeho normy měly stejnou právní relevanci; předpokládalo se, jakoby všechny byly vydány najednou, ve stejnou dobu. Nelze ovšem nevidět, že obsah Breviaria tvoří materiál různého stáří a že proto tento materiál musí ohrážeti i různé názory na problémy právního života a zaujímají k nim i různá stanoviska. Formálně je Breviarium jednotné, v obsahu jednotlivých míst jsou však dikrepance, a to mnohdy nemalé. Vidíme to velmi dobře i na právních normách, které upravují postavení nesvobodného a závislého obyvatelstva. Některá ustanovení stojí ještě na stanovisku čistě otrokářském, jiná jsou již výrazem úpadku a rozkladu otrokářské formy výroby a odrážejí změny v nazírání na postavení otroka či polosvobodného producenta, jež byly vyvolány jeho měnícím se ekonomickým postavením a významem.

Nejvíce nových momentů najdeme pochopitelně v konstitucích, které Alarich recipuje z kodexu Theodosiova a z posttheodosiánských novel. Starý způsob nazírání — ještě čistě otrokářský — je naproti tomu příznačný pro normy, převzaté z Paula a Gaia. A tady nejen pro „vlastní“ Paulův text, ale i pro jeho interpretaci, stejně jako i pro interpretaci Gaia. Je to zajímavý zjev, zjev ale koneckonců vysvětlitelný. Můžeme v něm spatřovati doklad toho, jak římscí právníci lpěli na starých formách a názorech a jak jen nesměle a zdráhavě reagovali na nové momenty ekonomického života a prováděli odpovídající korektury ve svých zásadách.

Onen konzervatismus měl ostatně ve 4. a 5. století své dobré důvody politické. Byla to metoda, chránící na významné frontě společenského života upadající a rozkládající se postavení pozemkové a finanční aristokracie římské.

Nepřekvapuje ani skutečnost, že visigotský král setrval na stejných principech a normy otrokářských juristů do své kodifikace prostě převzal. Provinční aristokracie gallská se již velmi záhy po založení visigotského státu stala významnou politickou oporou visigotského krále. To, co prospívalo jí, prospívalo i králi a chtěl-li si panovník aristokracii zvláště zavázati (a to bylo v době první dekády 6. století nezbytně nutné, protože tolosánskému království hrozilo od sousedních Franků smrtelné nebezpečí), nemohl udělat nic lepšího, než že se pokusil upevniti její postavení zavedením pevného pořádku do chaotické praxe soudů, jež aplikovaly staré právo římské.³¹⁾

Základní díla dvou významných klasických otrokářských právníků se stala východiskem a teoretickým podkladem reformy. Řekli jsme již, že právě ona obsahují nejvíce ze starého způsobu nazírání. Nijak to ovšem neznamená, že by pozdější zákonodárství obsahovalo snad již jen momenty nové. Zákony z kodexů Gregoria a Hermogeniána, kodex Theodosiův a poz-

³¹⁾ Historia de España, III, str. 81 a násl.; LUIS DE VALDEAVELLANO, o.c. str. 226; trochu jinak posuzuje politické pozadí vydání Alarichova Breviaria B. PARADISI ve výše citované stati (str. 91).

dějsí novely byly také právními normami, jež sankcionoval otrokářský stát. I v nich proto najdeme velmi mnohé principy klasického práva. Je v nich však i více nových rysů, než u klasických právníků římských. Je v nich již mnohem více výjimek z pravidla, než bývalo dříve. A právě proto, že tyto výjimky se později, již v raném středověku, měly státí východiskem dalšího vývoje, budeme jim věnovati zvláštní pozornost. Jenom docela stručně si povšimneme oněch starších, pro otrokářský Řím charakteristických principů.

Jak tedy upravuje právní postavení otroků a kolonů *Breviarium Alaricianum*? Jak je upravují otrokářské normy, které visigotský král ještě počátkem 6. století považoval za nutné a užitečné a které proto do své kodifikace zařadil?

Začneme právními normami, které se týkají otroků.

Otroci

V textech *Breviaria* jsou otroci, lidé nesvobodní, označováni různými termíny. Nejčastěji se užívá názvů *servus* (pro otrokyně *serva* nebo *ancilla*), *mancipium* a *familia*. Termín *mancipium* platí jednotně pro obě pohlaví, *familia* je souhrn otroků (mužů i žen) jednomu vlastníku patřících. Z definice Paulovy víme, že to museli býti nejméně otroci dva (BA Paul V, 7, 1).³²⁾ Poměrně zřídka se objevují názvy jiné. Tak *famulus*, *servulus*, zcela výjimečně i *vernola* (BA CTh IX, 9, 1; BA Nov. Val. VIII/2). Výrazu *puer* *Breviarium* pro otroka neužívá. Uvádí jej jen jednou interpretace Paulovy sentence (III, 9, 53),³³⁾ patrně ale v netechnickém slova smyslu.

Všechny termíny jsou chápány jako synonyma a je jich proto užíváno docela volně, zejména dvou nejběžnějších — *servus* a *mancipium*. Střídání určují obvykle jen důvody stylistické.³⁴⁾

Ještě v době kodifikace *Breviaria* mělo římské obyvatelstvo visigotského státu otroků velmi mnoho. Je pravděpodobné, že v neklidných dobách germánských nájezdů na galské a hispánské provincie se počet nesvobodných snížil — otroci svým pánům utíkali, byli Germány osvobozováni apod.³⁵⁾ — jejich počet v době stabilizace visigotského panství zůstal však přesto absolutně vzato vysoký.

Texty Alarichovy kodifikace o tom podávají častá svědectví. S otroky se v nich setkáváme téměř na každém kroku. Četné právní normy, které upravují postavení otroků, dokazují již svým počtem, že nesvobodný

³²⁾ „...*Familiae autem nomine etiam duo servi continentur.*“

³³⁾ Int. ad l.c.: „*Servis legati titulo dimissis, tam pueri quam ancillae debentur: quia masculorum appellatione etiam feminae continentur.*“

³⁴⁾ Např. BACTh IV, 8, 1—5 a interpretace.

³⁵⁾ F. DAHN, Könige der Germanen VI, str. 50—52; CH. VERLINDEN, L'esclavage dans le monde ibérique médiéval I, AHDE XI (1934), str. 322—323.

člověk byl stále ještě významným činitelem v hospodářském i společenském životě Visigoty obsazených oblastí.

Některá místa Breviaria umožňují i bližší konkretizaci tohoto konstatování. Vycházejíc z faktického stavu, který na obsazeném území nalezla, považovala kodifikační komise krále Alaricha např. za nutné zahrnouti do sbírky dvě poměrně rozsáhlé pasáže ze spisů Gaiových a Paulových, které pojednávají o aplikaci starého Fufiova zákona o propouštění otroků testamentem.³⁶⁾ Je dobře známo, že jenom o několik desítek let později byla v Byzanci císařem Justinianem *Lex Fufia Caninia* zrušena jako neúčinná,³⁷⁾ Justinian však vycházel z poměrů říše východní. Alarich zákon převzal a jeho výklad dokonce dvakrát ve své kodifikaci opakoval (BA Liber Gai, titulus II.³⁸⁾ a BA Pauli Sententiae IV, titulus 13³⁹⁾. Soudil patrně o jeho významu jinak.

Proč považujeme recepci Fufiova zákona za charakteristickou? Proto, že *Lex Fufia Caninia* počítá s koncentrací množství otroků pod mocí jednoho vlastníka. Mohou se objeviti případy, kdy pánovi patří 500 otroků, není ani vyloučeno, že jich bude mítí více. Zákon stanoví, že maximální počet nesvobodných, který může býti testamentem propuštěn na svobodu, je jedno sto.⁴⁰⁾

Panství nad větším počtem otroků předpokládají i místa jiná. Tak celý 7. titul III. knihy Paulových Sentencí, kde je komentováno teroristické *Senatusconsultum Silanianum* (mučení a trestání otroků při zavraždění pána),⁴¹⁾ charakteristické je i ustanovení císařů Arcadia a Honoria z r. 395, které Alarich převzal z teodosiánského kodexu (BA CTh II, 1, 8): útěk otroka nebo jeho krádež zahrnuje zákon mezi nevýznamné delikty a zakazuje poškozeným obracet se v těchto záležitostech přímo na místodržící provincie. Podle interpretace jsou kompetentní *mediocres iudices*, tj. defensoři a tzv. *assertores pacis*.⁴²⁾

O velkém počtu otroků svědčí i četné normy Breviaria, jež upravují propouštění na svobodu. Jsou to dílem ustanovení, čerpaná z klasických

³⁶⁾ „*Lex Fufia (Furia, Fusia) Caninia*“ z počátku principátu. Cf. Heyrovský, *Dějiny a systém římského práva soukromého*, Praha 1910, str. 136—137; R. Taubenschlag, o.c., str. 111.

³⁷⁾ *Codex Iustinianus VII, 3 „De lege Fufia Caninia tollenda“*. Zákon je z roku 528.

³⁸⁾ „*De numero servorum testamento manumittendorum*.“

³⁹⁾ „*Ad legem Fusiam Caniniam*.“

⁴⁰⁾ BA Paul IV, 13, 4: „*Lege Fusia Caninia cavetur, ut certus servorum numerus testamento manumittatur: subductis igitur a duobus usque ad decem, pars dimidia: a decem usque ad triginta pars tertia: a triginta usque ad centum pars quarta: a centum usque ad quingentos pars quinta. Plures autem quam centum ex maiori numero servorum manumitti non liceat.*“

⁴¹⁾ BA III, 7 „*Ad senatusconsultum Silanianum*“. MOMMSEN, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899, str. 629 a násl.

⁴²⁾ Int. ad l.c.: „*Quoties de parvis criminibus, id est, unius servi fuga... actio fortasse processerit...*“

autorů římských (zejména 4. kniha Paulových Sentencí mluví o *manumissi* velmi často, nemálo je převzato i z *Gaia*), dílem normy *data* mladšího, konstituce císařů ze 4. a 5. století. Všechny ukazují na to, že propouštění otroka na svobodu, v denním životě zřejmě velmi časté, si vynucovalo stále novou a detailnější úpravu právních poměrů v těchto souvislostech vznikajících.

Římské obyvatelstvo visigotského státu mělo tedy otroků mnoho. Mělo jich však dostatek? Pročítáme-li Alarichovu kodifikaci, dáme na tuto otázku spíše zápornou odpověď. Římané neměli otroků tolik, kolik by jich potřebovali a po nesvobodné pracovní síle trvala stále poptávka.

Poptávku po otrocích je možno předpokládati z několika důvodů. Hlavní pramen přílivu otroků — válečné zajetí — pro římské obyvatelstvo visigotského státu téměř úplně vyschl. Římané se v prvních dobách existence tolosánské říše nepodíleli na službě ve vojsku⁴³⁾ a byli proto odkázáni jen na překupníky, kteří otroky prodávali. V dobách zmatků ve 4. a 5. století mnohé otroky nadto ztratili. Utekli jim, přeběhli k barbarům, byli vítěznými barbary osvobozeni apod.⁴⁴⁾ I když pochybujeme o tvrzení, že by se Římané s visigotskými kolonizátory dělili vedle nemovitosti i o otroky,⁴⁵⁾ je jasné, že úbytek nesvobodných musel býti značný a že vyvolal živý zájem o získání nových pracovních sil, jakmile se politická situace v zemi alespoň relativně stabilizovala. Dokladem mohou být opět normy Alarichovy kodifikace. Najdeme v ní především mnoho zákonů, které upravují legální způsoby nabývání otroků, jejich koupi, vydržení, nabytí darováním, odkazem atp. Daleko významnější jsou však v této souvislosti předpisy, které potírají nedovolené formy vzniku otroctví, předpisy zakazující zotročení svobodných lidí.

Breviarium jich převzalo z římského klasického a poklasického práva celou řadu. Recepce nasvědčuje tomu, že ve visigotském státě bylo třeba stejně intenzivní ochrany bezpečnosti a integrity osob svobodných jako ve státě římském v době jeho těžké hospodářské a politické krize.

Z Paulových Sentencí a theodosiánského kodexu recipuje *Breviarium* především trestný čin krádeže svobodných lidí, zejména dětí. Ten, kdo

⁴³⁾ L. SCHMIDT, *Geschichte der deutschen Stämme. Die Ostgermanen*, München 1934, str. 518; *Historia de España* III, str. 226; H. MITTEIS, *Der Staat des hohen Mittelalters*, Weimar 1955, str. 29. Otázka účasti Římanů ve vojsku je diskutabilní, názor, že ve starší době vojenské službě nepodléhali však převládá. Opačné stanovisko hájí zejména F. DAHN, *Könige der Germanen* VI, str. 212 a násl.

⁴⁴⁾ Srovnej poznámku 35.

⁴⁵⁾ *Historia de España* III, str. 154 (MANUEL TORRES); DOPSCH, *Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung* I, Wien 1923, str. 213—214; A. K. ZIEGLER, *Church and State in Visigothic Spain*, Washington 1930, str. 13—14; GUERRA—HINOJOSA, *Historia de España desde la invasión de los pueblos germanicos*, Madrid 1890, str. 164; VERLINDEN, o.c., str. 323; DE VALDEAVELLANO, o.c., str. 250. Někteří z autorů (TORRES, DOPSCH) opírají své tvrzení poukazem na CE 277 a LW X, 2,2. Co však nasvědčuje tomu, že v těchto zákonech jde právě o otroky hospitalitou získané?

ukradne cizí dítě, je trestán smrtí. Nezáleží na tom, byl-li pachatel svobodný nebo otrok (BA CTh IX, 14, 1 a interpretace).⁴⁶⁾ Podle zákona Fabiova (starého římského předpisu, jenž stanovil sankce na bezprávné přisvojení moci nad člověkem⁴⁷⁾ je dále stíhán ten, kdo by svobodného člověka spoutal, ukryl nebo zavřel či při takovém jednání nějak pomáhal (BA Paul. V, 7, 12 a interpretace).⁴⁸⁾ O žalobě ze zákona Fabiova mluví i konstituce císařů Valense, Gratiana a Valentiniána (BA CTh IX, 16, 1).⁴⁹⁾

Jinou formou nedovoleného zotročení svobodných byl prodej dětí. Rodiče, dohnáni bídou k nejhoršímu, nabízeli své potomstvo těm, kteří potřebovali levné pracovní síly.

Již Paulus (BA Paul. V, 1, 1) prohlásil, že prodej nemůže způsobiti újmu ingenuitě dítěte.⁵⁰⁾

Zákon císaře Konstantina z r. 323 povolil, aby ten, kdo byl v nedospělém věku prodán, mohl po dosažení zletilosti prohlásiti svou svobodu a státi se volným (BA CTh IV, 8, 2 a int.).⁵¹⁾ Jiný Konstantinův zákon umožnil, aby otec-prodatel mohl zrušiti trh poskytnutím výkupného (*pretium, quod potest valere* — BA CTh, V, 8, 1 a int.).⁵²⁾ Také ten, kdo byl vychován cizím člověkem a nevěda o své ingenuitě později prodán, mohl se své svobody pravoplatně dovolávati (BA CTh IV, 8, 2 a int.).⁵³⁾

Koncem 4. století bylo konečně stanoveno, že prodané dítě otročí vůbec jen dočasně a musí být propuštěno, sloužilo-li delší dobu a nahradilo tak pánovi event. výlohy (BA CTh III, 3, 1 a interpretace)⁵⁴⁾. Trvalé zotročení hro-

⁴⁶⁾ Int. ad l.c.: „*Hi, qui filios alienos furto abstulerint et ubicunque transduxerint, sive ingenui sive servi sint, morte puniantur.*“

⁴⁷⁾ MOMMSEN, Römisches Strafrecht, str. 780—783.

⁴⁸⁾ Int. ad l.c.: „*Si quicumque hominem liberum ligaverit, absconderit, incluserit aut, ut id fieret, solatium praeberit, adversus eum legis Fabiae actio datur...*“

⁴⁹⁾ Podle Fabiova zákona byla přípustná civilní i kriminální žaloba. L. c.: „*Quo in genere habetur furti actio et legis Fabiae constitutum.*“

⁵⁰⁾ „*Qui contemplatione extremae necessitatis aut alimentorum gratia filios suos vendiderint, statui ingenuitatis eorum non praeiudicant...*“

⁵¹⁾ Int. ad l.c.: „*Minor venditus, si post viginti et quinque aetatis suae annos iam maior effectus servierit aut in rebus emtoris actor aut cuiuslibet rei ordinator fuerit constitutus, quum de ingenuitate sua proclamaverit, sine praeiudicio servitii, quod gesserit, audiat, nec hoc ei praeiudicium generet, quod eius, a quo emtus est, domum aut utilitates in annis maioribus positus visus est ordinasse. Hoc etiam de libertis lex haec praecepit custodiri...*“

⁵²⁾ Int. ad l.c.: „*Si quis infantem a sanguine emerit et nutrierit, habendi eum et possidendi liberam habeat potestatem. Sane si nutritum dominus vel pater recipere voluerit, aut eiusdem meriti mancipium nutritori dabit, aut pretium nutritor, quantum valuerit, qui nutritus est, consequatur.*“

⁵³⁾ Int. ad l.c.: „*Sic etiam, si quis minor ingenuus a quolibet fuerit educatus et, liberum se esse nesciens, fuerit a nutritore distractus et actum vel utilitatem illius, a quo emtus est, ut servus gesserit, priusquam triginta annorum praeiudicio teneatur, potestatem habeat reclamandi, et quasi minor is, priusquam tempora suppleantur, amissam recipiat libertatem.*“

⁵⁴⁾ Int. ad l.c.: „*Si quemcunque ingenum pater faciente egestate vendiderit, non poterit in perpetua servitute durare, sed ad ingenuitatem suam, si servitio suo satisfecerit, non reddito etiam pretio, revertatur.*“ Zákon je z 11. března r. 391.

zilo nakonec jen tomu, kdo ve věku dospělém a věda o své ingenuitě se nechal prodati do otroctví ze ziskuchtivosti (BA CTh IV, 8, 2 a int.).⁵⁵⁾

Je zajímavé, že u žádného zákona o prodeji dětí se z počátku nesetkáváme se sankcí na jednání otce — prodatele. Uvádí ji teprve novela císaře Valentiniana z r. 451 (BA Nov. Val. XI. a int.). Je velmi mírná: otec propadá pokutě v hodnotě 1/5 tržové ceny. Koupil-li kupec za 5 solidů, vrátí otec 6, za 10 solidů vrátí 12 atd. Bylo-li dítě prodáno za hranice, platil otec fisku pokutu 12 uncí zlata.⁵⁶⁾

Skutečnost, že prodej dětí byl po dlouhou dobu trpěn a nakonec stíhán jenom nízkým trestem, je možno vysvětliti dvěma důvody. Především: prodej dítěte byl považován za výron neomezené moci otcovské. Mohl-li otec dítě zabít, mohl je i prodat. Na tuto starou zásadu římského práva odkazuje ještě výše citovaná konstituce císaře Konstantina z r. 323. Začíná větou: „*Libertati a maioribus tantum impensum est, ut patribus, quibus ius vitae in liberos necisque potestas permissa est, eripere libertatem non liceret*“. Proto nebyl stíhán otec a chráněna toliko ingenuita prodaného, při tom však tak, aby hospodářské zájmy kupce nedoznaly pokud možno újmy.

Za druhé: pro zámožnější držitele byla koupě dětí pramenem levné pracovní síly. Vládnoucí třída neměla proto zájem na tom, aby byly státem tomuto svéráznému druhu obchodu kladeny překážky.

Koupil-li pán člověka dospělého, znamenalo to nepochybně výhodu; vyplácelo se však i vychovávat si nesvobodné takřka od plenek. Je to patrné nejen ze zákonů právě citovaných, ale i ze skutečnosti další. *Braviarium Alaricianum* recipovalo z theodosiánského kodexu dvě císařské konstituce „*De expositis*“ (BA CTh V, 7, 1—2 a interpretace). Obě upravují právní postavení rodiči opuštěných dětí. Vychoval-li je nálezcce, patřily mu trvale a sám mohl rozhodnout, budou-li z nich svobodní nebo otroci. („*in illius, a quo collectus est, potestate consistat, seu ingenuum seu servum... esse voluerit*.“ Int. ad BA CTh V, 7, 1).

Krádež lidí, koupě dětí a vychování dětí pohozených byly mimořádné formy vzniku otroctví. Uváděli jsme je na prvním místě proto, abychom ukázali, že pro římské obyvatelstvo visigotského státu měli v 5. a 6. století otroci stále ještě velký hospodářský význam. Vyplácelo se získávat je i pololegálním či přímo nelegálním způsobem.

Zákonných forem vzniku otrockého poměru uvádí *Breviarium Alaricianum* několik.

⁵⁵⁾ Int. ad l.c.: „*Hi vero, qui in annis maioribus constituti sunt, scientes se esse ingenuos vel libertinos, se vendi acqvieverint, in ea, ad quam scientes sua voluntate transeunt, servitute permanant.*“

⁵⁶⁾ Int. ad l.c.: „*Hoc praecepit haec lex: quicumque ingenui filios suos... vendiderint, emtor si quinque solidis emit, sex recipiat, si decem, duodecim solidos similiter recipiat, aut si amplius, secundum suprascriptam rationem augmentum pretii consequatur...*“

Otroctví vzniká:

1. ex captivitate (zajetím ve válce),
2. narozením z otrokyně,
3. zrušením manumisse,
4. ze zákonem speciálně stanovených důvodů a
5. z trestu.

1. O prvním důvodu není třeba mluvit zvláště. V 5. a 6. stol. bylo zotročování válečných zajatců jak pro Římany, tak i pro Germány věcí běžnou a samozřejmou.⁵⁷⁾ Osudu zajatých nepřátel si *Breviarium* nevšímá (dělení kořisti bývalo zpravidla problémem politické taktiky), značnou pozornost věnuje však úpravě majetkových a rodinných poměrů Řimana, který byl zajat a stal se otrokem v cizí zemi. Z klasického i poklasického práva římského jsou přejímány normy o právu návratném (*ius postliminii*),⁵⁸⁾ je známa *fictio legis Corneliae*⁵⁹⁾ atd.

2. Narození z otrokyně. Řekli jsme již, že v prvních dobách existence visigotského státu mělo římské obyvatelstvo jenom omezené možnosti získávat nesvobodné pracovní síly přímo z válečného zajetí.⁶⁰⁾ Bylo odkázáno na trh a na přirozený přírůstek, rozmnožování otroků. Narození dítěte z otrokyně stalo se tak hospodářsky významným zdrojem nabývání nesvobodných lidí.

V klasickém římském právu platila zásada, že dítě, které porodí otrokyně, patří bez dalšího jejímu pánovi. Porod rozmnožoval pánův majetek právě tak, jako přírůstek jiných věcí, jako plody, které se urodí na poli, jako zvířata, která vrhne dobytek atd. Status otce nerozhodoval, bylo lhostejno, byl-li to otrok, či svobodný. Postavení dítěte, které bylo počato v nelegitimním svazku (a otrokyně nemohla žít ve svazku legitimním) se určovalo postavením matky v době porodu. Z matky-otrokyně se rodil otrok.⁶¹⁾

Breviarium recipovalo tyto zásady klasického římského práva beze změny. Interpretace Gaia uvádí obecné pravidlo o určení postavení dítěte z nelegitimního svazku těmito slovy: „...*qui legitime concipiuntur, tempore conceptionis statum sumant: qui vero non de legitimo matrimonio concipiuntur, statum sumant eo tempore, quo nascuntur*“. Konstituce císaře Philippa, převzatá Alarichem z Gregoriova kodexu, zásadu pregnantně konkretizuje:

⁵⁷⁾ VERLINDEN, o.c., str. 324—327; M. HELENO, Os Escravos em Portugal I, Lisboa 1933, str. 70; H. GAMA BARROS, Historia da Administracão publica em Portugal nos seculos XII a XV, II, Lisboa 1896, str. 36.

⁵⁸⁾ BA CTh V, 5, 1; BA Paul II, 26, 1; IV, 8, 5; III, 6, 1; BA Gai I, 6, 2 a místa další.

⁵⁹⁾ BA Paul III, 6, 1; CONRAT, Breviarium Alaricianum, str. 42—47.

⁶⁰⁾ Srovnej poznámku 43.

⁶¹⁾ HEYROVSKÝ, o.c., str. 128 a násl.; P. GIRARD, Manuel élémentaire de Droit Romain, Paris 1929, str. 110 a násl.; MAX KASER, Partus ancillae, ZRG—RA 75/1958, str. 156 a násl.

„*Partum ancillae matris sequi conditionem nec statum in hac specie patris considerari, explorati iuris est*“ (BA CGr III, 2, 3).

Kazuistickou aplikaci principu najdeme i v řadě dalších míst Breviaria. Tak v Paulově Sentenci v titulu „*De pignoribus*“ (BA Paul. II, 5, 2: „*foetus vel partus rei = partus ancillae*“), v titulu „*De modo*“ (II, 18, 4: „*...et fructus et operae servorum, et foetus pecorum, et ancillarum partus ad emptorem pertinent.*“), v titulu „*De usufructu*“ (III, 9, 3), dále v konstituci císaře Konstantina z r. 331 (BA CTh IV, 8, 3; Int.), v zákoně Arcadia a Honoria z r. 335 (BA CTh XIV, 1, 1) a jinde.

Jenom drobné a sotva významné výjimky byly možné: podle Gaia a Paula se z otrokyně, která byla dříve svobodná a počala z legitimního svazku, rodil člověk svobodný (BA Gai, IV, 9; BA Paul. II, 25, 2).⁶²⁾ Také v případě, že otrokyně v době těhotenství nabyla svobody, potom ji však ztratila a porodila opět jako otrokyně, bylo dítě svobodné (BA Paul. II, 25, 3).⁶³⁾

Vedle těchto netypických výjimek klasického práva římského připouští však Alarichova kodifikace i některé výjimky další. Nacházíme je vesměs v nejmladších vrstvách zákonného materiálu Breviaria, v posttheodosiánských novelách a v interpretaci. Tyto výjimky, byť i jenom docela drobné, svědčí o tom, že zákonodárství a právníká literatura (a zřejmě i praxe) pozdní doby císařské nevycházely přece jenom vždycky striktně ze zásad práva klasického, ale že byly aplikovány i principy jiné.

Tak ve výťahu, který byl Alarichem pořízen z theodosiánského kodexu, je uveden v 6. titulu IX. knihy text zákona císaře Konstantina z r. 326. Je v něm pod trestní sankcí zakazováno soužití svobodných žen s otroky. Ženě i otrokovi hrozí trest smrti, dítě, které se ze svazku narodí, má však zůstatí svobodným.⁶⁴⁾ Jde o aplikaci zásady klasického práva: svazek nebyl legitimní, matka byl v době porodu svobodná, svobodné bude tedy i dítě.

Interpretace, kterou později byl zákon opatřen, parafrázuje v hrubých rysech jeho obsah, pasáž o postavení dítěte však vynechává.⁶⁵⁾ Proč se tak stalo? Považoval autor interpretace za zbytečné opakovati pravidlo dobře známé anebo snad se závěrem nesouhlasil?

Druhá domněnka je pravda. V interpretaci, která je připojena k jinému zákonu Konstantinovu (BA CTh IV, 8, 3), používá totiž autor argumentace, která je se zásadami klasického práva v rozporu.

BA CTh, IV, 8, 3 upravuje problém vydržení svobody a na samém zá-

⁶²⁾ BA Paul II, 25, 2: „*Si libera conceperit et ancilla facta peperit, liberum parit...*“

⁶³⁾ L. c.: „*Si ancilla conceperit et medio tempore manumissa sit, rursus facta ancilla peperit, liberum parit...*“

⁶⁴⁾ L. c.: „*Si qua cum servo occulte rem habere detegitur, capitali sententiae subiugetur, tradendo ignibus verberone... Filii etiam, quos ex hac coniunctione habuerit... in nuda permaneant libertate...*“

⁶⁵⁾ Srovnej texty originální normy a interpretace na str. 180 Haenelova vydání.

věru opakuje dobře známou zásadu: „*Iure enim communi maternam conditionem natum sequi necesse est ita ut, etsi herilem lectulum ancilla adscenderit, non liberorum domino sed servorum partum suscipiat*“. Dítě otrokyně zůstane otrokem, byť i otcem byl její vlastní pán. Z textu, který citovanému místu předchází, je zřejmé, že i tady se aplikuje starý klasický princip.

Autor interpretace však rozumí místu jinak. Dítě bude nesvobodné proto, že status matky je nižší než status otce a právě nižší status je pro něho rozhodující. Aby rozvinul svoji myšlenku, připojuje epitomator jeden konkrétní případ navíc (v textu Konstantinově se o něm vůbec nemluví): dítě propuštěnky, která počala z otroka, bude otrokem „*quia ad inferiorem personam vadit origo*“. Byla-li při řešení právního postavení dítěte, jež se narodilo z otrokyně a jejího pána shodou okolností různá jenom argumentace, je v případě propuštěnky již samo řešení v rozporu s klasickým právem: dítě propuštěnky by musilo mít status libertina.

Do rozporu se autor interpretace dostal zřejmě i při výkladu svrchu citovaného zákona Konstantinova: dítě otroka a svobodné ženy nemohlo podle jeho názoru být svobodným, jak konstituce uváděla, ale otrokem. Proto kritickou pasáž zákona raději vynechal.

S aplikací zásady „*ad inferiorem personam vadit origo*“ se však nesetkáváme jen v interpretaci. Užívá ji i jedna z novel císaře Valentiniana (BA Nov. Val. IX, 6 a interpretace): ingenua, která žije s otrokem nebo kolonem, porodí, nebyla-li pánem svého muže varována, děti — kolony, byla-li varována, otroky. V novele Valentianově jde o mimořádný případ (ingenua, o které se mluví, je zchudlá žena, která z nouze vyhledala útočiště u vlastníka otroků a kolonů a na jeho pozemcích se usadila) a ustanovení o postavení dětí je patrně jen výjimečné; jeho základem je však nepochybně stejná myšlenka, jaká vedla autora interpretace výše citovaných zákonů Konstantinových.

Jak vysvětliti skutečnost, že zásada „*ad inferiorem personam vadit origo*“ pronikala do římského poklasického práva a vytlačovala postupně principy starší?

Především: aplikace zásady rozšiřovala okruh případů, kdy se rodilo dítě nesvobodné a napomáhala tak k získání většího počtu otrockých pracovních sil.

Za druhé: „*ad inferiorem personam vadit origo*“ bylo pravidlo, podle kterého posuzovali status dětí Germáni, dobře je znali i Visigoti.⁶⁶⁾ Je možné, že již poklasické právo římské podléhalo v tomto směru germánským vlivům.

3. *Revocatio in servitute* je v Alarichově kodifikaci upravena dvěma

⁶⁶⁾ PWRE — heslo „*colonatus*“ (IV—1, col. 498) — SEECK; DAHN, *Könige der Germanen* VI, str. 187, pozn. 6; CH. VERLINDEN, o.c., str. 335—337; M. HELENO, o.c. str. 66.

konstitucemi. Konstantinovým zákonem z r. 332 a Valentinianovou novelou z r. 447 (Ba CTh IV, 10, 1; Ba Nov. Va. VI, 1).

Konstantinův zákon stanoví, že propuštěnci, kteří se zprotiví patronovi (*si quadam iactantia vel contumacia cervices erexerint*) nebo ho urazí, byť i lehce (*aut levis offensae contraxerint culpam*), budou znovu zotročeni.

Interpretace normy důvody revokace zeslabila: vypustila „lehkou urážku“ a parafrázovala místo obecněji: *...si ...superbire coeperit aut patronum... laeserit... in servitium revocetur*.

Možnost revokace omezila dále novela Valentinianova. Odepřela dědicům patrona právo volati zpět do otroctví propuštěnce svých předchůdců (*heres ...nullamque contra ingratos habeant actionem*) a pro urážky jim povolila jenom žaloby jako proti ostatním svobodným pachatelům (*ad coercendos iniuriarum reos utantur iure communi*). K ochraně propuštěnců před zvůli patronů užívalo se patrně i Konstantinova zákona, který uvádí Breviarium v titulu „*De liberali causa*“ (BA CTh IV, 8, 1).

Revocatio nebyla nijak významnou formou získávání otroků. Jejím účelem byla především ochrana omezeného právního panství patrona nad osobou, která byla propuštěna na svobodu.

4. Otroctví vznikalo ze zákonem speciálně stanovených důvodů.

Tak ten, kdo se s vědomím otce, matky nebo pána ujal pohozeného dítěte a je vychoval, měl volnost podržeti je buď jako svobodné nebo jako otroka (BA CTh V, 7, 1 a int.). Podobného charakteru je i ustanovení, které v Breviaru po tomto zákoně následuje (BA CTh V, 7, 2 a int.): připouští zotročení dítěte — libertina, které bylo odloženo patronem.

Otroctví mohlo někdy vzniknouti i prodejem svobodných lidí. Podle starších zákonů Konstantina nebylo vyloučeno, aby vzniklo otroctví trvalé (uznávalo se promlčení svobody — tak typicky Int. ad BA CTh IV, 8, 2: *...intra tempora legibus constituta, proferant actiones..., priusquam triginta annorum praeiudicio teneatur...*), novější zákony připouštěly však obvyčejně jenom zotročení dočasné (BA CTh III, 3, 1 a int.), resp. prodej pod sankcí vůbec zakazovaly (BA Nov. Val. XI.).

Zvláštním důvodem vzniku dočasného otroctví byl podle zákona císařů Honoria a Theodosia z r. 409 výkup z nepřátelského zajetí. Vykoupený byl povinen zaplatiti kupci cenu, za kterou byl osvobozen; neměl-li peněz, stal se na 5 let otrokem kupce (BA CTh V, 5, 2 a int.). Originální text mluví o službě neurčitě: *„...decet redemptos... labore, obsequio vel opere quinquenni vicem referre beneficii...“*, interpretace říká přímo: *„...quiquennio serviat captivus emptori et post quinquennium sine pretio ingenuitati raddatur...“*.

Jako zvláštní důvod vzniku otroctví je konečně možno uvést trestání uprchlého kolona.

Podle Konstantinova zákona z r. 332 a připojené interpretace měl být

zotročením trestán kolon, který utekl a chtěl žít jako svobodný (Int. ad. l.c.: „*ipse vero (kolon), qui noluit esse, quod natus est, in servitium redigatur.*“ BA CTh V, 9, 1).

5. *Servitus poenae*. Byl-li pachatel trestného činu odsouzen *in metallum* nebo *in opus publicum* stával se dočasně nebo trvale otrokem. Ne ovšem otrokem osoby soukromé, ale otrokem státním. Zvláštností bylo, že *metallum* a *opus publicum* byly ukládány pravidelně jenom otrokům a osobám nízkého postavení (tzv. *humiliores*), tedy osobám, jež obvykle již žily ve volnější nebo přísnější formě závislosti.⁶⁷⁾ Pro rozmnožení řad nesvobodných měla *servitus poenae* patrně význam jenom nevelký.

V Alarichově kodifikaci je trest nucených prací v dolech a nucených veřejných službách uváděn hlavně ve výtahu pořízeném z Paula (BA Paul. V, 3, 5; V, 48; 20; V, 27, 1; 6—9; IV, 24, 2; III, 6, 2 atd.), ojedinele u Gaia (VI, 1) a v císařských konstitucích (BA CTh II, 14, 1; IX, 7, 3). Poklasické právo římské dávalo zřejmě přednost trestům tělesným (popravě, mrzačení), majetkovým a vypovězení ze země. Z visigotských pramenů není známo, jakou formou byly tresty realizovány. Pracovali-li odsouzenci v dolech, které patřily státu, či byli-li prodáváni soukromým důlním podnikatelům, nevíme.

Tolik o důvodech vzniku otroctví podle kodifikace Alarichovy. Jenom malou poznámku ještě závěrem. Stejně jako římské klasické a poklasické právo nepřipouštělo ani *Breviarium* zotročení svobodného člověka pro dluhy. Dlužník ručil věřiteli jenom svým majetkem, ne však svou osobou.⁶⁸⁾

Otroci římských provinciálů tvořili ve visigotském státě právně jednotnou kategorii obyvatelstva. *Breviarium* nezná privilegované skupiny nesvobodných. Otroek mohl mít různou cenu (podle své kvalifikace, hospodářské upotřebitelnosti apod.), mohl mít vyšší nebo nižší postavení ve společnosti — před zákonem byl však každý koneckonců jenom bezprávným objektem práv.⁶⁹⁾ Rozlišování skupin otroků městských a venkovských na tomto principu málo měnilo. Právní normy regulovaly jenom dispoziční volnost pána odlišně (u venkovských otroků ji omezovaly).

Privilegovanou kategorii tvořili v Římě otroci státní. *Breviarium* sice převzalo některá ustanovení, která se jich týkají⁷⁰⁾ zdá se však, že ve visigotském státě neměly tyto zákony žádný význam. Státní otroci patřili králi, nežili podle římského, ale podle visigotského práva a jejich právní postavení bylo docela zvláštní.^{70a)}

⁶⁷⁾ MOMMSEN, *Römisches Strafrecht*, str. 949—955.

⁶⁸⁾ HEYROVSKÝ, o.c., str. 129—130; CONRAT, *Breviarium Alaricianum*, str. 518 až 520. Teprve vlivem germánských práv se zotročení pro dluhy stalo hlavním pramenem otroctví v barbarských státech.

⁶⁹⁾ CONRAT, o.c., str. 39—42.

⁷⁰⁾ BA Paul V, 15, 2; BA CTh II, 1, 1; II, 1, 5; II, 1, 11.

^{70a)} DAHN, *Könige der Germanen VI*, str. 203—205.

Mezi otroky soukromými nebylo rozdílů. Byli podrobeni moci pána a považováni za součást jeho majetku, stejně jako dobytek, pozemky, domy a podobně.

Pán s otroky volně nakládal. Breviarium obsahuje čtená místa, která upravují prodej otroků, jejich darování, dání do zástavy, do usufruktu, půjčení, odkaz apod. Jsou to vesměs normy klasického otrokářského práva římského, které v těchto souvislostech Alarich recipoval.

Exploatace nesvobodné pracovní síly měla tři hlavní formy.

Otroci

1. byli zaměstnáni jako osobní služebníci pána,
2. provozovali řemeslo,
3. pracovali v zemědělství a to buď jako rolníci nebo jako dohlížitelé, správci panských statků.

Pokud jde o skupinu prvou, o otroky-služebníky, uvádí Breviarium jenom velmi málo. Z Paulovy sentence (BA Paul. III, 9, 54) se dovídáme, že se jim souhrnně říkalo *servi amanuenses* (podle interpretace (*servi*) „*qui ad manum serviunt*“),⁷¹⁾ z Paulova komentáře k senatuskonsultu Silaniovu je potom možno usuzovati, že tito otroci bydlili obyčejně v pánově domě, doprovázeli ho na cestách a byli mu vůbec stále nablízku.⁷²⁾ Jinak měli při správě domu nejružnější úkoly a podle toho se potom rozlišovali: *obsonatores* (nákupci pro kuchyni), *coqui*, *cubicularii*, *cellarii*, *lectiarii*, *arcarii*, *stabularii* atd. (BA Paul. III, 9, 55, 56; III, 9, 42).

Hospodářský význam této kategorie otroků nebyl veliký a právní normy si jí proto zvláště nevšímají. Netřeba pochybovati o tom, že právě v oblasti vztahů pána k jeho osobnímu služebníkovu se nejdéle udržovaly staré otrokářské představy o poměru vlastníka k bezprávnému otroku. Naprostá nesamostatnost a závislost nesvobodného, denní bezprostřední osobní styk s pánem, přitom styk soukromý, neveřejný a nekontrolovatelný, byly hlavní příčinou toho, že postavení otroků-služebníků bylo těžší a nejistější, než postavení ostatních skupin.

S otroky-řemeslníky se v normách Alarichovy kodifikace setkáváme častěji. Říká se jim obyčejně *artifices*⁷³⁾ a pracují ve městech i na venkovských statcích pána. Zvláště jsou uváděni např. *fabri ferrarii*, *tignarii*, *vestiarii*, *tonsares*, *placentarii*, *pistores* (BA Paul. III, 9, 34, 42, 48, 56), „*ancillae, quae vestimenta rusticis faciunt*“ (BA Paul. III, 9, 21) atd.

Kvalifikace řemeslníka zvyšovala hodnotu otroka (BA Paul. II, 18, 3; BA CTh IV, 9, 1) a majitelé nesvobodných měli proto zájem na tom, aby se otroci nějakému řemeslu vyučili (BA Paul. III, 9, 36 a interpretace).

⁷¹⁾ „*Servis amanuensibus legatis, omnes, qui ex conversatione urbana et in ministerio fuerint, debentur: nisi ex his aliqui perpetuo ad opus rusticum transferantur.*“

⁷²⁾ BA Paul III, 7, 3; 6; 8.

⁷³⁾ BA Paul III, 9, 34; II, 18, 3; III, 9, 36; III, 9, 42; BA CTh IV, 9, 1.

Ve srovnání s domácími otroky měl otrok-řemeslník postavení volnější. Měl větší hodnotu, také jeho hospodářská závislost na pánovi nebyla obvykle bezprostřední: řemeslo provozoval zpravidla formou pekulia.

Nejvíce otroků zaměstnávalo nesporně zemědělství. V souvislosti s tím, jak se za pozdního císařství rozpadal vnitřní trh, jak upadala města, obchodní podnikání a řemeslnická produkce, zvyšoval se význam zemědělské výroby a tím i význam pracovních sil tohoto odvětví. V dobách římské republiky a ještě v prvních stoletích císařství bylo mezi zemědělskými výrobci nemálo lidí svobodných, drobných římských sedláků. Ve 4. a 5. století n.l. však již svobodní skoro úplně vymizeli a na polích pracovali převážně polosvobodní a otroci.

Vznikem visigotského státu se na těchto poměrech mnoho nezměnilo. Bohatí římské provincie podrželi i nadále velké komplexy půdy (areály odstoupené Germánům v průměru valnou újmu neznamenal⁷⁴⁾ a stejně jako dříve je obhospodařovali hlavně prostřednictvím svých nesvobodných lidí.

Tato situace se odráží i v normách Breviaria. Řada jich mluví přímo o otrocích-zemědělci (např. *servi aratores*, *servi cultores* v BA CTh II, 30, 1 a interpretace), valná většina je potom sice formulována obecně a neurčitě, při bližším rozboru však nevzniknou pochyby o tom, že zákonodárce všude tam, kde mluví o otrocích, má na mysli obvykle nesvobodné na poli pracující, otroky-rolníky. Je to zřejmé ze všech těch zákonů, kde otrok je jmenován spolu s kolonem (kolon byl zemědělcem par excellence), z konkrétních podmínek, ve kterých normy otroka uvádějí, z charakteru deliktů, které nesvobodný může spáchat atd. atd.

Stejně jako v posledních stoletích existence západořímského impéria, byl i ve visigotském státě otrok-zemědělec vykořisťován svým pánem obvykle nepřímo, formou pekulia.⁷⁵⁾ Areál velkostatku se rozděloval na drobnější údíly a tyto dávány do správy nesvobodným. Juristicky zůstávala půda nadále v majetku pána, pánovi patřilo i všechno to, co otrok vypěstoval nebo jinak z pozemků získal. Vydělením pekulia nabýval však nesvobodný jistou samostatnost, dostával se z bezprostřední kontroly svého pána a otevírala se mu možnost zlepšiti alespoň do určité míry své postavení.

Pekulium byla forma, jež měla zvýšiti otrokův zájem na práci, zlepšiti produktivitu jeho výkonů a překonati tak stagnaci, podmíněnou klasickými formami otrokářské výroby (systémem latifundiálním).

Setkáváme se s ní proto často již ve spisech klasické jurisprudence římské, stále hojněji potom v zákonodárství pozdního císařství.

⁷⁴⁾ E. PÉREZ PUJOL, Historia de las instituciones sociales de la España Goda, Valencia 1896, IV, str. 156.

⁷⁵⁾ E. STEIN, o.c., str. 27—28; 514; E. M. ŠTAJERMAN, Rabstvo v III—IV vv. n. e. v zapadnych provincijach Rimskoj imperii, VDI 1951/2, str. 84 a násl.

Breviarium Alaricianum pekulium u valné většiny nesvobodných prostě předpokládá. Lze tak usuzovat již z formulace některých míst (např. BA Paul. I, 4, 5; BA CTh II, 32, 1; 8, 3; BA Nov. Val. XII, 6 atd.),⁷⁶⁾ hlavně však ze skutečnosti, že velmi mnoho právních norem (a jsou to charakteristicky právě nejmladší normy kodifikace — interpretace, zákony z Theodosiova kodexu a novely posttheodosiánské) přestalo prakticky rozlišovat mezi kolonem a otrokem: postavení obou kategorií, původně výrazně odlišné, bylo již v 5. století považováno za stejné a pokud se ještě objevovaly rozdíly, tedy jenom formální.⁷⁷⁾

Kolon pracoval na pozemcích, které mu byly statkářem dány do užívání, otrok měl své pekulium. Od počátku 4. století byl kolon k pozemku připoután, také dispoziční volnost pána venkovského otroka byla postupně omezována: poklasické právo římské považovalo otroka za inventář pozemku a nakládalo s ním jako s věcí nemovitou.⁷⁸⁾

Vydělením pekulia se hospodářská závislost otroka do určité míry zeslabovala. U kolonů naopak: původně nezávislé postavení se postupem doby tlakem otrokářské státní nadstavby (zejména tlakem daňovým) změnilo v polozávislé. Mezi svobodným a kolonem se otevírala stále hlubší propast, rozdíly v právním postavení otroků a kolonů se stíraly.⁷⁹⁾

Již na přelomu 4. a 5. stol. bylo v konstituci císařů Arcadia a Honoria definováno postavení kolonů takto: „(Coloni)... *paene est ut quadam servitute dediti videantur.*“ (CJ XI, 50, 2). V pozdějším zákonodárství tato tendence dále sílila.

Jejím materiálním základem bylo zvláštní postavení otroka a kolona v procesu zemědělské výroby, nový poměr bezprostředního producenta k majiteli výrobních prostředků.

U otroka byl poměr zakládán vydělením pekulia. Otrok začal hospodařit ve „vlastní dílně“ (řemeslnické pekulium) nebo na „vlastním pozemku“ (rolnické pekulium), sám vedl správu, sám podstupoval jednání, jež v zájmu prosperity pekulia bylo třeba uzavřít, z vlastní vůle plnil kontrahované závazky, resp. vymáhal dluhy atd.⁸⁰⁾ Zprvu se všechno dalo jenom *via facti* (pekulium patřilo pánovi, otrok nebyl k právnímu jednání vůbec způsobilý, z vůle pána mohl býti pekuliární poměr kdykoliv zrušen), velmi záhy je však možno pozorovati, jak faktická hospodářská samostatnost otroka, ekonomickou nutností dalšího rozvoje výrobních sil podminěná,

⁷⁶⁾ BA Nov. Val. XII, 6: „*Originarii sane vel servi, qui... ad ecclesiasticum se ordinem transtulerunt, exceptis episcopis et presbyteris ad dominorum iura redeant... ita ut huius conditionis diaconus domino pro se vicarium reddat, omni pariter peculio restituto.*“

⁷⁷⁾ Viz dále str. 42—47.

⁷⁸⁾ PWRE, IV—1, col. 499—500 (SEECK).

⁷⁹⁾ PÉREZ PUJOL, o.c. IV., str. 153—167; 168—172; PWRE, IV—1, col. 507 a násl.

⁸⁰⁾ SILVIO PEROZZI, Istituzioni di diritto Romano I, Roma 1928, str. 224—228 (II peculio); GIRARD, o.c., str. 107—108.

začala působit i na právní úpravu postavení osob nesvobodných. Některé zásady otrokářského práva byly ve 2. a 3. století prolamovány výjimkami.

S jednáním otroka spojovalo již klasické a hlavně potom poklasické právo římské daleko častěji právní důsledky, nežli tomu bývalo v době republiky a počátků císařství: stoupl význam naturálních obligací, zvláštním systémem žalob byly chráněny zájmy pána, který svěřil svému otroku do správy část majetku: za závazky, které nesvobodný kontrahoval, neodpovídal pán neomezeně, ale jenom do výše hodnoty pekulia (*actiones adiectitiae qualitatis*).⁸¹⁾

Ve 2. stol. zasáhl císař Antoninus Pius do vzájemného vztahu pána a otroka a zeslabil zákazem svévolného zabíjení nesvobodných i právní závislost otroka na otrokáři.⁸²⁾ Později počaly býti právem respektovány i rodinné svazky nesvobodných.⁸³⁾ Zákony 4. a 5. století již běžně mluví o jejich rodinách a agnátských vztazích. V soudní praxi pozdního císařství římského se vytvořily i pevnější zásady trestní odpovědnosti otroka: byl rozmnožen počet deliktů, stíhaných státními orgány, veřejnou mocí.⁸⁴⁾ Situace nesvobodných ulehčovalo i právo asylu institucím katolické církve ve 4. a 5. stol. vydatně přiznáváné.⁸⁵⁾

V systému otrokářského práva byla ovšem všechna tato opatření spíše výjimkami.

Hospodářský vývoj sice vyžadoval uvolnění právního postavení bezprostředního producenta, politická krize římské společnosti však vládnoucí třídu nutila, aby v zájmu uchování svého panství držela právě nesvobodné a potlačované obyvatelstvo co nejpevněji na uzdě. Došlo-li přesto v systému římského otrokářského práva k revizi některých principů, byla prováděna jenom v detailech, nad to ještě nedůsledně, polovičatě a neúplně. Novoty se připouštěly jen mimořádně, staré zásady byly naproti tomu jako neotřesitelný základ horlivě obhajovány.

V takové podobě přešla potom úprava právního postavení otroků, propuštěnců a kolonů i do Breviaria. Jednotlivé normy sice předpokládají jistou hospodářskou samostatnost a nezávislost bezprostředního producenta, jenom nejistě a váhavě s ní však spojují i odpovídající nezávislost politickou, konkrétně právní.

Jak jsme již výše uvedli, mívá otrok římského občana visigotského státu pravidelně pekulium, typicky pekulium pozemkové.

⁸¹⁾ PEROZZI, o. c., str. 215—223; GIRARD, o. c., str. 707 a násl.

⁸²⁾ Gai Inst. I, 52—53; o ochraně otroků slyšíme i dříve, zejména za vlády Claudia a Hadriána (cf. FR. SCHAUB, Studien zur Geschichte der Sklaverei im Frühmittelalter, Berlin 1913, str. 16—18.)

⁸³⁾ Srovnej pozn. 99 a 100; SCHAUB, o. c., str. 17.

⁸⁴⁾ BA Gai III, 1; JACQUES ELLUL, Histoire des Institutions, Paris 1955, str. 575—577.

⁸⁵⁾ KARL VOIGT, Staat und Kirche von Konstantin dem Grossen bis zum Ende der Karolinger, Stuttgart 1936, str. 63 a násl.

Vedl samostatně jeho správu, hospodařil jakoby na vlastním statku.

Za delikty nesvobodného odpovídal jeho majitel (BA Paul. II, 32, 11; 12; 27 a další),⁸⁶⁾ odpovědnost za jednání kontraktní byla upravena systémem adjektických žalob. Do Breviaria byly převzaty tyto: *actio quod iussu* (BA Paul. I, 4, 6; BA CTh II, 31, 1), *actio de in rem verso* (BA Paul. II, 9, 1) a *actio institoria* (BA Paul. II, 8, 1; 2). *Actio de peculio* je uváděna s modifikací, kterou r. 422 zavedla konstituce císařů Honoria a Theodosia. Protože je to modifikace příznačná pro vývoj instituce otroctví v 5. a 6. století, krátce o ní pojednáme.

Pokud existovalo užší spojení pána s otrokem, na pekuliu hospodařícím, platila zásada, že pán odpovídá za otrokovy závazky do výše hodnoty pekulia.⁸⁷⁾ Jak se však postupem doby svazek *via facti* stále více uvolňoval a pán ztrácel přehled o jednání otroka (často ani nevěděl, jak velké pekulium vůbec má), jevílo se přičítání i této omezené odpovědnosti nespravedlivým a zájmům vlastníka škodlivým. Konstituce Honoria a Theodosia proto ručení vlastníka zrušila. Pán nebyl napříště vůbec vázán (int. ad l.c.: „*Nullus dominum ad reddendum debitum, sicut hucusque fiebat, adstringat...*“) a věřitelé mohli nastupovati jen na otroka. Měl-li otrok vyrovnány všechny závazky vůči svému pánu, směl věřitelům plniti z hodnot pekulia, nestáčílo-li pekulium, ztráceli věřitelé pohledávky. Majitele otroka žalovati nemohli (BA CTh II, 31, 1; II, 32, 1).⁸⁸⁾

Actiones adiectitiae qualitatis předpokládají vždycky jistou samostatnou činnost osoby podrobené cizí moci. Je to typicky vedení pekulia, mohou to býti však i formy jiné.⁸⁹⁾ V Breviariu se na mnoha místech setkáváme např. s tím, že otrok je dosazen pánem jako správce celého majetku, jindy jako správce jenom jednotlivého statku, jindy prostě zastupuje pána v době jeho nepřítomnosti nebo zaneprázdnění apod.⁹⁰⁾ Je pochopitelné, že takové pověření nebo zmocnění uvolňovalo postavení nesvobodného ještě daleko více, než prostá správa pekulia. Faktickou cestou stávali se takoví — jak prameny říkají — *actores, ordinatores, rationales, procuratores*⁹¹⁾ privilegovanou vrstvou nesvobodných.

⁸⁶⁾ BA Paul II, 32, 27: „*Servus, qui in fuga est, a domino quidem possidetur, sed dominus furti actione eius nomine non tenetur: quia eum in potestate non habet.*“

⁸⁷⁾ BA Paul I, 4, 5; HEYROVSKÝ, o. c., str. 901 a násl.

⁸⁸⁾ Int. ad BA CTh II, 31, 1: „*Nullus dominum ad reddendum debitum, sicut hucusque fiebat, adstringat, nisi servo suo vel actori pecuniam rogante domino praestitisse convicerit. Et ideo si quis servo, colono, conductori, procuratori vel actori pecuniam non rogante domino dederit, sciatis, dominos terrarum propter hoc debitum nullatenus posse teneri; sed qui non rogante domino pecuniam talibus personis crediderit aut fideiussores non acceperint, ea, quae commodata sunt, se noverint perdituros, nec a domino posse reposci.*“

⁸⁹⁾ HEYROVSKÝ, o. c. str. 827 a násl. (*actio exercitoria, actio institoria, actio utilis ad exemplum institoriae*)

⁹⁰⁾ BA CTh IV, 20, 1; II, 31, 1; IX, 22, 1, X, 3, 1; 2; BA Paul II, 8, 1, 2; II, 9, 1; II, 9, 32 a místa další.

⁹¹⁾ Srovnej texty citované v předchozí poznámce.

Pravomoc pána nad otrokem nebyla podle Breviaria neomezená. Otrok se sice považoval za věc, za kus pánova majetku, s kterým bylo možno volně nakládati, který mohl být prodán, darován či jinak zeizen, jehož pracovní síla mohla být libovolně vykořisťována — svévolné zabití otroka pánem však již dovoleno nebylo a majitel mohl být za usmrcení nesvobodného volán k odpovědnosti. Alarich cituje v této souvislosti dvě významné normy římského práva. Je to jednak r. 326 vydaná konstituce císaře Konstantina („*De emendatione servorum*“ BA CTh IX, 9, 1 a interpretace), jednak interpretace slavného místa Gaiových Institucí (Gai I 52—53), kde je komentován zákon Antonina Pia (BA Gai III, 1).

Podle interpretace konstituce Konstantinovy platilo: „*Si servus, dum culpam dominus vindicat, mortuus fuerit, dominus culpa homicidii non tenetur, qui tunc homicidii reus est, si occidere voluisse convincitur. Nam emendatis non vocatur ad crimen.*“ Vědomě nesmí pán otroka usmrtit. Stane-li se však, že otrok zemře, když jej majitel trestá za spáchání nedovoleného činu, není pán odpověden. V duchu Konstantinovy konstituce je interpretován i Gaius⁹²): pán může otroky trestati („...*distringendi in servos dominis pro sua potestate permittitur*;“), svévolně usmrtiti je však již nesmí („*occident tamen servos suos domini licentiam non habebunt*...“). Jenom náhodné zabití při výkonu trestu nezavazuje (pokračování předchozí věty: „...*nisi forte servus, dum pro culpa modo caeditur, casu moriatur.*“).

Obě citovaná místa si — jak vidíme — odpovídají. Popírají starobylé otrokářské *ius vitae necisque* a připouštějí jenom kárnou pravomoc pána nad otrokem.

Nabízí se otázka, jak široké hranice tato pravomoc měla, nebo — jinak řečeno — kdy, při jakém provinění otroka mohlo jí být použito. Text Konstantinova zákona a jeho interpretace jsou formulovány obecně a nedávají uspokojivé odpovědi.

Interpretace Gaia se vyjadřuje určitěji: pán trestá otroka jen tehdy, jedná-li se o lehčí trestný čin, o čin, který není stíhán smrtí. Jinak přísluší potrestání veřejnému orgánu, soudu. „*Nam si servus dignum morte crimen admiserit, iis iudicibus, quibus publici officii potestas commissa est, tradendus est, ut pro suo crimine puniatur.*“ (Pokračování výše citovaného místa.) Ve srovnání s principy klasického římského trestního práva, které připouštěly zásahy veřejné moci do poměru pána k vlastnímu otrokovi jenom výjimečně, omezuje interpretace Gaia kárnou pravomoc majitele moci již dosti pronikavě.

⁹²) Originální text Gai Inst. I, 53 zní takto: „*Sed hoc tempore neque civibus Romanis nec ullis aliis hominibus, qui sub imperio populi Romani sunt, licet supra modum et sine causa in servos suos saevire; nam ex constitutione sacratissimi imperatoris Antonini qui sine causa servum suum occiderit non minus teneri iubetur, quam qui alienum servum occiderit. Sed et maior quoque asperitas dominorum per eiusdem principis constitutionem coercetur.*“

Nelze říci, jaký praktický význam měl Konstantinův zákon a citované místo interpretace Gaia v denním životě římského obyvatelstva visigotského státu. Zdá se však, že nevelký. Zasahovati do poměru pána a otroka nebylo snadné, protože šlo o vzájemné vztahy těžko zjistitelné, nadto potom o politický vztah příslušníka vládnoucí třídy k člověku porobenému, potlačovanému. Nepřekvapí proto, zjistíme-li, že ještě v polovině 7. století bylo svévolné a bezdůvodné zabíjení otroků zjevem běžným, a to dokonce i mezi katolickým duchovenstvem.⁹³⁾

Došlo-li k veřejnému trestání otroka, aplikovaly se pravidelně — jak to již sama povaha veřejně stíhaného zločinu napovídá — tresty nejtěžší. Podle Breviaria to byl nejčastěji trest smrti (upálením, stětím, ukřižováním (?), předhozením dravé zvěři (?)⁹⁴⁾), praktikovaly se i tresty tělesné (tady zejména bití důtkami) a mrzačící.⁹⁵⁾ O formách, jakými trestal otroka jeho pán, víme jenom málo. Bylo to hlavně bití, spoutání řetězy, vypálení znamení apod.⁹⁶⁾ V zastoupení pána mohli soukromý trest vykonávat i otroci, kteří jim byli pověřeni správou majetku (*actores*), ev. osoby, kterým byl otrok půjčen, pronajat, dán do usufructu apod.⁹⁷⁾

Zákazem zabíjeti vlastní otroky (nejprve bezdůvodně, později vůbec vědomě) a pevnějším vymezením okruhu soukromé trestní pravomoci pána a trestní pravomoci státní, bylo právní postavení nesvobodných poněkud upevněno. Otrokům se přiznávala jistá (minimální) právní subjektivita: vůči svému pánu (a pochopitelně i vůči ostatním lidem) měli „právo“ na vlastní život.

Podle poklasických norem římských se přiznávala otrokům i některá práva v oblasti vztahů rodinných. Kdybychom chtěli na základě norem, recipovaných Breviariem, formulovati tato oprávnění pozitivně, řekli bychom, že otrok měl „právo“ nebýti oddělován od své manželky a dětí.

Klasické právo římské, jak známo, nepovažovalo soužití otroka s otrokyní za manželství. Mluvilo o kontuberniu, jež bylo pouhým faktickým poměrem, z něhož nevznikaly žádné právní skutečnosti.⁹⁸⁾ První právní sankce dostalo kontubernium až za Konstantina. Soužití otroků nebylo sice ani tehdy považováno za řádné manželství, pánům se však zakazovalo kontubernia svévolně rozlučovati. Muž nesměl býti oddělován od ženy, rodiče od dětí. Příbuzenské svazky (*agnatio servorum!*) měly být respektovány (CTh II, 25, 1).⁹⁹⁾

⁹³⁾ Příklad z visigotského státu: *Concilium Emeritense*, c. 15.

⁹⁴⁾ BA Paul V, 4, 18; V, 23, 4; V, 24, 1; V, 25, 1; V, 26, 1; V, 27, 1; V, 19, 2; CONRAT, *Breviarium Alaricianum*, str. 635—638; DAHN, *Westgotische Studien*, str. 173—174.

⁹⁵⁾ BA Paul V, 4, 20; V, 20, 1; BA CTh VIII, 1, 1 a interpretace; BA Gai 1, 3 aj.

⁹⁶⁾ BA Paul IV, 11, 5; 7; 8; 3; BA CTh IX, 9, 1 a interpretace.

⁹⁷⁾ BA Paul IV, 11, 8; III, 9, 7.

⁹⁸⁾ PEROZZI, o. c., str. 200 a násl.

⁹⁹⁾ L. c.: „*In Sardinia fundis patrimonialibus vel emphyteuticariis per diversos nunc dominos distributis, oportuit sic possessionum fieri divisiones, ut integra apud possessorem unumque servorum agnatio permaneret. Quis enim ferat, liberos a parentibus, a fratribus sorores, a viris coniuges segregari?*...“; W. SEYFARTH, *Soziale Fragen der spätromischen Kaiserzeit im Spiegel des Theodosianus*, Berlin 1963, str. 140 a násl.

Breviarium Alaricianum stojí na stejném stanovisku. Interpretace k citovanému zákonu Konstantina (BA CTh II, 25, 1) říká: „*In divisione patrimoniorum... observari specialiter debet, ut quia iniustum est, filios a parentibus vel uxores a maritis, quum ad quemcunque possessin pervenerit fuerint, id est uxor cum filiis et marito suo, datis vicariis, ad unum debeant pertinere, cui fuerit commutace, quod sollicitudo ordinatorum debet specialiter custodire, ut separatio fieri omnino non possit.*“ Dojde-li k rozdělování statku mezi několik osob, je třeba dbáti toho, aby otroci a jejich ženy (resp. děti) nepřipadly různým vlastníkům, ale vždy pánu jedinému. Je toho možno dosáhnouti cestou směny: vlastník otroka — manžela dá za otrokyni a její děti otroky náhradní (*mancipia vicaria*).

Stejný postup přikazuje v Breviaru řada míst dalších. Tak BA CTh IV, 8, 3 (Konstantinův zákon z r. 331 a jeho interpretace),¹⁰⁰⁾ BA CTh V, 8, 1; V 10, 1 (konstituce Honoria a Theodosia z r. 419: jedná se o kolony, postup je však charakteristický i pro otroky¹⁰¹⁾), dále Valentinianova novela z r. 451 (BA Nov. Val. IX, 2: „*Quem casum iubemus vicariorum compensatione finire, ne quod impium est, filii a parentibus dividantur*“) aj.

Jedná-li se v těchto případech opravdu o práva otroků, je ovšem velmi problematické. Je to ostatně problematické i pokud jde o výše uvedený zákaz svévolného zabíjení nesvobodných.

Pánovi je sice stanovena povinnost, je omezena jeho svoboda v nakládání s otrokem, otrokovi však není přiznáno právo této povinnosti odpovídající. Nesmí vznést svůj nárok na soudě, za žádných okolností nemůže svého pána žalovati, není mu dovoleno ani proti pánovi svědčiti.

Breviarium Alaricianum tyto zákazy vždy znovu a znovu opakuje. Cituje řadu Paulových sentencí (BA Paul. I, 12, 3 (4); II, 18, 9; V, 15, 3; 8, 17, 3; V, 18, 4, 5, 6, 7, 8¹⁰²⁾) a zákonů z Theodosiova kodexu (BA CTh IV, 10, 2 IX, 3, 1: 2; 3; X, 5, 5;¹⁰³⁾; výjimky připouští jenom zcela mimořádně (cf. BA CTh IX, 3, 1; IX, 6, 1 a IX, 19, 1).¹⁰⁴⁾

A tak byl otrok odkázán jenom na zásah třetí osoby, na zásah svobodného žalobce, jedině jehož pomocí mohl býti realizován „nárok“ na život, event. respektování rodinných svazků.

Tato nutnost zprostředkování osobou třetí je charakteristická i při spo-

¹⁰⁰⁾ Int. ad l. c.: „...*Sed hoc illis prodesse non poterit, quos de ingenuis patribus et colonis mulieribus vel ancillis constiterit procreatos, nisi forte patres eorum pro filiorum capite dominis, quorum ancillas in consortio habent, aut vicaria mancipia cum pecuniis aut redemptionem status eorum solverint.*...“

¹⁰¹⁾ Srovnej text interpretace, citovaný na str. 31.

¹⁰²⁾ BA Paul I, 12, 3: „*In caput domini patronive nec servus, nec libertus interrogari potest.*“

¹⁰³⁾ BA CTh IX, rubrika 3. titulu: „*Ne praeter crimen maiestatis servus dominum vel patronum libertus seu familiaris accuset.*“

¹⁰⁴⁾ Int. ad l. c.: „*Servus dominum accusans non solum audiendum non est, verum etiam puniendus, nisi forte dominum de crimine maiestatis tractasse probaverit.*“

rech *de liberali causa*¹⁰⁵) (BA Paul. V, 1, 5; BA CTh IV, 8, 1; cf. IV, 8, 4). Stačilo, aby se člověk dostal do podezření, že je otrokem (konkrétně: „*Si aliquis in libertate positum ad servitum conetur addicere...*“ int. ad BA CTh IV, 8, 1) a již bylo třeba, aby status svobody byl hájen zvláštním „assertorem libertatis“, svobodným člověkem, kterého si obžalovaný vyhledal.

Nárok, který není soudně chráněn, který není sankcionován státní mocí, není nárokem právním. Z povinností, jež pánům nesvobodným ukládalo římské císařské zákonodárství, žádná subjektivní práva otroků nevyplývala. Otrok nepožíval přímé, ale vždycky jenom zprostředkované ochrany. Sama skutečnost ovšem, že požíval vůbec nějaké ochrany, byla historicky velmi důležitá. Stala se základem, ze kterého se pozvolna, po celá staletí trvajícím vývojem, vyvinula omezená právní subjektivita středověkého bezprostředního výrobce — nevolníka.

Několik slov o zániku otroctví:

Podle Breviaria se mohl otrok státí svobodným (tj. „římským občanem“ visigotského státu)

a) bez vůle pána — na základě zvláštního právního předpisu nebo

b) z vůle majitele moci — propuštěním na svobodu, manumissi.

Do první skupiny patří vedle případů, které jsme již poznali (pětileté otročení podle BA CTh V, 5, 2; dočasné otroctví podle BA CTh III, 31; „*proclamatio libertatis*“ — BA CTh IV, 8, 2), ještě tyto:

1. vydržení svobody: „...*si quis sedecim annos sine ulla molestia, nullo repente vel pulsante, vixisset*“, uvádí interpretace k zákonu císaře Konstantina (BA CTh IV, 8, 3), „*et postea in servitium non veniret*“. Šestnáctiletá lhůta neplatila pro děti, které byly zrozeny ze svobodných otců a otrokyň či žen-kolonů.¹⁰⁶)

Podle konstituce Theodosia, Arcadia a Honoria (BA CTh IV, 8, 4) mohl ten, kdo po dvacet let žil jako svobodný a zastával nějaký úřad (*officium vel militia*) hájiti *status libertatis* již sám, bez pomoci assertora, jak bylo normálně třeba.¹⁰⁷)

Obě ustanovení, jak z textu patrně, neprosplávala otrokům, kteří pánům uprchli a před nimi se skrývali. Ty mohl majitel moci požadovati nazpět kdykoli. Teprve ve druhé polovině 5. století byla zavedena změna. *Actio de fugitivis*, původně *perpetua*, se stala temporální, promlčitelnou ve 30ti letech (cf BA Nov. Val. VIII, 1, 3, 4, 6; Nov. Val. IX, 1, pr.; interpretace k BA Nov. Val. XII, 1);

2. dosažení hodnosti biskupa nebo presbytera: podle Valentiniánovy no-

¹⁰⁵) PEROZZI, O. C., str. 284—289.

¹⁰⁶) Srovnej text, citovaný v poznámce 100.

¹⁰⁷) Int. ad l. c.: „*Qui viginti annos non occulte, sed publice in libertate duraverint et aliquid officii vel militiae, praesente et tacente petitore, gesserint, assertorem quaerendi eos necessitas non manebit, sed ipsi per se, si voluerint, adversus petitem, quod libertati eorum competit, exsequuntur.*“

vely „*De episcopali iudicio...*“ z r. 452 (BA Nov. Val. XII, 1 a int.) nemohl se sice člověk nesvobodný (otrok nebo kolon) státi klerikem či býti přijat do kláštera, dosáhl-li však jednou (protiprávně!) hodnosti biskupa nebo presbytera, neměl býti pánem požadován nazpět. Dosáhl-li jen hodnosti diakona mohl za sebe nabídnouti náhradního otroka. V případě, že jej neměl, vracel se otročiti pánovi;¹⁰⁸⁾

3. prozrazení trestného činu: otrok, který na soudě prokázal, že jeho majitelka souložila s vlastním otrokem, se stával svobodným (BA CTh IX, 6, 1 a interpretace).¹⁰⁹⁾ Stejně i tenkrát, prozradil-li, že únosce se s rodiči unesené dívky dohodl o zatajení trestného činu (BA CTh IX, 19, 1 a int.);¹¹⁰⁾

4. zvláštním důvodem nabytí svobody bylo podle konstituce Konstantinovy (BA CTh XVI, 4, 1 a int.) obřezání otroka-křesťana, nebo vůbec otroka jiného náboženského vyznání pánem — Židem.¹¹¹⁾

Tolik o způsobech zániku otroctví bez vůle, resp. proti vůli majitele moci. Vidíme, že vesměs šlo o případy mimořádné.

b) Řádným, běžným způsobem zániku otroctví bylo propuštění otroka na svobodu (*manumissio*).

Manumissio byla odměnou, kterou poskytoval pán svému nesvobodnému za dobré a věrné služby (cf. BA Nov. Val. VIII, 1).¹¹²⁾ Možnost jejího udělení měla povzbudit otroka k lepšímu pracovnímu výkonu a oddané podřízenosti.

Pokud jde o způsoby propouštění, uvádí *Breviarium Alaricianum* tyto: — *manumissio testamento*. Mohla býti přímá (BA Paul. IV, 13, 2; IV, 13, 1; BA Gai, tit. II.; BA Nov. Theod. IX, 1, 8 a int.) nebo fideikomisární (BA Gai VII, 7; 8; BA Paul. IV, 4, 11, 12, 2; II, 25, 2 aj.). Počet propuštěných testamentem omezovala pravidla starého zákona Fufia Caninia (BA Gai II, pr.; 2—4; BA Paul. IV, 13, 1—4; IV, 1, 16);

— *manumissio in ecclesia*; podle zákona císaře Konstantina z r. 321 (BA CTh IV, 7, 1 a interpretace) mohl býti otrok světského pána propuštěn na svobodu v chrámu za přítomnosti kněze a věřících. Klerikové směli propouštět své vlastní nesvobodné i *extra conspectum* (int. ad l. c.);

— *manumissio apud magistratus*. Pán prohlásil svobodu svého otroka před úředníkem (*ante consulem* — BA Gai I, 1; 4; II, 1; *apud magistratus*

¹⁰⁸⁾ Srovnej text, citovaný v poznámce 76; SCHAUB, o. c., str. 82 a násl; str. 91.

¹⁰⁹⁾ Int. ad l. c.: „*Si qua ingenua mulier servo proprio se occulte miscuerit, capitaliter puniatur... In potestate habet huius modi crimen quicumque voluerit assucare. Servi etiam aut ancillae... audiantur: ea tamen ratione, ut si probaverint, libertatem consequantur, si fefellerint puniantur...*“

¹¹⁰⁾ Int. ad l. c.: „...*Quod si fortasse raptor cum parentibus puellae paciscatur, et raptus ultio parentum silentio fuerit praetermissa, si servus ista detulerit, latinam percipiat libertatem, si Latinus fuerit, civis fiat Romanus.*“

¹¹¹⁾ Int. ad l. c.: „*Si quis Iudaeorum servum Christianum vel cuiuslibet alterius sectae emerit et circumciderit, a Iudaei ipsius potestate sublatus in libertate permaneat.*“

¹¹²⁾ „*Domini vernulas suos fidelius servientes, quum libuerit, iugo servitutis absolvunt, et quod esse non poterant qualitate nascendi, manumissionis beneficio consequuntur.*“

municipales, si habeant legis actionem — BA Paul. II, 26, 4) a o jednání byl proveden záznam.

Podle BA Gai I, 1¹¹³) měly pouze tyto tři právě uvedené formy plné účinky. Propuštěnec se stával „*civis Romanus*“.

Jenom Latinem byl libertinus tenkrát, propustil-li jej pán dopisem mezi přáteli nebo přizváním k hostině (BA Gai I, 2: „*Latini sunt, qui per epistulam, aut inter amicos, aut convivii adhibitione manumittuntur*.“). Nejnižší postavení měl mít popuštěnec, který v době svého otročení spáchal nějaký zločin a byl za to pánem nebo veřejně trestán.¹¹⁴) Nabyl-li svobody, zůstával „*dedititius*“. Byl stejně jako „*Latinus*“ omezen v majetkových právech, na rozdíl od něho však se nikdy nemohl stát plnoprávným občanem římským (BA Gai I, 3—4).

Lze těžko říci, mělo-li ve visigotském státě dělení propuštěnců na tři zvláštní kategorie nějaký význam. Zdá se, že ne. Nesetkáváme se s ním alespoň v žádném jiném dochovaném pramenu než v Breviariu, tam nad to ještě především v částech koneckonců teoretického charakteru (u Gaia a Paula).

Naproti tomu víme, že již za dominátu byly někdy oněm právně ne zcela relevantním formám propouštění (*manumissio per epistulam, manumissio inter amicos*) přiznávány plné účinky (cf BA CTh IV, 7, 1 a int.).

Otroka propouštěl na svobodu pravidelně jeho pán. Bylo-li pánů více (otrok ve spoluvlastnictví), vyžadoval se souhlasný projev vůle všech (BA Paul. IV, 11, 1; 5)¹¹⁵). Dáti svobodu otrokovi cizímu nebylo možné. V případě, že cizí otrok byl propuštěn před králem nebo „*in ecclesia*“, zůstávala sice *manumissio* v platnosti, *manumissorovi* však hrozil trest (BA CTh IV, 9, 1 a int.).¹¹⁶)

Manumissio byla neplatná, propouštěl-li pán otroky *in fraudem creditorum* (BA Gai I, 5) nebo *in fraudem patroni* (BA Gai I, 6); jenom výjimečně mohl propouštět své otroky pán mladší dvaceti let (BA Gai I, 7).

Pokud jde o otrocká pekulia, bylo již v římské říši zvykem ponechávat je propuštěným. *Pekulium* se pokládalo za majetek, který fakticky patřil nesvobodnému, pro pána nadto představoval jistou hodnotu obyčejně jen

¹¹³) V interpretaci Gaia je již *manumissio in ecclesia* uváděna jako jedna z hlavních forem *manumissio*: „*Cives Romani sunt, qui his tribus modis, id est testamento, aut in ecclesia, aut ante consulem fuerint manumissi*“ (BA Gai I, 1). Originální Gaiův text zná jen tyto způsoby: „*(legitima manumissio) id est vindicta aut censu aut testamento*...“ *Manumissio in ecclesia* se rozšířila až za křesťanských císařů.

¹¹⁴) Originální text Gaiův (I, 13) mluví o trestání pánem i mocí veřejnou. Interpretace, jak se zdá, počítá hlavně s eventualitou druhou (BA Gai I, 3).

¹¹⁵) „*Servum communem unus ex dominis manumittendo Latinum facere non potest, nec magis quam civem Romanum*...“

¹¹⁶) Int. ad l. c.: „*Si aliquis mancipium manumittere alienum praesumpserit et id sub praesentia principis vel in ecclesia fecerit, hac poena tenebitur, ut et manumissus a domino revocetur, et alia duo mancipia eiusdem aetatis aut sexus aut certe artificii, quod ille, qui est manumissus, scierit dare cogatur*...“

ve spojení s otrockou pracovní silou. Jak ubývalo v Římě otroků, stával se tento moment stále významnějším. Darování pekulia propuštěncům bývalo za pozdního císařství pravidlem.¹¹⁷⁾

Ve visigotském státě je právní praxe pokládala již přímo za atribut *manumisse*.¹¹⁸⁾

Propuštěnci

O propuštěncích římských provinciálů jsme již na několika místech našeho výkladu mluvili. Postačí nyní dodati docela málo.

Libertinové tvořili polozávislou kategorii obyvatel visigotského státu. Byli sice osobně svobodní (obyčejně „*cives Romani*“), vůči svému bývalému pánovi však zůstávali zavázáni různými formami a jejich práva majetková, rodinná i veřejná byla zkrácena.

Pokud jde o závazky vůči patronovi (tj. *manumissorovi*):

— propuštěnec musel patronovi prokazovati úctu. Nesměl ho žalovati na soudě, proti patronovým dětem a vnukům nemohl na soudě svědčiti.¹¹⁹⁾ Zchudlého *manumissora* byl povinnen podporovati (BA Paul. II, 33, 1 a int.).¹²⁰⁾ Porušil-li povinnosti, mohl býti znovu zotročen, ev. přísně trestán (tak např. trestem smrti za to, že obžaloval nebo udal bývalého pána — BA CTh IX, 3, 2 a int.; podobně BA CTh IX, 3, 3 a int.).¹²¹⁾

— propuštěnec byl povinen poskytovat patronovi úsluhy nebo služby (*operae*), příležitostně i dary (*donum aut munus*). Zavazoval se k tomu slavnostní přísahou (BA Gai IX, 4).¹²²⁾ „*Operae, donum aut munus*“ nebyly obligatorní. Pán mohl propustit otroka i bez povinnosti k jejich plnění (BA Paul. II, 33, 1 a int.).¹²³⁾

— majetek propuštěnce (tedy *pekulium* a dary, které dostal při *manumissi* a které později rozmnožil) byl vázán dědickým právem patrona. Zemřel-li *libertinus* a nezanechal žádných dětí, připadala část pozůstalosti *manumissorovi*, ev. jeho potomkům.¹²⁴⁾ Proto byla neplatná právní jednání, která

¹¹⁷⁾ PEROZZI, o. c., str. 227—228.

¹¹⁸⁾ Dokladem jsou texty některých visigotských formulí, které aplikují římské právo (ZEUMER, *Formulae Merovingici et Karolini aevi*, MGH, *Legum sectio V*, 1886, nr. 1, 2 (1), 3, 5).

¹¹⁹⁾ BA Paul I, 12, 3; V, 17, 3; BA CTh IV, 10, 2 (?); IX, 3, 1; 2; 3.

¹²⁰⁾ „*Egentem patronum libertus obligatione doni, muneris et operarum solutus alere cogendus est pro modo facultatum suarum.*“

¹²¹⁾ Int ad BA CTh IX, 3, 3: „*Liberti accusatores patronorum, ubi primum in accusationis vocem proruperint, puniantur.*“

¹²²⁾ „*Item et alio casu, uno loquente et sine interrogatione alii promittente, contrahitur obligatio, id est, si libertus patrono aut donum aut munus aut operas se daturum esse iuravit. In qua re supradicti liberti non tam verborum solennitate, quam iurisiurandi religione tenentur.*“

¹²³⁾ Srovnej Paulův text, citovaný v poznámce 120. Visigotská formule nr. 4: „*Ingenium te civemque Romanum esse constituo... nullius reservato obsequio.*“

¹²⁴⁾ BA Paul III, 2, 1; 2; 3; 4; III, 3, 1; BA Gai I, 6; BA Nov. Val. VI, 1 a interpretace („*De libertis et successionibus eorum*“).

bezdětný propuštěnec podstoupil *in fraudem patroni* (BA Gai I, 6; BA Paul. III, 3, 1),¹²⁵⁾ proto byl i neplatný testament, jež libertinus pořídil bez souhlasu bývalého pána (BA Nov. Val. 6, 1);¹²⁶⁾

— podle staré zásady nesměl se propuštěnec ženiti s patronkou, nebo ženou či dcerou patrona (BA Paul. III, 20, 60): „*Libertum qui ad nuptias patronae vel uxoris filiaeque patroni affectaverit... coerceri placuit*“ a int. ad l. c.¹²⁷⁾. Zákonem Valentianovým a Martianovým z r. 454 (BA Nov. Mart. IV, 1 a int.) bylo senátorům (tj. bohatým a vlivným Římanům) zakázáno se ženiti s propuštěnkami a jejich dcerami jako osobami nízkými: „*Humiles vero abiectasque personas... esse censemus... libertam, libertae filiam...*“.

Méněcenné právní postavení propuštěnce bylo přechodného rázu. Vůči dětem a dědicům patronovým se jeho závazky již oslabovaly: nebyl jim např. povinen službami a dárkami, nemohl být ani povolán nazpět do otroctví pro urážku.¹²⁸⁾

U dětí propuštěnce docházelo k dalšímu uvolnění. Libertinové se tak postupně stávali řádnými, plnoprávními svobodnými.¹²⁹⁾

Nepřihlédneme-li k výjimečným případům, kdy propuštěnec nabyl většího majetku a pronikl do skupiny privilegovaných lidí svobodných, je možno říci, že libertinové tvořili kategorii drobných výrobců, jež hospodářské a společenské postavení bylo stejně labilní a nejisté, jako postavení ostatních drobných svobodných producentů. A byla-li časem rozvázána právní pouta, která spojovala libertiny s patrony a jejich rodinami, byli jako svobodní vystaveni hospodářskému a politickému tlaku celé třídy velkostatkářů a finančních magnátů. Bývalý pán mohl být potom snadno nahrazen pánem novým.

Kolonové

Ve starších vrstvách zákonného materiálu Alarichovy kodifikace se s kolony nesetkáváme. Gaius o nich nemluví, Paulovy Sentence uvádějí kolona na jediném místě — BA Paul III, 9, 32.

V prvních dvou stoletích principátu byl římský kolon ještě svobodným člověkem, prostým pachtýřem, který za smluvený poplatek pracoval na cizí půdě.¹³⁰⁾

¹²⁵⁾ BA Paul III, 3, 1: „*Ea, quae in fraudem patroni a liberto quoquo modo alienata sunt, Fabianaeformula tam ab ipso patrono, quam a liberis patroni revocantur.*“

¹²⁶⁾ Int. ad l. c.: „...*Nam si liberti, qui cives Romani fuerint, vivo manumissores decesserint, si sine voluntate patroni condere voluerint testamenta, penitus non valebunt.*“

¹²⁷⁾ Int. ad l. c.: „*Hac lege permissum est, ut exceptis vilibus infamibusque personis, quas lex ista commemorat, pauperes et sine ulla dignitate natalium, dummodo honestas et honestis parentibus procreatas, senatores, si voluerint, uxores eligendi et ducendi habeant potestatem.*“

¹²⁸⁾ Srovnej text Valentinianovy novely, citovaný na straně 28.

¹²⁹⁾ PEROZZI, o. c., str. 282—283.

¹³⁰⁾ PWRE IV—1, col. 485 — SEECK; literatura o římském kolonátu je velmi bo-

Teprve v průběhu 3. st. n. l. došlo k závažnějším změnám. Jak ubývalo otrockých pracovních sil, jak se v důsledku hospodářské a politické krize otrokářského výrobního způsobu vylidňoval venkov i město a rozsáhlé komplexy orné půdy ležely opuštěny, význam svobodných nájemců půdy stále více stoupal. Fakticky i právně bylo postavení kolonů lepší a volnější než postavení nesvobodných producentů, otroků. Kolon byl člověk svobodný, pracoval koneckonců pro sebe a odváděl pánovi jenom smluvené dávky. Jeho zájem na práci byl větší, lepší proto byla i produktivita jeho práce.¹³¹⁾

Daňová reforma, provedená na přelomu 3. a 4. st. císařem Diokleciánem, počítala již s produkcí kolonů jako s významnou položkou státního důchodu. Počet svobodných pracovních sil na pozemcích velkostatkářů — pachtýřů byl jedním z hlavních ukazatelů pro stanovení výše daňového břemene.¹³²⁾

Ukazatel ten byl však nejistý. Pokud byl kolon svobodným člověkem a měl možnost kdykoliv rozvázat právní pouto, které jej spojovalo s pachtýřem, bezprostředním daňovým poplatníkem, mohlo ve stanovených dávkách docházeti k neustálým změnám. Sotva by bylo překážkou, kdyby se počet pachtýřů rozmnožoval, počet se však mohl snižovati, a to bylo nebezpečné.

Půda bez pracovní síly nic nevynášela, byla bez užitku pro vlastníka i pro státní pokladnu. Otrockou pracovní silou se mohlo její obdělávání zajišťovati stále obtížněji.

Právě v těchto dobách dochází k pevnému připoutání otroků k půdě a v právním řádu je vedena hranice mezi otrokem městským (řemeslníkem, osobním služebníkem — *familia urbana*) a venkovským (*familia rustica* — otroci — zemědělci).¹³³⁾ Ukazuje se však, že toto opatření nestačí. Dojde na kolony. Počátkem 4. století je zákonem císaře Konstantina posud svobodný kolon připoután k půdě, na které pracuje.¹³⁴⁾ Kolon je i nadále *ingenuus*, je však zbaven stěhovací svobody a nucen obdělávati pozemek, který původně volně propachtoval.

Již zásahem Konstantinovým, omezením stěhovací svobody, se právní postavení kolona přiblížilo postavení otroka — zemědělce. Postupem doby se objevila omezení další: jestliže jsme konstatovali, že právní postavení otroka se v posledních staletích existence západořímského impéria relativně zlepšilo, platí o kolonech opak. Jejich situace se neustále zhoršovala;

hatá. Zvlášť je třeba uvést tato díla: FUSTEL DE COULANGE, *Le colonat romain*, Paris 1885; M. ROSTOVITZ, *The problem of the origin of serfdom in the Roman Empire*, Journ. of Land and Public Utility Economics, 1926; P. COLLINET, *Le colonat dans l'empire romain*, Recueils de la Société Jean Bodin Bruxelles 1937; F. L. GANSHOF, *Le status personnel du colon au Bas-Empire*, L'Antiquité Classique (Louvain), XIV, 1946, str. 261.

¹³¹⁾ K. V. OSTROVITŠANOV, *Nástin ekonomiky předkapitalistických formací*, Praha 1951, str. 89 a násl.

¹³²⁾ PWRE IV—1, col. 497 a násl.

¹³³⁾ Dispoice venkovskými otroky (*familia rustica*) je omezována. Cf. CTh III, 32, 1; VI, 35, 1; IX, 42, 7; X, 8, 4; VII, 1, 3; XI, 1, 12 aj.

¹³⁴⁾ CTh V, 9, 1; zákon je z 30. října r. 332 (CTh V, 9, 1; BA CTh V, 9, 1).

z původně svobodného nájemce se postupem doby stával člověk polosvobodný a nakonec nesvobodný.¹³⁵⁾ Pročítáme-li právní normy z posledních desetiletí existence římské říše, vidíme, že mezi otroky a kolony se již prakticky nerozlišuje. Tam, kde rozlišení najdeme, jde obvykle jenom o rozdíly v terminologii.

Takový je i v nejhrubších rysech obraz, který o právním postavení kolonů podává *Breviarium Alaricianum* v konstitucích, jež byly převzaty v Theodosiova kodexu a posttheodosiánských novel. Také interpretace rozdílů mezi kolony a otroky vyrovnává.

Povšimneme si nejprve těch recipovaných míst, která se týkají výlučně kolonů, tedy právních norem, které jednají o kolonech jako o zvláštní kategorii obyvatelstva.

Není jich mnoho.

BA CTh V, 9, 1 (známý Konstantinův zákon z 30. října r. 332) zbavuje kolony stěhovací svobody a připoutává je k pozemkům, na kterých sedí. Ten, kdo uprchlého kolona přechovává je povinen jej vrátiti pánovi, a zaplatiti daně, které uprchlý neodváděl po dobu, co se skrýval.¹³⁶⁾

BA CTh V, 11, 1 zakazuje kolonovi volně disponovati majetkem. Bez souhlasu pána (tak interpretace, originální text — konstituce Valentiniána a Valense z r. 365 — říká ještě patrona!) nesmí kolon nic zciziti ani z pronajaté půdy ani z věcí vlastních. Tyto věci označuje originál slovy (*coloni*) „*si qua propria habeant*“, podle interpretace je to již prostě „*peculium*“. (Stejně BA CTh V, 10, 1 a interpretace: majetek kolona = *peculium*).¹³⁷⁾

Římský kolon byl původně svobodný člověk (*ingenuus*) a jeho manželská a rodinná práva nebyla nijak omezena.¹³⁸⁾ Jak se však postupem doby jeho postavení zhoršovalo, objevovaly se i zvláštní právní normy, rodinné poměry kolonů upravující.

Zčásti recipovalo tyto zákony také *Breviarium*.

O dětech kolonů platilo: vzejde-li potomstvo ze svazku svobodného muže a ženy — kolona, patří pánovi matky (BA CTh V, 10, 1 a int.).¹³⁹⁾

Žije-li *ingenua* v kontubeniu s kolonem, připadají děti majiteli kolona (BA Nov. Val. IX, 1 a int.).¹⁴⁰⁾

¹³⁵⁾ OSTROVIŠANOV, o. c., str. 92; PWRE IV—1, col. 502 a násl.

¹³⁶⁾ Int. ad l. c.: „*Si quis alienum colonum sciens in domo sua retinuerit, ipsum prius domino restituat et tributa eius, quam diu apud eum fuerit, cogatur exsolvere: ipse vero, qui noluit esse, quod natus est, in servitium redigatur.*“

¹³⁷⁾ Interpretatio ad BA CTh V, 11, 1: „*In tantum dominis coloni in omnibus tenentur obnoxii, ut nescientibus dominis nihil colonus neque de terra neque de peculio suo alienare praesumat.*“

¹³⁸⁾ PEROZZI, o. c., str. 559—562.

¹³⁹⁾ Int. ad l. c.: „*Si vero mulier iuris alieni ingenuum maritum duxerit, omnis mulieris agnatio ad eius dominium pertinebit.*“ (CONRAT, *Breviarium Alaricianum*, str. 37.

¹⁴⁰⁾ Int. ad l. c.: „*Ingenua itemque mulier si contubernium coloni elegerit alieni, si ei denuntiatum non fuerit, coloni sunt domino profuturi, quoscunque eius partus ediderit.*“; cf. výše str. 27.

Děti zrozené ze svazku kolonů, se dělily mezi pána matky a pána otce. Podle BA CTh V, 10, 1 měl pán otce nárok na 2/3, majitel ženy na zbytek.¹⁴¹ Aby však manželství kolonů nebyla rušena, předvídalo citované místo směnu náhradních kolonů: „*Sane ne separatio coniugii fiat, illum, cuius colonus est vicarium mulierem et pro tertia agnatione mulieris domino compensare praecipimus*“ (Int. ad l. c.) O manželství kolonů a jejich dětech mluví ve stejném smyslu i některá další místa Breviaria: BA Nov. Val. IX, 1 (náhrada za děti „...*ne filii a parentibus dividantur*...“; náhrada za ženu — kolonu, protože „*et in eiusmodi personis (jde o kolony!) salva et inconvulsa debeat coniunctionis adfectio permanere*...“), BA Nov. Val. XII, 1 (potvrzuje se zákon o třetinovém rozdělování potomstva kolonů¹⁴²) aj.

Zvláštní pravidla platila pro kolony pokud šlo o promlčení pánova nároku.

Utekli-li kolon svému majiteli, nemohl býti po uplynutí třicetileté lhůty povolán nazpět. Ženě prospívala doba kratší, dvacetiletá (BA CTh V, 10, 1 a int.).¹⁴³ Žil-li kolon samostatně, získával svobodu (BA Nov. Val. IX, 1 a int.). Vyhledal-li pána jiného, připadal po třiceti letech jemu (BA CTh V, 10, 1). Na případ, že by v kritické době promlčecí pány střídal, platilo: kolon měl patřiti tomu, u kterého bydlil a pracoval nejdéle, meškal-li u několika pánů po stejně dlouhou dobu, stával se jeho majitelem ten, u kterého bydlil v čase, kdy lhůta byla dovršena (BA Nov. Val. IX, 1 a int.).¹⁴⁴

Tolik o normách Breviaria, které upravují právní postavení kolonů speciálně. Vidíme, že mezi kolony a otroky existují jenom nevelké rozdíly. Kolon, který uprchne s pozemku, je „*fugitivus*“ a jedná se s ním jako s otrokem, majetek kolona se nazývá „*peculium*“, rodinné svazky kolonů

¹⁴¹) Int. ad l. c.: „...*si (colona) ... de alieno colono filios suscepit, cum agnationis parte tertia revocetur: quia colonum duae partes agnationis sequuntur*...“

¹⁴²) Int. ad BA Nov. Val. XII, 1 (HAENEL, str. 296): „*De colonarum vero agnatione id remota ambiguitate hac lege constat esse praeceptum, ut secundum legem quae ad Palladium data est de colono et colona (= CTh V, 18, 1 = BA CTh V, 10, 1) inter duos dominos dividatur agnatio, id est, ut coloni dominus duas partes filiorum et tertiam colonae dominus sibi debeat vindicare*...“

¹⁴³) Int. ad l. c.: „*Si quis colonum alienum in re sua vel in fuga lapsum vel sua voluntate migrantem triginta annos habuerit, ac si suum vindicet. Qui si intra triginta annos inventus fuerit a domino, cum filiis secundum legem sibi debitis et omni peculio revocetur... Colona etiam si viginti annis in alieno dominio et iure permanserit, a priore domino non requiratur*...“

¹⁴⁴) Int. ad l. c.: „*Lex ista constituit, ut, si colonus proprium dominum fugerit, et triginta annis per diversorum domos aut agros fortasse latuerit, et non nisi impletis triginta annis a die fugae suae praedictum colonum dominus potuerit invenire, ab eo, apud quem inventus fuerit, tricennali annorum praescriptione dominus, qui fugam coloni sequitur, excludatur. Secunda iterum conditione currente, ut, si forte apud tres personas denis annis colonus ipse habitaverit, ille eum vindicet, apud quem posteriori tempore invenitur. Tertia conditio est, ut, si inter eos, apud quos per tricennium habitaverit, fuerit, orta contentio, ipsi praedictus colonus addicatur, apud quem per illos triginta annos maiori annorum numero dignoscitur habitasse*...“

jsou posuzovány podle principů, jež platí pro otroky; v promlčecích lhůtách existují rozdíly, v polovině 5. stol. dochází ale i tady k vyrovnání.

Již tyto skutečnosti by nás mohly opravňovati k závěru, že v 5.—6. století se právní postavení kolonů a otroků stále více zblížovalo.

Breviarium podává však důkazy další.

O kolonech speciálně pojednává jenom nevelký počet míst. Valná většina norem zahrnuje kolony v jednu kategorii s otroky a stanoví pro ni jednotný právní režim. Tím odpadají i rozdíly formální. Tu a tam probleskne sice ještě starý způsob nazírání a teoreticky se uznává, že kolon je člověk svobodný, jsou to však místa ojedinělá a povýtce jenom deklaratorní povahy (cf. BA Nov. Val. VIII, 1: „*Indignum facinus deteriore conditione liberis (= colonis) esse quam servis...*“; BA Nov. Maior. I, 1).

Bylo by neúnosné a zbytečné uváděti všechny normy Alarichovy kodifikace, které ztotožňují právní postavení otroků a kolonů.

Postačí, připomeneme-li jenom několik charakteristických příkladů. BA CTh VIII, 1, 1: „...*tabularii, liberi homines ordinentur, neque ulli deinceps ad hoc officium patescat aditus, qui sit obnoxius servituti: sed et si quis dominorum servum suum sive colonum chartas publicas agere permiserit... ipsum quidem ... obnoxium attineri...*“. Interpretace citovaného místa říká: „...*tabularii... ingenui a provincialibus ordinentur: coloni vel servi ad hoc officium nullatenus admittantur...*“. Způsobí-li kolon nebo otrok škodu, hradí ji pán. Pachatelé jsou trestáni zvláště: „*colonus ille vel servus verberatus fisci viribus addicatur.*“

BA Nov. Val. XII, 1: „*Originarii sane vel servi, qui iugum natalium declinantes ad ecclesiasticum se ordinem transtulerunt... ad dominorum iura redeant...*“

BA Nov. Val. V, 1: „*De sepulchri violatoribus*“. Zákon stanoví jednotnou sankci pro kolony a otroky, zvláště uvádí trest pro svobodné (ingenui).¹⁴⁵⁾

BA CTh XIV, 1, 1 „*De collegiatis*“. Text: „...*De quorum agnatione haec forma servabitur, ut, ubi non est aequale coniugium, matrem sequatur agnatio, ubi vero iustum erit, patri cedat ingenua successio*“. Interpretace: „...*de quorum filiis haec servanda conditio est, ut, si de colona vel ancilla nascuntur, matrem sequatur agnatio; si vero de ingenua...*“

V některých případech normy o kolonech vůbec nemluví, ač je zřejmo, že je zahrnovaly také. Tak zejména početné zákony trestní (kolonové nejsou *personae humiliores*!),¹⁴⁶⁾ z ostatních např. BA Nov. Mart. IV, 1, 3: „*Humiles vero abiectasque personas ...esse censemus... ancillam... libertam, libertae filiam... scenicam...*“ Tady docela jistě ancilla zahrnuje i ženu-kolona.

¹⁴⁵⁾ L. c.: „*Servos colonosque in hoc facinore deprehensos duci protinus ad tormenta conveniet... Ingenui quoque, quos similis praesumptio reos fecerit...*“

¹⁴⁶⁾ Cf. BA Nov. Val. V, 1 (§4); BA Paul V, 24, 2; PWRE IV—1, col. 507 a násl.

Shrneme-li nakonec všechno to, co jsme o kolonech mohli nalézt v normách Alarichova Breviaria, dojdeme k závěru: ve 4.—6. století se postavení kolonů zhoršilo fakticky i právně natolik, že se přiblížilo postavení otroků. V 6. století již jenom výjimečně platily pro kolony speciální právní normy, ve valné většině případů byly společenské vztahy obou skupin normovány jednotně.

Právě tak jako otroci byli i kolonové považováni za spodinu, za obyvatelstvo, jež stojí na nejnižším stupni společenského žebříčku. Opovržení, které bylo údělem otrocké práce („*vilissima servitus*“), stihalo nakonec i kolony („*laquei vilissimi colonatus*“ v BA Nov. Val. VIII, 1).¹⁴⁷⁾

Římští otroci a kolonové tvořili hlavní masu vykořisťovaného obyvatelstva visigotského státu. Otroci germánských pánů byli v 5. století ještě v mízivě menšině.¹⁴⁸⁾ Teprve v průběhu dalšího historického vývoje jich přibývalo, zejména v souvislosti s procesem vyvlastňování drobných svobodných visigotských sedláků. A jak postupně srůstaly hospodářské a politické zájmy visigotské aristokracie se zájmy římské aristokracie provinční a jak vznikala třída visigotsko-románské vládnoucí šlechty, formovala se pozvolna i jednotná třída nesvobodných. Mezi otrokem a kolonem přestalo visigotské zákonodárství vůbec rozlišovati. V přebohatých visigotských právních památkách 6.—8. století nenacházíme termín „*colonus*“ již ani jednou:¹⁴⁹⁾ k označení nesvobodných užívali Visigotové jen jediného termínu — otrok (*servus, mancipium*).

Ukázati, co měl tento otrok společného s „klasickým“ otrokem římským anebo řeckým a v čem se od něho odlišoval, je již mimo hranici našeho úkolu.

Zusammenfassung

Die Studie ist den Problemen der Entwicklung der rechtlichen Stellung der Sklaven, Freigelassenen und Kolonen im Weströmischen Reiche im Zeitabschnitt des IV. und V. Jahrhunderts gewidmet.

Den Untersuchungen liegen die Rechtsnormen der westgotischen Kodifikation des römischen Rechtes, das s.g. Breviarium Alaricianum aus dem Jahre 506 zugrunde.

Der Autor analysiert alle die Unfreien und Halbfreien betreffende Rechtsnormen und kommt zu der Schlussfolgerung, dass sich die rechtliche Stellung der Sklaven im IV. und V. Jahrhundert auflockerte und dass ihnen eine gewisse, wenn auch sehr beschränkte Rechtssubjektivität anerkannt wurde. Die Stellung der Kolonen dagegen verschlechterte sich andauernd. Die Kolonen wurden nach und nach einiger für sie ausserordentlich wichtigen Rechte enthoben, bis sie zum Schluss überhaupt als Unfreie behandelt und ihre rechtliche Stellung mit der der Sklaven für gleich erachtet wurde. Die Sklaven und Kolonen verschmolzen so in eine einzige Klasse der unfreien Bevölkerung.

¹⁴⁷⁾ L. c.: „...emeritos aulicis honoribus viros trahi ad laqueos vilissimi colonatus et tunc periculosius laborare...“

¹⁴⁸⁾ Viz poznámku 13.

¹⁴⁹⁾ Viz index v Zeumerově vydání visigotských zákonů (MGH, Legum sectio I, Leges Visigothorum).

Резюме

Статья посвящена проблеме развития правового положения рабов, вольноотпущеников и колонов в западноримской империи в IV и V столетиях.

Исходным пунктом исследования явились правовые нормы визиготской кодификации римского права, так называемый Бревиарий Алариха с 506 г.

Автор анализирует все правовые нормы, касающиеся невольников и полуневольников и приходит к выводу о том, что положение рабов в IV и V столетиях улучшилось в правовом отношении и что за ними признавалась определенная, хотя и ограниченная правосубъектность. Положение колонов наоборот ухудшалось, колоны постепенно лишались некоторых важных прав и, наконец, вообще колона начали считать несвободным человеком и его правовое положение отождествлялось с правовым положением раба. Рабы и колоны сливались в один класс зависимого населения.

K NĚKTERÝM INSTITUCÍM TISKOVÉHO PRÁVA ANGLICKÉ
BURŽOASNÍ REVOLUCE 1640—1660К НЕКОТОРЫМ ВОПРОСАМ ПРАВА ПЕЧАТАНИЯ АНГЛИЙСКОЙ
БУРЖУАЗНОЙ РЕВОЛЮЦИИ В 1640—1660 ГГ.ZU EINIGEN INSTITUTIONEN DES PRESSRECHTES IN DER ENGLISCHEN
BÜRGERLICHEN REVOLUTION 1640—1660

STANISLAV BALÍK

Tiskové právo bylo jedním z nemálo důležitých a zajímavých odvětví anglického práva za buržoazní revoluce v letech 1640—1660.

Vyplývá to z úlohy, kterou tisk sehrál nejen v revolučním zápase mezi králem a parlamentem, ale i ve střetnutích mezi jednotlivými třídními složkami parlamentního tábora.

Revoluční tiskové právo, revoluční tiskové zákony, měly pouze *dočasné* trvání, protože se — stejně jako vůbec celé revoluční zákonodárství — nepokládají za součást anglického právního řádu. Přesto, že jako předpisy z doby „mezivládí“¹⁾ platily pouze několik let, zanechaly své stopy i v pozdějším anglickém tiskovém právu. Samy naopak navazovaly na tiskové právo předrevoluční.

I.

Tisk byl znám v Anglii už v sedmdesátých letech XV. stol. Tiskové právo se začalo formovat v 1. polovině XVI. století.

Časově nejdřív se objevují *výsady* či *privilegia proti patisku*, udělovaná zpravidla na dobu 6—7 let, a to v zásadě jen nakladatelům, nikoli autorům. Autor je mohl získat jen tehdy, byl-li současně také nakladatelem.²⁾ Nejstarší známá výsada byla poskytnuta už r. 1518.³⁾ Podstata výsad proti patisku spočívala v tom, že „tiskař, pokud se týče nakladatel vzat byl pod ochranu tím způsobem, že všem třetím osobám bylo jistou řadu let (počínaje od vydání knihy) zapověděno knihu privilegovanou tisknout anebo, byla-li

¹⁾ Revoluční předpisy byly vydány pod názvem *Acts and Ordinances of the Interregnum, 1642—1660*.

²⁾ K. KADLEC, *Počátky práva autorského*. Studie o vzájemných poměrech tiskařů a spisovatelů v minulých stoletích. Otištěno z Časopisu Musea král. Českého. Praha, 1893, str. 28—29; J. G. Tabašnikov, *Litěraturnaja, muzykalnaja i chudožestvěnnaja sobstvěnnost*, I, S. Petěrburg, 1878, str. 283.

³⁾ KADLEC, *Počátky*, str. 28; Tabašnikov, *Litěraturnaja, muzykalnaja i chudožestvěnnaja sobstvěnnost*, I, str. 283.

jinde patištěna, prodávati a vůbec šířiti.“⁴⁾ Tyto výsady proti patisku (nakladatelské výsady) je třeba odlišovat od *živnostenských, tiskařských výsad vůbec*, které, jak ukázal K. KADLEC,“ poskytovány byly jednotlivcům tím způsobem, že nikdo třetí nesměl knihy jistého druhů vůbec *ani poprvé* tisknouti.“⁵⁾ V případě živnostenské, tiskařské výsady šlo totiž o tiskový monopol, tj. o výlučné právo tisknout určitý druh knih.⁶⁾ Zprvu tento monopol mělo Společenstvo tiskařů (Stationers' Company), založené královnou Alžbětou r. 1566.⁷⁾ Později, v souvislosti s rostoucím prodejem monopolů korunou, je získávali i jednotlivci (nečlenové společenstva), většinou dvořané.

O něco později než privilegia proti patisku se objevují královské *vyhlášky* (Proclamations) o tisku, jichž byla během XVI. a 1. poloviny XVII. stol. vydána celá řada.⁸⁾ Šlo v zásadě buď o vyhlášky specifické povahy, týkající se jen konkrétních spisů a osob, nebo o vyhlášky obecnější povahy, upravující určitou otázku nebo otázky tiskového práva všeobecně, bez zřetele na konkrétní spisy a osoby. Pro vývoj tiskového práva a jeho nejdůležitějších institucí měly větší význam královské vyhlášky obecnější povahy.

Dalšími důležitými prameny předrevolučního tiskového práva jsou dekret Tajné rady z r. 1566, dva výnosy Hvězdné komory z let 1586 a 1637, královské pověření Vysoké komise z let 1611 a 1613 a konečně i některé statuty o trestním právu, vydané v XVI. stol. Jindřichem VIII., Eduardem VI. a Alžbětou. Daleko nejvýznamnější z předrevolučních pramenů tiskového práva byly oba zmíněné výnosy Hvězdné komory.

K pramenům revolučního tiskového práva počítáme především ordonance z let 1643, 1647, 1649 a 1652/53 a „Zvláštní řád obou sněmoven o nezákonném tisku a o potlačení všech lživých a pohoršlivých spisků“ ze srpna 1642. Dále k nim patří některé speciální deklarace parlamentu (zejména z let 1649, 1650, 1660), nepřímo se dotýkají tiskového práva i statuty z r. 1641 o zrušení Hvězdné komory a Vysoké komise aj.

II.

Jedním z nejdůležitějších právních zařízení, upravených velmi důkladně a podrobně jak v předrevolučním, tak v revolučním tiskovém právu, byla *cenzura*.

⁴⁾ KADLEC, *Počátky*, str. 8.

⁵⁾ KADLEC, *Počátky*, str. 9.

⁶⁾ Podrobněji jsem se zabýval otázkou monopolů v Anglii během XVI. a v první polovině XVII. stol. ve statí *Některá významná ustanovení massachusettského „Zákonníku svobod“*, uveřejněné ve sborníku *Acta universitatis Carolinae, Iuridica III*, Praha, 1958, str. 261—275.

⁷⁾ W. S. HOLDSWORTH, *A History of English Law*, VI, Londýn, 1937, str. 362 n.

⁸⁾ Srov. *A Bibliography of the Royal Proclamations of the Tudor and Stuart Sovereigns* ... 1485—1714, Vol. I. England and Wales. Vyd. R. Steele, Oxford, 1910, č. 174, 253, 271, 295, 461, 638, 656, 659, 702, 770, 775, 802, 812, 1362, 1401, 1412, 1720, 1724, 1746 a 1814.

Objevila se v okamžiku, kdy si stát uvědomil nebezpečnost tisku a stanovil, že knihy se mohou vydávat až po předběžné prohlídce a schválení příslušnými orgány.⁹⁾

Tento požadavek vyplynul už z královské vyhlášky z r. 1538,¹⁰⁾ nařizující předběžné zkoumání a povolování tisku všech anglicky psaných knih, včetně překladů Písma a jeho částí. Prosazuje jej i čl. LI „Pokynů, daných Jejím Veličenstvem jak duchovenstvu, tak lajkům tohoto království“ z r. 1559.¹¹⁾

Zvlášť zdůrazněna byla myšlenka cenzury ve výnosech Hvězdne komory o tisku a tiskařích.

První z nich, výnos z r. 1586, navazující na poněkud mezerovitý dekret Tajné rady z r. 1566 (obsahoval zákaz tisku, dovozu a prodeje knih, tištěných a dovezených v rozporu s tiskovými předpisy),¹²⁾ soustředil ustanovení o cenzuře v odst. IV. Podle něho měly být knihy před vytištěním „nejdříve shlednuty a pročteny (to be seen and perused)“ příslušnými orgány.¹³⁾

Na výnos z r. 1586, potvrzený výslovně královskou vyhláškou z r. 1623¹⁴⁾, navázala i vyhláška z r. 1624¹⁵⁾ proti buřičským, papeženeckým a puritánským knihám a spiskům a posléze také výnos Hvězdne komory z r. 1637.¹⁶⁾

Tento výnos byl jakýmsi vyvrcholením snah královské moci o ovládnutí tisku. Pojednával o cenzuře a jejích orgánech v čl. II—IV a XVIII. Soustředil ji v rukou nejdůležitějších duchovních a světských hodnostářů a přesně vymezil, jaké knihy mají zkoumat.

Uskutečněním požadavku, aby se knihy tiskly a vydávaly jen po předběžné prohlídce a schválení cenzurou, dosáhla královská moc toho, že knihy musely projít úředním zkoumáním nezávadnosti svého obsahu. Censura zde působila, řečeno MARXOVÝMI slovy, jako „oficiální kritika“.¹⁷⁾ Jejím účelem bylo chránit stávající společenský řád v Anglii.

Cenzuru prováděly podle uvedených předpisů nejrůznější duchovní a světské orgány feudální absolutní monarchie v Anglii: král (královna), členové Tajné rady, arcibiskupové, biskupové, předsedové nejvyšších sou-

⁹⁾ KADLEC, *Počátky*, str. 9.

¹⁰⁾ STEELE, *A Bibliography*, I, č. 174.

¹¹⁾ „Injunctions given by the Queen's Majesty, as well to the clergy, as to the laity, of this realm“ v G. W. Prothero, *Select Statutes and other Constitutional Documents... of Elizabeth and James I*, 4. vyd., Oxford, 1913, str. 184. Čl. LI je na str. 188—189.

¹²⁾ PROTHERO, *Select Statutes*, str. 168; J. R. Tanner, *Tudor Constitutional Documents A. D. 1485—1603*, Cambridge, 1922, str. 245—247.

¹³⁾ PROTHERO, *Select Statutes*, str. 169; Tanner, *Tudor Constitutional Documents*, str. 279 n.

¹⁴⁾ STEELE, *A Bibliography*, I, č. 1362; Prothero, *Select Statutes*, str. 394—395.

¹⁵⁾ STEELE, *A Bibliography*, I, č. 1383; Prothero, *Select Statutes*, str. 395—396.

¹⁶⁾ E. ARBER, *A Transcript of the Stationers' Registers (1554—1640)*, IV, Londýn, 1876, str. 529—536.

¹⁷⁾ K. MARX — B. ENGELS, *Spisy*, I, Praha, 1956, str. 21.

dů, kancléři a vicekancléři universit, dvorní maršálek atd., nebo osoby, jimi pověřené.

Cenzurní orgány měly za úkol knihy nejen zkoumat, ale také povolovat jejich tisk, pokud ovšem kniha měla z hlediska cenzury nezávadný obsah. *Cenzurní povolení* či *cenzurní aprobace* nelze však směřovat, jak na to poukázal už KADLEC, s výsadami proti patisku či výsadami nakladatelskými.¹⁸

Tisková cenzura, kterou Marx výstižně popsal jako „policejní ochranné opatření proti svobodě“¹⁹), stala se během XVI. a první poloviny XVII. stol. strašnou zbraní v rukou státu. Anglický tisk byl nucen s touto zbraní svádět neustále „tuhé, často barbarské boje“.²⁰) Nemalou zásluhu na tom měla Hvězdna komora, která nemilosrdně stíhala a trestala každé porušení tiskových předpisů. Výmluvným svědectvím o tom je případ Johna Lilburna, odsouzeného Hvězdou komorou pro tisk puritánských knih k pokutě 500 liber, veřejnému bičování, postavení na pranýř a samovazbě v okovech.²¹)

Předrevoluční cenzurní soustava se zhroutila r. 1641 po zrušení Hvězdny komory zákonem Karla I. (17, 10). Tento zákon napadal mimo jiné i nezákonnou praxi vydávání výnosů Hvězdou komorou.²²) Z toho lze nepřímo vyvodit, že Dlouhý parlament pokládal s největší pravděpodobností za nezákonné i oba tiskové výnosy Hvězdny komory.

Důsledkem rozvrácení důmyslné soustavy tiskové cenzury, vybudované za feudální absolutní monarchie v XVI. a první polovině XVII. stol., byl živelný vznik a rozvoj svobodného necenzurovaného tisku.

Období svobody tisku netrvalo však příliš dlouho, protože i rodící se buržoazní stát se vrátil brzy k myšlence tiskové cenzury.

A tak již r. 1642 zasáhl parlament do tisku vydáním „Zvláštního řádu obou sněmoven o nezákonném tisku a o potlačení lživých a pohoršlivých spisků“²³), jímž byla zavedena předběžná cenzura spisů, vydávaných anglickým parlamentem.

Dalším právním předpisem, upravujícím cenzuru, byla tisková ordonance Dlouhého parlamentu ze dne 14. června 1643.²⁴)

Její vydání bývá někdy spojováno s předcházejícím podáním remonstrace Společenstva tiskařů anglickému parlamentu.²⁵) Mám za to, že re-

¹⁸) KADLEC, *Počátky*, str. 9.

¹⁹) MARX — ENGELS, *Spisy*, I, str. 76.

²⁰) MARX — ENGELS, *Spisy*, I, str. 56.

²¹) *Anglijskaja buržuaznaja revolucija XVII věka*. Red. E. A. Kosminskij a Ja. A. Levickij, I, Moskva, 1954, str. 202. K Lilburnovu případu srov. dále J. F. Stephen, *A History of the Criminal Law of England*, I, Londýn, 1883, str. 343n.

²²) S. R. GARDINER, *Constitutional Documents of the Puritan Revolution, 1625—1660*, 3. vyd., Oxford, 1906, str. 181.

²³) STEELE, *A Bibliography*, I, č. 2255.

²⁴) *Acts and Ordinances of the Interregnum, 1642—1660*. Sebrali a vydali C. H. Firth a R. S. Rait, I, Londýn, 1911, str. 184—186.

²⁵) Srov. *Encyclopedie of the Social Sciences*. Vyd. Edwin R. A. Seligman, XII, New York, 1934, str. 140.

monstraci lze stěží pokládat za jediný a hlavní důvod. Nelze totiž přehlížet okolnost, že ordonance byla vydána parlamentem už za občanské války s králem, v době pro parlament a zejména jeho presbyteriánské vedení velmi kritické.²⁶⁾ Presbyteriáni, kteří byli v podstatě mluvčími pravého křídla anglické revoluce²⁷⁾, museli čelit nejen royalistům, ale zejména také kritice, vedené proti nim přímo z parlamentního tábora independenty a levellery, tj. radikálnějšími a pokrokovějšími složkami revoluce. Snaha zákonodárců umlčet i pokrokové síly vtiskla ordonanci reakční ráz a vyvolala její ostrou kritiku. Klasickou se v tomto směru stala MILTONOVA *Areopagitica* aneb řeč o svobodě tisku z r. 1644.²⁸⁾

Ordonance předpokládala ve svém odst. I. předběžné zkoumání a povolování tisku knih členy parlamentu či jeho tiskovou komisí. Cenzori byli rozděleni do skupin podle toho, o jaké knihy šlo (jména cenzorů a výpočet oborů uvádí příloha ordonance). Tisk parlamentních deklarací a nařízení zkoumala a povolovala výhradně parlamentní tisková komise. Ordonance zároveň stanovila, jakým způsobem má být stíháno a trestáno porušování předpisů o cenzuře vydávaných knih. Obnovená cenzura se vztahovala na všechny vydávané knihy.

Další tisková ordonance, vydaná pravděpodobně na přímý popud vrchního velitele parlamentní armády generála Fairfaxe²⁹⁾ dne 30. září 1647,³⁰⁾ se zabývala cenzurou pouze okrajově, soustřeďujíc se spíš na podrobnější vymezení tiskových trestných činů, organizaci boje proti existujícímu nezákonnému tisku atd.

První tisková ordonance anglické republiky, přijatá 20. září 1649³¹⁾ v době rozhodného střetnutí independentů s levellery a diggery,³²⁾ pověřovala výkonem cenzury vedle tajemníka parlamentu také zmocněnce státní rady a tajemníka armády. Tato skutečnost svědčí o rychle rostoucí úloze armády v politickém životě země.

Ordonance, ovlivněná silně výnosem Hvězdné komory z r. 1637³³⁾, soustředila se po jeho vzoru ještě více než předchozí ordonance na boj proti necenzurovanému tisku, na tiskové trestné činy, na podrobnou úpravu tiskařského řemesla atd. Měla platit jen dva roky, do 29. září 1651.

Avšak již v lednu 1652/53 vydal zbytek Dlouhého parlamentu (Rump

²⁶⁾ Srov. *Anglijskaja buržuaznaja revolucija*, I, str. 172.

²⁷⁾ Srov. D. N. PRITT, *John Milton, Poet and Revolutionary*. České résumé VI. Outraty. Vyšlo ve sborníku *Acta universitatis Carolinae, Iuridica III*, Praha, 1959, str. 12.

²⁸⁾ J. MILTON, *Aeropagitica aneb řeč o svobodě tisku*. Přel. J. Milde, Praha, 1946. Rozbor Miltonova spisku podal nověji D. N. Pritt ve výše citované práci, str. 11n.

²⁹⁾ *Acts and Ordinances*, I, str. 1021—1023.

³⁰⁾ Srov. k tomu *Leveller Manifestoes of the Puritan Revolution*. Vyd. D. M. Wolfe s předmluvou Ch. A. Bearda, New York, 1943, str. 323.

³¹⁾ *Acts and Ordinances*, II, str. 245—254.

³²⁾ *Anglijskaja buržuaznaja revolucija*, I, str. 318n.

³³⁾ HOLDSWORTH, *A History*, VI, str. 372.

parlament) další ordonanci o tisku³⁴⁾, již byla obnovena v plném rozsahu platnost ordonance z r. 1649.

Poslední ordonance, věnující se zejména podrobné úpravě tiskařského řemesla, zasáhla do cenzury jen tím, že omezila svým čl. IX pravomoc zástupce armády.

Revoluční cenzura, jejíž vývoj jsme se pokusili nastínit, zůstává samozřejmě rovněž „policejním ochranným opatřením proti svobodě“ i „oficiální kritikou“, namířenou ovšem proti *jiným* třídním a politickým silám, než cenzura předrevoluční. Je to jev celkem pochopitelný, protože jde o cenzuru jiného historického typu. Cenzuru před revolucí, jak jsme výše naznačili, prováděly nejdůležitější orgány feudální absolutní monarchie. Celá cenzurní soustava se opírala o hlavní pilíře doživajícího společenského řádu (královská moc, anglikánský episkopát, Hvězdná komora, Vysoká komise). Za revoluce ji prováděly nejdůležitější orgány rodícího se buržoazního státu. Cenzurní soustava se opírala o vedoucí složky revoluce a nového státu, parlament a armádu. Co do forem a způsobu provádění cenzury byla revoluční úprava pod vlivem právní úpravy předrevoluční, který vzrůstal postupně od ordonance k ordonanci.

III.

Předpisy o cenzuře tvořily jednu z nejdůležitějších součástí právních předpisů o pořádku ve věcech tiskových.

Porušení tohoto pořádku, na jehož zachování měl stát svrchovaný zájem, bylo trestným činem, který se označuje v teorii trestního práva jako tiskový delikt pořádkový či trestný čin proti pořádku ve věcech tiskových.³⁵⁾

Tiskové delikty pořádkové byly v anglickém právu jak před revolucí, tak za revoluce velmi početné.

Patřily k nim trestné činy proti pořádkovým předpisům tiskového práva o cenzuře, o rozšiřování knih, o dovozu knih ze zahraničí, o patisku a po případě ještě i o některých dalších otázkách, souvisejících s pořádkem ve věcech tiskových.

Do skupiny cenzurních trestných činů, o nichž budeme mluvit nejdříve, patřily všechny trestné činy proti předpisům o předběžném zkoumání a schvalování knih.

Nejtypičtějším trestným činem tohoto druhu, upraveným v řadě tisko-

³⁴⁾ *Acts and Ordinances*, II, str. 696—699.

³⁵⁾ Srov. k tomu zejména Aug. MIŘIČKA, *Delikty tiskové ve vědě, zákonodárství i judikatuře*. Knihovna Sborníku věd právních a státních, ř. právovědecká, č. XIX, Praha, 1908 a Fr. Štorch, *Zabavení v právu tiskovém*. Knihovna Sborníku věd právních a státních, č. XVIII, Praha, 1908.

vých předpisů³⁶⁾, bylo vydání knihy bez předběžného schválení cenzurními orgány. K jeho spáchání mohlo dojít dokonce i při pouhém znovuotiskování spisů již dříve zákonně vytištěných. Nasvědčuje tomu zřetelně čl. XVIII výnosu Hvězdne komory z r. 1637³⁷⁾, požadující nové cenzurní povolení i při znovuotiskování spisu.

Jiným trestným činem této skupiny bylo pozměnění již cenzurovaného spisu bez vědomí cenzurních orgánů. Konkrétní případ tohoto trestného činu uvádí královská vyhláška z r. 1637.³⁸⁾

Další trestné činy proti cenzuře souvisely s porušením povinnosti předkládat zkušební výtisk a zahájit tisk dalších exemplářů knihy až po uplynutí lhůty 48 hodin, jak se o tom mluví v královské vyhlášce z r. 1546.³⁹⁾ Oba tyto trestné činy je možno označit za delikty cenzurní. Jak předkládání zkušebního výtisku, tak dvoudenní lhůta k dalšímu tisku sloužily totiž k tomu, aby příslušný orgán měl možnost se přesvědčit, zda obsah tiskoviny není trestný, a po případě, aby mohl zabránit dalšímu tisku spisu s trestným obsahem.

Všechny uvedené trestné činy porušovaly v podstatě ty tiskové předpisy pořádkové, jejichž účelem bylo znemožnit tisk a vydávání knih trestného obsahu.

Jiné tiskové trestné činy pořádkové směřovaly proti předpisům o rozšiřování nezákonných knih či o jejich dovozu ze zahraničí.

Nejčastějšími trestnými činy, sem spadajícími, byly *rozšiřování* (dispersing) a *dávání v oběh* (uttering) necenzurovaných tiskovin, stíhané řadou tiskových předpisů.⁴⁰⁾

Každý, komu se dostal do rukou nezákonný spis, byl povinen jej odevzdat příslušným orgánům. Neodevzdání takové tiskoviny ve stanovené lhůtě a její nedovolené držení bylo, jak vyplývá z řady tiskových předpisů⁴¹⁾, trestné, ať už šlo o konkrétní díla (např. podle vyhlášky z r.

³⁶⁾ Srov. STEELE, *A Bibliography*, I, č. 176 a 1383 (královské vyhlášky z let 1538 a 1624); PROTHERO, *Select Statutes*, str. 188—189 (čl. LI „Pokynů“) a 427—428 (čl. VI královského pověření z r. 1611 s doplňky z r. 1613); TANNER, *Tudor Constitutional Documents*, str. 245—246 (čl. I výnosu Tajné rady z r. 1566, zakazující tisk proti znění dosavadních předpisů, tedy i proti ustanovením o cenzuře) a 281—282 (čl. IV výnosu Hvězdne komory z r. 1586); ARBER, *A Transcript*, IV, str. 529—530 (čl. I a II výnosu Hvězdne komory z r. 1637).

³⁷⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 533.

³⁸⁾ STEELE, *A Bibliography*, I, č. 1746.

³⁹⁾ STEELE, *A Bibliography*, I, č. 295.

⁴⁰⁾ Srov. STEELE, *A Bibliography*, I, č. 656, 770, 775, 802, 1362, 1383, 1724 (vyhlášky z let 1570, 1583, 1588, 1623, 1624, 1636); PROTHERO, *Select Statutes*, str. 427—428 (čl. VI královského pověření Vysoké komise z r. 1611, doplněný r. 1613); TANNER, *Tudor Constitutional Documents*, str. 246 (čl. III dekretu Tajné rady z r. 1566) a 282 (čl. V výnosu Hvězdne komory z r. 1586); ARBER, *A Transcript*, IV, str. 529—530 (čl. I a II výnosu Hvězdne komory z r. 1637).

⁴¹⁾ Srov. STEELE, *A Bibliography*, I, č. 253, 295, 461, 638, 656, 688, 702, 770, 775, 802 (s odkazem na č. 775), 812, 1746, 1814) vyhlášky z let 1544, 1546, 1555, 1568—69, 1570, 1573, 1576, 1583, 1584, 1588, 1588—89, 1637, 1640). Výnosy Tajné rady

1637 o spis „An Introduction to a Deuout Life“⁴²⁾ (či o díla, určená jen obecně (např. knihy protistátního obsahu). Královská vyhláška z r. 1568/69 šla dokonce ještě dál, protože zakazovala i čtení nezákonných knih.⁴³⁾ V tomto případě však nelze mluvit o tiskovém trestném činu.

Zákaz rozšiřování nezákonných knih i povinnost odevzdat je příslušným orgánům se vztahovaly na knihy tištěné v Anglii i na díla, dovážená ze zahraničí.

Právě dovoz knih z ciziny se stát snažil co nejvíce omezit a podříditi svému dohledu. Porušení předpisů o dovozu knih lze pokládat i za trestný čin proti cenzuře, protože zejména nezákonný dovoz knih byl jedním ze způsobů obcházení cenzury. V této souvislosti je ovšem třeba si uvědomit, že pro anglické cenzurní orgány byla necenzurovanou tiskovinou každá dovezená kniha, protože cenzurní orgány nemohly samozřejmě předběžně zkoumat a schvalovat knihy, tištěné v zahraničí. Chybějící předběžné cenzurní schválení však bylo možno nahradit povolením dovozu, které se dávalo až po prozkoumání dovezené knihy. Díky tomu si cenzurní orgány mohly prověřit obsah dovážených knih. Uvedený postup logicky odpadal u knih, jejichž dovoz byl výslovně zakázán. V takovém případě cenzurní orgány knihu zabavily a odevzdaly k dalšímu řízení.

Knihy, jimž hrozil tento osud, se mohly pochopitelně dostat do Anglie pouze nelegálně tím, že se vymkly kontrole. Pachatelé se tak ovšem dopustili trestného činu proti předpisům o dovozu knih ze zahraničí a o jeho kontrole.

Nejtypičtějším trestným činem tohoto druhu byl nedovolený dovoz knih. Jeho trestnost upravovala řada tiskových předpisů⁴⁴⁾, které nebyly v otázce dovozu knih zcela jednotné. Některé z nich totiž zakazovaly dovoz všech anglických knih vůbec⁴⁵⁾, jiné jen dovoz knih určitého druhu.⁴⁶⁾

z r. 1566 a Hvězdné komory z let 1586 a 1637 předpokládají rovněž trestnost neodevzdání a nedovoleného držení nezákonných tiskovin, byť i tak činí nepřímou. Vyplyvá to ze skutečnosti, že podle všech těchto výnosů jsou stíhány osoby, u nichž se najdou nezákonné knihy, tedy, jinými slovy, osoby, které neodevzdaly a neoprávněně držely.

⁴²⁾ STEELE, A *Bibliography*, I, č. 1756.

⁴³⁾ STEELE, A *Bibliography*, I, č. 638.

⁴⁴⁾ STEELE, A *Bibliography*, I, č. 176, 295, 461, 638, 770, 775, 802, 1362, 1383, 1401, 1720, 1724 (královské vyhlášky z let 1538, 1546, 1555, 1568—69, 1583, 1584, 1623, 1624, 1624—25 a dvě z r. 1636); TANNER, *Tudor Constitutional Documents*, str. 245 (čl. I dekretu Tajné rady z r. 1566); ARBER, A *Transcript*, IV, str. 529—530 (čl. I a II výnosu Hvězdné komory z r. 1637), 531 (čl. VII), 532 (čl. XI a XII). Výnos Hvězdné komory z r. 1586 nemluví sice výslovně o dovozu knih, potvrzuje však v plné míře starší předpisy.

⁴⁵⁾ Srov. např. STEELE, A *Bibliography*, I, č. 176 (vyhláška z r. 1538); ARBER, A *Transcript*, IV, str. 532 (čl. XI a XII).

⁴⁶⁾ STEELE, A *Bibliography*, I, č. 461, 638, 656, 770, 775, 802, 1383 (vyhlášky z let 1555, 1568—69, 1570, 1583, 1584, 1588, 1624); Tanner, *Tudor Constitutional Documents*, str. 247n.; Arber, A *Transcript*, IV, str. 529 (čl. I výnosu Hvězdné komory z r. 1637).

Někdy (u spisů kacířských, puritánských, rozkolnických, papeženeckých, velezrádných a buřičských) šlo o zákaz absolutní, jindy byly z obecného zákazu připuštěny výjimky, jako např. u nezávadných knih o náboženství. Ty mohly být pak sice dováženy, ovšem jen se souhlasem cenzurních orgánů⁴⁷⁾, vyjádřeným formou cenzurního povolení k dovozu a rozšiřování knih.

Další trestný čin proti předpisům o dovozu knih souvisel s porušením povinnosti předložit seznam dovezených knih cenzurním orgánům, jak to výslovně stanoví čl. V výnosu Hvězdne komory z r. 1637.⁴⁸⁾ Trestným činem byl i pokus obejít tuto povinnost dovezením knih jinam než do londýnského přístavu⁴⁹⁾ nebo vybalením zásilky před příchodem cenzurních orgánů⁵⁰⁾. Pro nepřekážení trestného činu byli stíháni všichni celní a přístavní úředníci, kteří byli přítomni a nezabránili pachateli v rozbalení knižní zásilky.⁵¹⁾

Další skupina trestných činů, o níž je třeba se podrobněji zmínit, byly trestné činy proti předpisům o patisku a patiskařích.

Nejtypičtějším trestným činem mezi nimi bylo — jak plyne ze samé podstaty věci — vydání nějaké, už dříve tištěné knihy bez svolení fyzické nebo právnické osoby, která měla k tomuto spisu nakladatelské právo. Trestnost tohoto počínání vyplývá jak z výsad proti patisku⁵²⁾ a tiskových monopolů⁵³⁾, tak z tiskových předpisů.⁵⁴⁾

Jiným, rovněž nemálo rozšířeným trestným činem byl *dovoz patisků*, zakázaný jak výsadami proti patisku⁵⁵⁾ a tiskovými monopoly⁵⁶⁾, tak některými tiskovými předpisy, vydanými zejména v posledních dvaceti letech před revolucí.⁵⁷⁾ Pachatel byl pro tento delikt stíhán nejen tehdy,

⁴⁷⁾ STEELE, *A Bibliography*, I, č. 295, 1383 (vyhlášky z let 1546 a 1624).

⁴⁸⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 530.

⁴⁹⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 536 (čl. XXXII výnosu Hvězdne komory z r. 1637).

⁵⁰⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 531 (čl. VI výnosu Hvězdne komory z r. 1637).

⁵¹⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 531 (čl. VI výnosu Hvězdne komory z r. 1637).

⁵²⁾ Tak např. v již uvedené Pynsonově výsadě proti patisku se stanoví, že výsada byla oprávněnému dána proto, „aby nikdo tuto řeč (tištěný spis „Oratio Riccardi Pacci in pace nuperrima composita“ — S. B.) během dvou let v království Anglie netiskl (ne quis hanc orationem intra biennium in regno Anglix imprimat...)“.

⁵³⁾ Srov. HOLDSWORTH, *A History*, VI, str. 365—366.

⁵⁴⁾ STEELE, *A Bibliography*, I, č. 176 (vyhláška z r. 1538); Tanner, *Tudor Constitutional Documents*, str. 245—246 (čl. I dekretu Tajné rady z r. 1566); Prothero, *Select Statutes*, str. 427 (čl. VI pověření Vysoké komise z r. 1611, doplněný r. 1613); Arber, *A Transcript*, IV, str. 531 (čl. VII výnosu Hvězdne komory z r. 1637).

⁵⁵⁾ Srov. např. nejstarší známou anglickou výsadu proti patisku z r. 1518. Citují KADLEC, *Počátky*, str. 28 a TABAŠNIKOV, *Litěraturnaja, muzykalnaja i chudožestvennaja sobstvennost*, I, str. 283.

⁵⁶⁾ Plyne to z povahy monopolu jako výlučného práva.

⁵⁷⁾ STEELE, *A Bibliography*, I, č. 1401, 1412, 1720, 1724 (vyhlášky z let 1624—25, 1625 a dvě vyhlášky z r. 1636); ARBER, *A Transcript*, IV, str. 531 (čl. VII výnosu Hvězdne komory z r. 1637). Nepřímou také TANNER, *Tudor Constitutional Documents*, str. 245 (čl. I dekretu Tajné rady z r. 1566) a PROTHERO, *Select Statutes*, str. 427 (čl. VI pověření Vysoké komise z r. 1611, doplněný r. 1613).

když přestoupil obecný zákaz dovozu patisků všech knih či některého jejich druhu, ale i tehdy, porušil-li zákaz dovozu konkrétního, přesně stanoveného díla.

Rozšiřování patisků, ať už prodejem či jinak, bylo zakázáno — podobně jako předchozí trestné činy — jednak výsadami proti patisku a výsadami tiskařskými (tiskovými monopoly)⁵⁸), jednak tiskovými předpisy⁵⁹), stíhajícími rozšiřování patisků buď přímo nebo nepřímo. Lze např. předpokládat, že zákaz dovozu musel v konečných důsledcích směřovat i proti rozšiřování patisků, protože právě tím byl nakladatel nejvíce poškozován. Bylo však trestným činem také přechovávání patisků? O této otázce se sice v tiskových předpisech výslovně nemluví, ale byla jistě alespoň do určité míry praktická.

Východiskem pro řešení tohoto problému je královská vyhláška z r. 1636, zakazující mimo jiné i kupovat patisky SELDENOVA spisu *Mare Clausum, seu de Dominio mari*. Tento zákaz se týkal, jak se zdá, jakékoli koupě. Zákonodárce totiž, vědom si toho, že zájem oprávněného nakladatele je v každém případě koupí patisku poškozen, nerozlišoval mezi koupí za účelem dalšího prodeje (či vůbec rozšiřování) a mezi koupí pouze pro osobní potřebu kupujícího. Pro řešení naší otázky není, myslím, ani tak podstatné rozlišování účelu koupě patisku, jako spíš sám zákaz koupě. A to proto, že — vzhledem k tomuto zakazu — každý člověk, který si patisk koupil, se dopustil tiskového trestného činu pořádkového. Patisky, koupené proti zakazu, lze pak pokládat za „producta sceleris“, tj. za věci, získané trestným činem⁶⁰), kterého se v tomto případě dopustil sám majitel patisku. To samo o sobě by stačilo k tomu, aby byly zabaveny a pachatel postaven před soud při nejmenším pro jejich neodevzdání a nedovolené držení. Předpokladem ovšem je, že neodevzdání a držení věcí, získaných trestným činem, bylo trestné, a že patisky lze označit za „producta sceleris“. O tom, že patisky byly věci, získanou trestným činem, ať to bylo vedle už zmíněné koupě samo vytištění a vydání patisků (proti zakazu patisknout díla, chráněná nakladatelským právem), jejich dovoz (proti zakazu dovážet patisky chráněných děl z ciziny) či rozšiřování (proti zakazu prodávat či vůbec rozšiřovat patisky), není sporu. Patisky můžeme proto pokládat právem za spisy

⁵⁸) Plyne to ze samé podstaty těchto výsad, poskytujících výlučné právo (i rozšiřovat knihy) s vyloučením všech ostatních.

⁵⁹) STEELE, *A Bibliography*, I, č. 1362, 1412, 1720, 1724 (vyhlášky z let 1623, 1625 a dvě z r. 1636); TANNER, *Tudor Constitutional Documents*, str. 245—246 (čl. I a III dekretu Tajné rady z r. 1566, z nichž lze vyvodit i zákaz rozšiřování patisků), str. 281—282 (čl. IV a V výnosu Hvězdny komory z r. 1586, stíhající nepřímo i rozšiřování patisků); PROTHERO, *Select Statutes*, str. 427—428 (čl. VI královského pověření Vysoké komise z r. 1611, doplněný r. 1613); ARBER, *A Transcript*, IV, str. 531 (čl. VII výnosu Hvězdny komory z r. 1637).

⁶⁰) Blíže k tomuto pojmu srovnej např. Fr. Štöckh, *Zabavení v právu tiskovém*, str. 6.

„proti platnosti a smyslu ustanovení, zákazu nebo příkazu, obsažených... v některém ze statutů nebo zákonů tohoto království... nebo v pokynech, výsadních listinách nebo ordonancích (against the force and meaning of any ordinance, prohibition, or commandment, contained... in any the statutes or laws of this realm, or in any injunctions, letter patents, or ordinances)“⁶¹⁾ nebo za „knihy... proti... těmto nynějším ustanovením (books... contrary to... these present Ordinances)“⁶²⁾ Všechny takové nezákonné knihy (tudíž i patisky) měly být zabaveny, osoby, u nichž byly nalezeny, pohnány před soud a potrestány pro nedovolené držení.

Poslední trestný čin proti předpisům o patisku byl upraven čl. IX výnosu Hvězdne komory z r. 1637, jimž bylo zakázáno napodobovat a patisknout „jméno, název, známku nebo značku Společnosti nebo Společenstva tiskařů nebo jednotlivé osoby nebo osob (rozuměj nakladatelů — S.B.) (the name, title, mark or vinnet of the Company or Society of Stationers, or of any particular person or persons)“ bez jejich souhlasu.⁶³⁾ Tento trestný čin, při němž docházelo k patisku nakladatelských značek, je nutno odlišovat od patišťení celého díla, kdy pachatel patiskl knihu i s označeními včetně nakladatelských značek. Dále je třeba jej rozlišovat i od jiného deliktu pořádkového, totiž od neoznačení knihy předepsanými údaji.

Jak vyplývá z pojmových znaků jednotlivých trestných činů proti předpisům o patisku, byl jimi porušen pořádek ve věcech tiskových, a to v tom směru, že patisk, dovoz a rozšiřování patisků se vymykaly kontrole tisku státem. Kromě toho porušovali pachatelé právní řád ještě i tím, že ohrožovali zájmy oprávněných nakladatelů, jejichž nakladatelská práva byla státem chráněna. Tuto stránku trestných činů proti předpisům o patisku a patiskařích nelze přehlížet.

Po trestných činech proti tiskovým předpisům o cenzuře, o dovozu knih z ciziny, o rozšiřování knih a o patisku zbývá zmínit se ještě o poslední skupině trestných činů proti různým pořádkovým předpisům tiskového práva.

Do této skupiny patřilo především neoznačení knihy předepsanými údaji. Tento trestný čin, upravený podrobně některými tiskovými předpisy⁶⁴⁾, spočíval v tom, že pachatel (tiskař nebo nakladatel) vytiskl a vydal knihu bez povinného označení. O tom, co bylo povinným označením, se mluví v některých tiskových předpisech. Tak např. královská vyhláška z r. 1638 vyžadovala, aby na knize bylo otištěno povolení „s královskou

⁶¹⁾ TANNER, *Tudor Constitutional Documents*, str. 245—246 (čl. I dekretu Tajné rady z r. 1566).

⁶²⁾ TANNER, *Tudor Constitutional Documents*, str. 282 (čl. VI výnosu Hvězdne komory z r. 1586).

⁶³⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 531.

⁶⁴⁾ STEELE, *A Bibliography*, I, č. 176 a 295 (vyhlášky z let 1538 a 1546); Arber, *A Transcript*, IV, str. 530 a 531 (čl. IV a VIII výnosu Hvězdne komory z r. 1637).

výsadou k výhradnému tisku (*cum privilegio regali ad imprimendum solum*)“ a, šlo-li o překlad, jméno překladatele.⁶⁵⁾ O osm let později stanovila jiná vyhláška, že každý výtisk musí být označen jmény tiskaře a autora a datem tisku.⁶⁶⁾ A konečně výnos Hvězdné komory z r. 1637 nařizoval, že každá kniha musí být označena jmény tiskaře, autora a nakladatele (čl. VIII) a dále, že na titulní stránce má být vytištěna censurní aprobace s uvedením jména povolujícího orgánu (čl. IV).⁶⁷⁾

Povinné označení na knihách či vůbec tiskovinách mělo sloužit nepochybně orgánům státu k usnadnění kontroly tisku. Maření této kontroly neuvedením předepsaných údajů bylo trestné jako tiskový delikt pořádkový. Pachatel se ho mohl po případě dopustiti tím, že uvedl údaje neúplné.

Kontroly tisku se dotýkal i další tiskový delikt pořádkový, který bychom mohli označit jako *neodevzdání zkušebního výtisku*. O tom, že předkládání zkušebního výtisku sloužilo k účelům censurním, lze stěží pochybovat. Proto jsme tento trestný čin zařadili už dříve mezi censurní trestné činy.

V této souvislosti je třeba ještě upozornit na ustanovení výnosu Hvězdné komory z r. 1637, v němž se nařizuje pod pohrůžkou trestu odevzdat jeden výtisk ve prospěch universitní knihovny v Oxfordu.⁶⁸⁾ V tomto případě nešlo formálně o zkušební výtisk, ale o tzv. výtisk povinný. Zkušební výtisk byl odevzdáván např. podle vyhlášky z r. 1546⁶⁹⁾ za tím účelem, aby se příslušné orgány mohly přesvědčit o nezávadnosti spisu ještě před zahájením dalšího jeho tisku. Výtisk podle čl. XXXIII výnosu Hvězdné komory měl být odevzdán pro potřeby universitní knihovny v Oxfordu, nikoli tedy formálně pro censurní orgány. Avšak i tohoto povinného výtisku mohlo být, jak se zdá, použito k censurním účelům. Nasvědčují tomu dvě skutečnosti:

Předně to, že výtisk pro knihovnu musel být odevzdán Společenstvu tiskařů, které plnilo nemálo významnou úlohu v soustavě kontroly tisku a dále, že se tak mělo stát „před veřejným prodejem řečené knihy (*before any publique venting of the said book*)“, tedy v době, kdy bylo ještě možno zabránit rozšiřování nezákonného spisu.

Pokud Společenstvo tiskařů skutečně využívalo této příležitosti k provádění kontroly tisku, plnil ovšem povinný výtisk současně i úlohu výtisku zkušebního, předkládaného k policejním účelům.

Dalšího trestného činu se mohl tiskař či nakladatel dopustit porušením předpisů o povinné registraci knih v rejstříku Společenstva tiskařů,⁷⁰⁾

⁶⁵⁾ STEELE, *A Bibliography*, I, č. 176.

⁶⁶⁾ STEELE, *A Bibliography*, I, č. 295 (vyhláška z r. 1546).

⁶⁷⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 530 a 531.

⁶⁸⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 536 (čl. XXXIII).

⁶⁹⁾ STEELE, *A Bibliography*, I, č. 295.

⁷⁰⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 531 (čl. II výnosu Hvězdné komory z r. 1637).

kteřá sloužila jednak k usnadnění kontroly tisku a zabezpečení pořádku ve věcech tiskových, jednak k ochraně nakladatelských práv.

Vedle již uvedených trestných činů zařazují do poslední skupiny tiskových deliktů pořádkových ještě — i když ne bez určitého váhání — trestné činy neoprávněného provozování tiskařského řemesla a obchodu knihami. Nelze totiž přehlížet okolnost, že požadavek právních předpisů, aby knihy tiskli a jimi obchodovali jen určití lidé, schválení cenzurními orgány, odpovídá v zásadě úsilí státu a zachování pořádku ve věcech tiskových. Jak neoprávněné provozování tiskařského řemesla, tak neoprávněné obchodování knihami bylo s tímto úsilím v rozporu, porušovalo pořádek ve věcech tiskových. Proto už r. 1586 bylo výnosem Hvězdne komory stanoveno, že tiskařské řemeslo mají vykonávat pouze vybrané osoby, schválené Vysokou komisí za účasti arcibiskupa canterburského nebo biskupa londýnského. Nikdo jiný nesměl pod pohrůžkou trestu tiskařské řemeslo provozovat.⁷¹⁾ Obdobný zákaz obsahoval i čl. XXIV výnosu Hvězdne komory z r. 1637.⁷²⁾

S podobnými omezeními se setkáváme i v případě obchodu knihami, upraveného čl. X výnosu Hvězdne komory z r. 1637, v němž se stanovilo, že obchodovat knihami mohou pouze osoby, které se učily nejméně po 7 let tiskaři nebo knihkupci.⁷³⁾ Na toto ustanovení navazoval pak i čl. XII, který zakázal cizincům či jejich tajným agentům — leda by byli členy Společenstva tiskařů — dovážet a prodávat knihy, tištěné v zahraničí.⁷⁴⁾

Všechna tato opatření, ať už se týkala tiskařské živnosti nebo obchodu knihami, měla, jak vysvitá z čl. XI výnosu Hvězdne komory z r. 1637, sloužit jednak „k předejití různým hanopisům, pamfletům a buřičským knihám (prevention of divers libels, pamphlets and seditious books)“, jednak „k lepšímu povzbuzení tiskařů v jejich počestném a poctivém snažení (for the better encouraging of Printers in their honest, and iust endeavours).“⁷⁵⁾ I zde, podobně jako v případě trestných činů proti předpisům o patisku, vystupují současně myšlenka zachování stanoveného pořádku ve věcech tiskových s myšlenkou ochrany oprávněných tiskařů a knihkupců před soutěží se strany neoprávněných tiskařů a knihkupců domácích či cizích.

Vedle uvedených trestných činů proti pořádku ve věcech tiskových stihaly tiskové předpisy také formy trestné spoluviny, zejména návod a pomoc.

O trestnosti návodu můžeme usuzovat z těch ustanovení tiskových

⁷¹⁾ TANNER, *Tudor Constitutional Documents*, str. 281 (čl. III výnosu Hvězdne komory z r. 1586).

⁷²⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 534.

⁷³⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 531—532.

⁷⁴⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 532.

⁷⁵⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 532.

předpisů, v nichž se stanoví např., že „žádná osoba... nezpůsobí, aby byly tištěny... (no person... shall... cause to be imprinted)“⁷⁶⁾ nebo, „že žádná osoba nedá podnět, aby byly přivezeny... (that no person should... procure to be brought)“⁷⁷⁾ atd. Z uvedených a podobných formulací je patrné, že zákonodárce měl na mysli návod ke spáchání trestného činu. Trestná činnost, jak můžeme usuzovat ze slov „způsobí“ nebo „dá podnět“, spočívala v tom, že určitá osoba (návodce) navedla jinou ke spáchání trestného činu.

Tiskové předpisy stihaly i osoby, které poskytly jiným prostředky ke spáchání trestného činu (tiskařské lisy a nástroje), nebo radu či jinou pomoc. Trestnost takového počínání předpokládal např. výnos Hvězdné komory z r. 1586 v čl. IV, kde se stanoví mimo jiné, že „žádná osoba... vědomě nestrpí (podtrženo mnou — S. B.), aby její tiskařský lis, sazba nebo jiné nástroje byly nějakým způsobem použity k tisku (no person... shall suffer by any means to his knowledge his Press, letters, or other instruments to be occupied in printing)“ nezákonných knih.⁷⁸⁾ Podobnou úpravu obsahují i čl. XI, XIII a XVI výnosu Hvězdné komory z r. 1637.⁷⁹⁾ Nejdůležitějším z nich je čl. XI, který přímo zakazuje „úmyslně pomáhat (willingly assist)“ pachateli při trestném činu zakázaného dovozu anglických knih z ciziny. Podle pojmových znaků trestné činnosti v citovaných ustanoveních šlo o trestný čin pomoci. Osobu, která se jí dopustila, lze pokládat za pomocníka.

Obě formy trestné spoluviny byly anglickému trestnímu právu XVI. a XVII. stol. dobře známy. Je to patrné z toho, že ve statutech z této doby se mluví o „návodcích (abettors, procurers, counsellors)“, „pomocnících (aiders)“, „účastnících (accessories)“ atd.⁸⁰⁾ Jejich trestná činnost byla charakterizována např. statutem Jindřicha VIII. (23, 8, 1) z r. 1531 jako „nabádání, návod, pomoc, podpora nebo poskytování rady (abetment, procurement, helping, maintaining or counselling)“.⁸¹⁾

Od pomoci v uvedeném smyslu je třeba odlišit případ, kdy nějaká osoba pomáhala pachateli zejména tím, že ho přechovávala a ukrývala,⁸²⁾ nebo tím, že se postavila na odpor policejním orgánům ve snaze zachránit pachatele trestného činu před zatčením a potrestáním. Tuto možnost předpokládal např. čl. IV výnosu Hvězdné komory z r. 1586.⁸³⁾ Trestnou činnost v tomto smyslu lze označit jako *nadržování*.

⁷⁶⁾ TANNER, *Tudor Constitutional Documents*, str. 281 (čl. IV výnosu Hvězdné komory z r. 1586).

⁷⁷⁾ TANNER, *Tudor Constitutional Documents*, str. 245 (čl. I dekretu Tajné rady z r. 1566).

⁷⁸⁾ TANNER, *Tudor Constitutional Documents*, str. 281—282.

⁷⁹⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 532 a 533.

⁸⁰⁾ Srov. k tomu *Laws of England*. Vyd. Earl of Halsbury aj., IX, Londýn, 1909, str. 253, pozn. i.

⁸¹⁾ *Laws of England*, IX, str. 253, pozn. i.

⁸²⁾ STEELE, *A Bibliography*, I, č. 646 a 659 (vyhlášky z r. 1570).

⁸³⁾ TANNER, *Tudor Constitutional Documents*, str. 281—282.

Účastníci na trestném činu byli stíháni stejnými tresty jako sami pachatelé. Tato zásada platila nepochybně i pro spolupachatele trestných činů tiskových, i když se o nich v tiskových předpisech výslovně nemluví.

Okruh osob, které mohly být potrestány pro ten či onen tiskový trestný čin, byl značný. Tak např. podle čl. VII výnosu Hvězdne komory, zakazujícího patisk a dovoz patisků, měl být potrestán nejen patiskař či dovozce, ale i knihař, jenž patisky vázal nebo brožoval.⁸⁴⁾ Tento jev si lze vysvětlit zákonodárcovou snahou postihnout pokud možná jakoukoli činnost, jež podle jeho mínění nějak souvisela s trestnou činností, podporovala ji atd.

Trestné činy proti pořádku ve věcech tiskových byly stíhány nejružnějším tresty: odnětím svobody, propadnutím věci, zničením a učiněním věci neupotřebitelnou, pokutou, tresty tělesnými a zneuctujícími, zákazem činnosti, zbavením úřadu. Kromě nich připouštěl výnos Hvězdne komory z r. 1637 (čl. I, IX—XI a XXIV)⁸⁵⁾, jak se zdá, ještě další, blíže neurčené tresty, a královská vyhláška z r. 1588 tresty podle válečného práva.

Jedním z nejdůležitějších a nejčastějších trestů byl nepochybně trest *odnětí svobody*, ukládaný téměř ve všech případech. Spolu s tímto trestem, jež lze označit jako trest hlavní, měly být podle většiny tiskových předpisů ukládány ještě další tresty, zejména pak trest propadnutí věci nebo trest zničení a učinění věci neupotřebitelnou.

Propadnutí věci se vztahovalo na „producta sceleris“, tj. v našem případě na tiskoviny, zatím co při *zničení a učinění věci neupotřebitelnou* šlo o „instrumenta sceleris“, tj. o „věci, které jsou určeny a zároveň způsobily k tomu, aby jimi trestný čin byl spáchán; nebo kterých k účelu tomu skutečně bylo užito“⁸⁶⁾, tedy v našem případě především na tiskařské lisy a nástroje. Propadlé tiskoviny byly sice zpravidla také ničeny a činěny neupotřebitelnými⁸⁷⁾, avšak ani v tomto případě nelze propadnutí směřovat s trestem zničení a učinění věci neupotřebitelnou. Rozdíl mezi oběma tresty vysvětluje čl. VII výnosu Hvězdne komory z r. 1637, který stanovil, že materiál z tiskařských lisů a nástrojů, které měly „být zničeny a učiněny neupotřebitelnými“ to be defaced and made unserviceable⁸⁸⁾, bude vrácen do tří měsíců vlastníkům.⁸⁹⁾ Z tohoto ustanovení je totiž zřejmé, že trest zničení a učinění věci neupotřebitelnou se — na rozdíl od propadnutí, kdy dosavadní vlastník pozbývá vlastnictví, které přechází na stát — nedotýká vlastnictví.⁸⁹⁾

⁸⁴⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 531.

⁸⁵⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 529, 531—532, 534.

⁸⁶⁾ ŠTORCH, *Zabavení*, str. 6.

⁸⁷⁾ Účelem propadnutí je právě učinit tiskovinu neupotřebitelnou. Srov. k tomu MÍŘICKÁ, *Tiskové delikty*, str. 9 n.

⁸⁸⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 531.

⁸⁹⁾ K rozdílu mezi tresty propadnutí věci a zničení či učinění věci neupotřebitelnou srov. Štorch, *Zabavení*, str. 6, jehož závěry lze v tomto směru přijmout i pro anglické poměry.

Vedle už zmíněných trestů mohl být pachatel ještě potrestán pokutou, jejíž výše nebyla tiskovými předpisy stanovena.

Tělesným trestem bylo, jak je patrné z čl. XXIV výnosu Hvězdny komory z r. 1637⁹⁰⁾, bičování.

Za zneuctvující trest pak lze pokládat postavení na pranýř, předpokládané tímž ustanovením.

Tresty, o nichž jsem mluvil, mohly postihnout kteréhokoli pachatele. Platí to dokonce i v případě trestu zničení a učinění věci neupotřebitelnou, protože např. tiskařské lisy mohly patřit nezákonně někdy i osobě, jež nebyla tiskařem.

Jinak tomu bylo u zákazu činnosti, jímž mohl být postižen pouze tiskař. Tento trest mohl být různě obměňován. Nejobecnější forma zákazu byla vyjádřena slovy čl. II výnosu Hvězdny komory z r. 1637, že tiskař „bude navždy... zbaven způsobilosti vykonávat nebo provádět tiskařské umění či řemeslo (shall be for euer... disabled to use or exercise the Art or Mysterie of Printing)“⁹¹⁾ či podobnou formulací čl. II dekretu Tajné rady z roku 1566.⁹²⁾ Mírnější úprava byla zavedena čl. II výnosu Hvězdny komory z r. 1586, podle něhož mohl pachatel vykonávat řemeslo pouze jako tovaryš, nikoli jako mistr. Zde tedy nejde v pravém slova smyslu o zákaz činnosti. V souvislosti s tím obsahoval čl. II také zákaz držet tiskařský lis, což bylo jen jinou formou zákazu vykonávat povolání či řemeslo tiskařského mistra.

Rovněž další trest, zbavení úřadu, měl specifickou povahu, protože mohl být uložen pouze určité skupině pachatelů, totiž úředním osobám, které se dopustily nepřekážení trestného činu podle č. VI výnosu Hvězdny komory z r. 1637.⁹³⁾

A konečně, královská vyhláška z r. 1588 předpokládá stíhání pachatelů tiskových deliktů podle válečného práva⁹⁴⁾ vzhledem k hrozícímu nebezpečí španělského vpádu do Anglie.

Trestní sazby za různé trestné činy proti pořádku ve věcech tiskových byly v mnoha případech stejné. Z toho je patrné, že ve sféře tiskových deliktů pořádkových zákonodárci dosud plně a ve všech případech nerozlišují různý stupeň společenské nebezpečnosti jednotlivých trestných činů proti pořádku ve věcech tiskových.⁹⁵⁾ Současně s tím však, jak ještě uvidíme, rozeznávali již důsledně rozdíly ve společenské nebezpečnosti tiskových deliktů pořádkových (proti pořádku ve věcech tiskových) a tiskových deliktů obsahových (spáchaných obsahem tiskoviny).

⁹⁰⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 534.

⁹¹⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 530.

⁹²⁾ TANNER, *Tudor Constitutional Documents*, str. 246.

⁹³⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 530—531.

⁹⁴⁾ STEELE, *A Bibliography*, I, č. 802.

⁹⁵⁾ Zřetelnou výjimkou v tomto směru byly čl. IV a V výnosu Hvězdny komory z r. 1586. Srov. k tomu TANNER, *Tudor Constitutional Documents*, str. 281—282.

Právní úprava tiskových deliktů pořádkových za revoluce navazovala stále výrazněji na právní úpravu předrevoluční.

Vliv tiskového práva předrevolučního, patrný zvláště výrazně v ordonanci z r. 1649⁹⁶⁾, projevil se v několika směrech, zejména pak i v tom, že revoluční zákonodárství převzalo v zásadě celou předrevoluční soustavu trestných činů proti pořádku ve věcech tiskových.

Na této skutečnosti nemění nic celkem ani to, že zákonodárce vynechal některé trestné činy, které buď pokládal za nedůležité (jako např. neodevzdání povinných výtisků, nebo nepředložení zkušebního výtisku londýnskému starostovi a předčasné zahájení tisku) nebo které mohl postihnout v rámci nové úpravy (jako např. znovuvytištění knihy bez nového cenzurního povolení či pozměnění cenzurovaného spisu během tisku).

Podobně není třeba přeceňovat význam nových trestných činů pořádkových, jako např. vytištění aktů parlamentu bez příslušného povolení, nebo rozšiřování nezákonných spisů poštou, což byly jen jakési doplňky trestných činů už známých.

Stejně jako před revolucí stíhaly tiskové předpisy různé formy trestné spoluviny a spolupachatele, napodobující v zásadě právní úpravu dřívější. Zajímavou odchylku obsahuje čl. XI ordonance z r. 1649, podle něhož pachatel, dopustivši se úmyslně trestného činu pořádkového (např. vydáním knihy bez povinného označení), byl potrestán poprvé zničením a učiněním tiskařských lisů neupotřebitelnými, při zpětnosti (recidivě) stejnorodé zákazem činnosti.⁹⁷⁾

Současně se soustavou tiskových deliktů pořádkových byly převzaty i druhy trestů, takže se v revolučních předpisech setkáváme rovněž s tresty odnětí svobody, propadnutí věci, se zničením a učiněním věci neupotřebitelnou, s pokutou, se zákazem činnosti, s bičováním i s tresty blíže neurčenými. Pachatelé byli rovněž v některých případech trestáni několika tresty.

Revoluční tiskové právo se pokusilo vyjádřit trestními sazbami plněji a důsledněji různý stupeň společenské nebezpečnosti pachatele než právo předrevoluční tím, že odstupňovalo tresty za některé tiskové delikty pořádkové podle toho, zda se jich dopustil původce, tiskař, knihkupec atd. Dokladem toho je čl. I ordonance z r. 1647, jímž bylo zakázáno psát, tisknout, prodávat atd. knihy, pamflety či jiné podobné tiskoviny. Podle tohoto článku byl za trestnou činnost stíhán:

původce (v ordonanci *Maker, Writer, Composer*) pokutou 40 šilinků nebo odnětím svobody až na 40 dní;

tiskař pokutou 20 šilinků nebo odnětím svobody až na 20 dní a rozlámáním tiskařského lisu a nástrojů;

⁹⁶⁾ Srov. např. HOLDSWORTH, *A History*, VI, str. 372.

⁹⁷⁾ *Acts and Ordinances*, II, str. 249.

knihkupec pokutou 10 šilinků nebo vězením až na 10 dní;
podomní obchodník propadnutím tiskovin, nabízených ke koupi a zbičováním, jako by šlo o tuláka.⁹⁸⁾

Z této úpravy vyšel i čl. II ordonance z r. 1649 jen s tím rozdílem, že se v něm nemluví o tiskovinách „nepovolených (necenzurovaných, uncensored), ale o knihách „pohoršlivých nebo hanlivých (Scandalous or Libellous)“⁹⁹⁾ a že zavádí podstatně vyšší peněžité tresty (10 a 5 liber u autora a tiskaře, 40 šilinků u knihkupece).¹⁰⁰⁾ Tresty podomním obchodníkům, o nichž se nemluví už v čl. II, ale v čl. XIX, zůstaly nezměněny.¹⁰¹⁾

Revoluční tiskové právo nezůstalo jen u této odlišné úpravy, ale pokusilo se vyjádřit také výši trestů rozdíl ve společenské nebezpečnosti jednotlivých tiskových deliktů pořádkových. Podrobnou úpravou vyniká v této otázce ordonance z r. 1649, a to zvláště svými čl. III, IX, XI a XIV až XVI,¹⁰²⁾ obsahujícím nejrozličnější trestní sazby.

V tomto ohledu se ordonance z r. 1649 výrazně odlišuje od svého před-revolučního vzoru, výnosu Hvězdne komory z r. 1637, který stanovil v podobných případech pouze obecně, že pachatel má „být pokutován, uvězněn a jinak potrestán takovým jiným tělesným trestem..., jak to tento ctihodný soud (Hvězdná komora — S. B.) nebo případně řečená Vysoká komise, vyžádají-li si to některé případy, budou pokládat za vhodné (to be fined, imprisoned, and have such other corporal punishment..., as by this Honourable Court, or the said high Commission respectively, as the seuerall causes shall require, shall be thought fit)“¹⁰³⁾ atd., ponechávaje vyjádření různého stupně společenské nebezpečnosti zcela na libovůli, či lépe, na zvůli ¹⁰⁴⁾ Hvězdne komory nebo Vysoké komise.

IV.

Stát postihoval i trestné činy, spáchané obsahem tiskopisu.

O tom, že anglické právo připouštělo spáchání trestného činu obsahem tiskoviny (či vůbec nějakého díla, třeba v rukopisné podobě), svědčí např. už statuty Jindřicha VIII. (25, 22, §5) z r. 1533, Eduarda VI. (1, 12) z r. 1547 nebo Alžběty I. (13, 1) z r. 1571, stíhající velezradu, již se pachatel dopustil obsahem tiskoviny.¹⁰⁵⁾

⁹⁸⁾ *Acts and Ordinances*, I, str. 1021—1022.

⁹⁹⁾ Je ovšem nutno vidět, že knihy tohoto druhu neprošly cenzurou, takže byly rovněž „nepovolenými“.

¹⁰⁰⁾ *Acts and Ordinances*, II, str. 247.

¹⁰¹⁾ *Acts and Ordinances*, II, str. 251—252.

¹⁰²⁾ *Acts and Ordinances*, II, str. 246 a 248—251.

¹⁰³⁾ ARBER, *A Transcript*, IV, str. 531 (čl. IV výnosu Hvězdne komory z r. 1637).

¹⁰⁴⁾ Srov. k tomu usnesení anglického parlamentu o rozsudku Hvězdne komory nad Johnem Lilburnem v Stephen, *A History*, I, str. 343 n.

¹⁰⁵⁾ Srov. k těmto a dalším statutům o velezradě Holdsworth, *A History*, IV, str. 496n.

Důkaz o tom, že se u knih a vůbec tiskovin neposuzovalo jen to, zda prošly cenzurou a mají všechny předepsané náležitosti, podávají samy tiskové předpisy. Tak např. se v nich už před revolucí často mluví o knihách buřičských, velezrádných, kacířských, rozkolnických atd. Bylo to jen bližší označení pro knihy trestného obsahu, namířené proti stávajícímu politickému a náboženskému pořádku v Anglii. Za revoluce se rovněž setkáváme s označením knih jako buřičských, rouhačských atd.

Při spáchání tiskového deliktu obsahového docházelo pravidelně k souběhu s tiskovým deliktem pořádkovým. Je totiž třeba si uvědomit, že v době vypjaté censury bylo sotva možné, aby vyšla kniha trestného obsahu, aniž nedošlo také k porušení tiskových předpisů pořádkových, zejména o cenzuře¹⁰⁶⁾, jíž se pachatel v takovém případě musel z pochopitelných důvodů vyhýbat. Souběhem obou druhů tiskových deliktů si lze vysvětlit i skutečnost, že nezřídka se stalo podnětem k zabavení tiskovin trestného obsahu a ke stíhání pachatele tiskového deliktu obsahového nějaké porušení tiskových předpisů pořádkových, nikoli bezprostředně sám obsah tiskoviny, jehož trestnost nemohly policejní orgány často ani posoudit. Tím ovšem není řečeno, že trestný obsah tiskoviny nebyl zjištěn později a že pachatel byl potrestán jen pro tiskový delikt pořádkový a nikoli také pro trestný čin, spáchaný obsahem tiskoviny.

Podle jakých předpisů měl být pachatel potrestán v případě souběhu tiskových deliktů obsahových s pořádkovými, tiskové předpisy před revolucí ani obecně nestanovily, ponechávající tak rozhodnutí této otázky na úvaze soudu.

Za revoluce byla tato otázka upravena ordonancemi z let 1647 a 1649. První z nich, ordonance z r. 1647, stanovila, že pachatel v případě souběhu má být odsouzen jednak pro tiskový delikt pořádkový podle tiskových předpisů, jednak pro tiskový delikt obsahový „k takovým dalším trestům, které jsou předvídaný zákony této země nebo budou ukládány z moci parlamentu podle povahy trestných činů (to such further penalties by the Laws of this Land are provided, or by the authority of Parliament shall be adjudge according to the quality of such Offences)“.¹⁰⁷⁾ Tutéž zásadu převzal i čl. VII ordonance z r. 1649.¹⁰⁸⁾

„Zákony této země“ ve smyslu uvedených ustanovení byly míněny — v souladu s tím, že se v citovaných ustanoveních mluví o knihách, obsahujících „nějakou buřičskou, velezrádnou nebo rouhačskou věc (any Seditious, Treasonable or Blasphemous matter)“¹⁰⁹⁾ — nepochybně zákony o velezradě, a o rouhání se bohu, jichž byla za revoluce vydána celá řada.

¹⁰⁶⁾ Srov. k tomu ŠTORCH, *Zabavení*, str. 70.

¹⁰⁷⁾ *Acts and Ordinances*, I, str. 1023.

¹⁰⁸⁾ *Acts and Ordinances*, II, str. 247.

¹⁰⁹⁾ *Acts and Ordinances*, I, str. 1023; II, str. 247.

Z nich je patrné, že i v této době mohla být jak velezrada, tak rouhání se bohu spácháno také obsahem tiskoviny. Tak např. ordonance proti rouhání se bohu a kacířství z r. 1648 trestala hrdelním trestem mimo jiné i pachatele, kteří „úmyslně kázáním, učením, *tiskem* (podtrženo mnou — S. B.) nebo psaním (willingly by Preaching, Teaching, Printing, or Writing)“ popírali jsoucnost boží atd.¹¹⁰⁾ Rovněž jeden z prvních republikánských zákonů o velezradě, vydaný v červenci 1649, stanovil, že velezradou je, „jestliže někdo zlovolně nebo s rozmyslem uveřejní psaním, *tiskem* (podtrženo mnou — S. B.) nebo veřejným prohlášením, že řečená vláda je tyranská (if any person shall maliciously or advisedly publish, by Writing, Printing, or openly Declaring, that the said Government is Tyrannical“.¹¹¹⁾

Podobných ustanovení bychom mohli najít v revolučních zákonech ještě několik, avšak už ty příklady, které jsme uvedli, svědčí nepochybně o tom, že revoluční právo znalo a stíhalo — stejně jako právo předrevoluční — tiskové delikty obsahové.

Je nutno ovšem vidět i podstatný rozdíl v tom, že se změnily právem chráněné společenské vztahy a instituce. Tisknout spisy proti královské moci bylo před revolucí velezradou, za revoluce nikoli. Podobně tomu bylo i v jiných otázkách.

V.

Revoluční tiskové právo, jehož některými institucemi jsme se výše zabývali, bylo ve srovnání s tiskovým právem předrevolučním právem *jiného historického typu*.

Po formální stránce se revoluční tiskové právo vyvíjelo pod stále rostoucím vlivem právní úpravy dřívější.

Tato skutečnost se promítla především v právní úpravě cenzury. Dáme-li stranou jiný třídní obsah a smysl cenzury, vidíme, že revoluční cenzuru sice prováděly jiné orgány, avšak právní formy cenzury a způsob jejího provádění se v zásadě nezměnily.

Tiskové zákonodárství revoluční navázalo na dřívější právní úpravu i v otázce tiskových deliktů pořádkových. Pokusilo se však plněji a důsledněji vyjádřit rozdíly ve společenské nebezpečnosti pachatele a jednotlivých tiskových deliktů pořádkových.

Rovněž v otázce tiskových deliktů obsahových napodobilo tiskové právo revoluční dosavadní úpravu. Tiskové delikty zůstávají totiž — bez ohledu na to, že chrání jiné společenské vztahy a instituce — i za revoluce trestnými činy, jichž se pachatel dopustil obsahem tiskoviny. Stíhány měly být — a v tomto směru přináší revoluční právo jisté zpřesnění — podle obecných trestních zákonů, nikoli podle tiskových předpisů.

¹¹⁰⁾ *Acts and Ordinances*, I, str. 1133 n.

¹¹¹⁾ *Acts and Ordinances*, II, str. 193.

Jak ukazují uvedené momenty, podařilo se revolučním zákonodárcům přes značnou poplatnost dřívější úpravě vnést do tiskového práva i některé nové prvky. Tyto prvky — nemluvíme zde o změnách plynoucích z jiného historického typu — neznamenaly ovšem nějaký dalekosáhlý převrat ve formách jednotlivých institucí tiskového práva. Přesto však i ony pomohly ve své době rozvoji práva v tak důležitém odvětví, jakým bylo nejen před revolucí, ale i za revoluce tiskové právo.

Резюме

В своей статье „К некоторым вопросам права печатания английской буржуазной революции 1640—1660 гг.“, автор занимается целым рядом вопросов: источниками английского дореволюционного и революционного права печатания (глава 1), развитием цензуры, её целями и организацией во время феодальных монархий и буржуазной революции во второй главе; преступлениями против порядка управления относительно печатных дел (печатные деликты против управления) (глава 3), в 4 главе преступлениями, касающимися содержания печатного произведения (печатные деликты относительно содержания), в 5 главе излагает главные познания, которые узнал в предыдущих главах путем анализа и сравнения права печатания (дореволюционного и революционного).

Эти знания можно подытожить следующим образом:

1. Революционное право печатания было в сравнении с иным предреволюционным правом, правом иного исторического типа. Это показывает иное классовое содержание, значение права печатания, охраняющего различные общественные отношения и учреждения.
2. Относительно формальной стороны, право печатания развивается под возрастающим влиянием предыдущего правового регулирования. Это проявляется в области цензуры (правовые формы цензуры и порядок её проведения в сущности не изменились и в вопросе преступлений против порядка управления относительно печатания (печатные деликты против управления) и преступлениями относительно содержания печатного произведения.
3. Революционное право печатания внесло, несмотря на свое предыдущее оформление, некоторые новые элементы, в частности прежде всего тем, что:
 - а) оно сделало попытку более полным и более последовательным способом выразить различия в общественной опасности преступников и отдельных печатных деликтов против управления;
 - б) подчеркнуло необходимость преследовать печатные деликты относительно содержания по общим уголовным законам, а не по предписаниям, касающимся печати.

Хотя приведённые изменения не обозначают огромный переворот в формах отдельных институтов права печатания, всё — так даже помогли, само собой разумеется, в своё время развитию в такой важной отрасли права, какой является до революции и в период революции право печатания.

Zusammenfassung

Der Autor befasst sich mit einer Reihe das englische Pressrecht in der Zeit von 1640—1660 betreffenden Fragen und zwar besonders mit der Problematik der Quellen des englischen Pressrechtes (Kap. I), mit der Entwicklung, dem Ziel und der

Organisation der Zensur (Kap. II), weiter mit Straftaten gegen die Pressordnung und mit durch den Inhalt der Drucksachen begangenen Straftaten, d.h. mit Delikten materieller Natur (Kap. III und IV).

Das Resultat seiner Forschungen kann wie folgt zusammengefasst werden:

1. Das Pressrecht der Revolution, war im Vergleich mit dem vorrevolutionären Pressrecht, das Recht eines anderen historischen Typus. Es hat einen anderen Klasseninhalt und Sinn und schützt unterschiedliche gesellschaftliche Beziehungen und Institutionen.
 2. In formeller Hinsicht entwickelte sich das revolutionäre Pressrecht unter einem ansteigenden Einfluss der früheren Regelung. Diese Tatsache ist besonders auf dem Gebiet der Zensur, wo sich die juristischen Formen und die Art ihrer Durchführung im Grundsatz nicht änderten und auch in Fragen der Straftaten gegen die Pressordnung, sowie bei Pressdelikten materieller Natur ersichtlich.
 3. Das revolutionäre Pressrecht — trotz seiner Abhängigkeit von der früheren Regelung — brachte einige neue Elemente, die in einem Versuch bestanden,
 - a) die Unterschiede in der gesellschaftlichen Gefährlichkeit der Täter und der einzelnen Delikte gegen die Pressordnung voller und durchgehender auszudrücken und
 - b) die Notwendigkeit der Verfolgung von Pressdelikten materieller Natur durch die allgemeinen Strafgesetze und nicht nur durch Pressvorschriften zu unterstreichen.
- Wenn auch diese Änderungen keine weitgehende Umwälzung der Formen der einzelnen Institutionen des Pressrechtes bedeuteten, trugen auch sie zur Entfaltung eines wichtigen Rechtszweiges bei.

ZASTAVOVÁNÍ ČINNOSTI POROTNÍCH SOUDŮ V 80. LETECH XIX. STOLETÍ V RAKOUSKU

(Příspěvek k dějinám soudní persekuce dělnické třídy)

ПРИОСТАНОВЛЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДОВ ПРИСЯЖНЫХ
ЗАСЕДАТЕЛЕЙ В 80—Х ГОДАХ XIX. ВЕКА В АВСТРИИ
(К истории судебного преследования рабочего класса)

DIE EINSTELLUNG DER TÄTIGKEIT DER SCHWURGERICHTE
IN OESTERREICH IN DEN ACHTZIGER JAHREN DES XIX. Jhdts
(Ein Beitrag zur Geschichte der Gerichtspersekution der Arbeiterklasse)

KAREL MALÝ

Důsledná demokratisace soudnictví v socialistických zemích, ve kterých byla účast tzv. laického živlu postavena na skutečně lidový základ a která skoncovala jak s omezeními formálními (censy při výběru porotců), tak faktickými (omezení věcné příslušnosti porotních soudů), typickými pro buržoazní justici, postavila před právní vědu a zvláště před právní historii úkol přezkoumat historickou úlohu porotních soudů. Řešení tohoto úkolu je o to naléhavější, že poroty a jejich úloha v soudním řízení byla a vlastně ještě i dnes je buržoazní právní vědou, zvláště anglosaské oblasti, vyzvedávána jako vrchol demokratisace soudnictví, přičemž ovšem i buržoazní názory na porotu prošly spletitým vývojem: od programového požadování jejich zavedení v počátcích buržoazních revolucí, k jejich omezování a odmítání v období imperialismu až po nahrazení buržoazně-demokratických forem soudnictví otevřenou fašistickou diktaturou.

Tato stať si klade za cíl konkrétní historický rozbor jednoho z charakteristických rysů vývoje porotních soudů v Rakousku, jejich omezování a zastavování za situace, kdy vláda potřebovala zостřit soudní represálie namířené proti organizovanému politickému hnutí proletariátu.

I.

Bez ohledu na pozdější vývoj buržoazního soudnictví a na pozdější osudy porotních soudů, je nespornou historickou skutečností, že účast laického živlu při výkonu soudnictví znamenala v raném období nástupu buržoazie k politické moci zcela nepochybně prvek pokrokový,¹⁾ prolamující feudální

¹⁾ V. VANĚČEK, Dějiny státu a práva v Československu, Praha 1964, str. 444: „Nesporně bylo pokrokem, když tento druh soudů byl r. 1849 poprvé nakrátko zaveden i v habsburské monarchii. Ještě r. 1867, kdy Rakousko poroty podruhé zavedlo, bylo možné spatřovat v této instituci mnoho dobrého... avšak je jasné, že ve skutečnosti nebyly u nás lidovými ani soudy porotní.“

představy o soudci-úředníku vrchnosti, který musí chtít nechtít provádět její vůli. Není také náhodou, že poroty od samého začátku byly i v Rakousku chápány jako instituce politická, a to jak svým významem faktickým při výkonu soudní moci, tak i jako programového požadavku nastupující buržoazie. Proto se také shledáváme s požadavkem zavedení porotních soudů podle francouzského vzoru již v revolučním roce 1848. Poroty²⁾ byly také dubnovou ústavou slíbeny a skutečně pak zavedeny pro tiskové delikty, jejichž politický charakter byl v tomto období mimo všechnu pochybnost. Ústavou březnovou bylo pak proklamováno zavedení porot pro delikty politické, tiskové a těžké zločiny. V této podobě zaváděl poroty také trestní řád z r. 1850, avšak poroty byly záhy zrušeny, resp. jejich činnost zastavena, znovu z důvodů politických, jako projev krajní reakce proti revolučnímu hnutí. Teprve po pádu bachovského absolutismu a po obnovení ústavnosti zaváděla znovu porotní soudy ústava prosincová v r. 1867, a to pro delikty tiskové, politické a těžké. Ustanovení ústavy bylo pak provedeno trestním řádem z 23. V. 1873, čl. VI.

Jestliže tedy úlohu porot pro počáteční období buržoazní revoluce a období bezprostředně následující je třeba hodnotit kladně,³⁾ je tomu v dalším vývoji buržoazního státu s institucí porot právě naopak.

Poburžoaznění rakouského právního řádu, které přineslo zavedení porot, přineslo automaticky i prostředky k jejich omezování.

Vývoj omezování porotních soudů, stejně jako ostatních demokratických svobod, byl v Rakousku věrným obrazem váhavé realizace hlavních postulátů buržoazie. Každý krok k jejich realizaci musel být zároveň vykupován opatřením k jejich faktickému omezení či odbourání v případě potřeby. Tak byl na základě § 14 zák. č. 141/1867 ř. z. přijat zákon č. 120/1873 o zastavování činnosti porotních soudů, stejně jako zákon č. 66/1869 o omezování základních občanských práv. Typické pro tento vývoj je, že tato omezování byla namířena především proti buržoaznímu národnostnímu hnutí v rakouské monarchii, konkrétně pak proti české buržoazii. Stejně typický je však fakt, že při nejbližší příležitosti se ostří těchto opatření obrátilo proti dělnické třídě. Jakmile se totiž buržoazie dostala do rozporů s proletariátem, které nabyly hrozivých rozměrů, jakmile třídní boj přerostl v otevřenou třídní válku a na pořad dne se dostal boj proti organizovanému hnutí dělnické třídy, tu se buržoazii stávají i její problematické, demokratické záruky občanských svobod nepohodlnými a snaží se o jejich odstranění, resp. o vytvoření takových právních možností, které by

²⁾ K vývoji porot v Rakousku srov. zvl. FR. STORCH, Řízení trestní rakouské, Praha 1887, str. 115 a 116, str. 170—174. V poznámkách je uvedena i podrobná další literatura.

³⁾ V tomto smyslu se kladně vyjadřuje o porotách i LENIN ve své glose k mezinárodnímu sjezdu soudců, Spisy 18, str. 302—304.

vládě nesvazovaly ruce při potlačování dělnického hnutí.⁴⁾ Tento zákonitý vývoj můžeme dobře pozorovat nejen v poměrech rakouských, — našli bychom jej stejně ve Francii, Anglii, nebo Německu. Avšak pro Rakousko je charakteristický masový rozvoj dělnického hnutí za podmínek ostrého konkurenčního boje uvnitř vládnoucích vrstev, násobený ještě i bojem nacionálním. Právě tyto skutečnosti vyvolaly záhy opatření fakticky odbourávající porotní soudnictví při politických procesech, kdy obžalovaní byli příslušníky dělnické třídy.

Omezení činnosti porotních soudů bylo založeno na znění zákona č. 120/1873 ř. z.⁵⁾, podle kterého za určitých podmínek — zákon v § 1 praví — „k zajištění nestranného a nezávislého právního rozhodování“ — mohla být činnost porot zastavena. Provedení tohoto opatření nejdéle na dobu jednoho roku a pro určité území, příslušelo vládě, která si však před provedením takového opatření měla vyžádat vyjádření Nejvyššího soudu a předložit svá opatření ke schválení sněmovnám. V případě, že by se ně-

⁴⁾ Tento proces, který probíhal analogicky s malými jen obměnami ve všech imperialistických státech, výstižně charakterisoval s přihlédnutím k německým poměrům na počátku 20. století Lenin: „Místo epochy využívání buržoazní zákonosti, vytvořené buržoazií, přichází epocha obrovských revolučních bitev, přičemž tyto bitvy budou v podstatě znamenat rozmetání veškeré buržoazní zákonosti, celého buržoazního řádu, a formálně musí začít (a začínají) rozpačitými snahami buržoazie zbavit se zákonosti, kterou sama vytvořila a která se pro ni stala nesnesitelnou“. Dva světy, Spisy 16, str. 320.

⁵⁾ Zákon ze dne 23. května 1873 č. 120 ř. z. o dočasném zastavení soudů porotních: „S přivolením obou sněmoven rady říšské vidí se Mi na doplněnou čl. 11. základního zákona státního ze dne 21. prosince 1867 č. 144 ř. z. o moci soudcovské naříditi toto:

§ 1. Působnost soudů porotních může v příčině všech jim příslušejících trestních skutků nebo některých jich druhů na čas, a to nejdéle na dobu jednoho roku pro určité území býti zastavena, vyskytly-li se tam skutečnosti, jež to činí nutným k zajištění nestranného a nezávislého právního rozhodování.

Zastavení nastane v každém jednotlivém případě po vyslyšení nejvyššího soudu nařízením veškerého ministerstva za jeho zodpovědnosti.

Vláda jest povinna nařízení toto, vyložit jeho příčiny, oběma sněmovnám rady říšské, je-li shromážděna, ihned, jinak bezprostředně po jejím sejití se předložit a nařízení ono ihned zrušiti, jakmile toho jedna ze sněmoven žádá.

Byla-li v některém území působnost porotních soudů nařízením zastavena, nemůže v něm zastavení touto cestou nařízené býti ani prodlouženo ani před nejbližším zahájením sezení rady říšské obnoveno.

§ 2. Jak zastavení působnosti soudů porotních, tak i zrušení jeho vyhlásí se v říšském zákoníku.

§ 3. Opatření v § 1 zmíněné má ten účinek, že hlavní přelíčení pro trestní skutky, předmět jeho tvořící a opravné prostředky proti rozsudkům v příčině té vydaným, řídí se dle předpisů, které platí stran zločinů před soudy porotní nenáležejících. Jedná-li se o zločin, na který jest trest smrti, nebo více nežli pětiletý žalář, odbývá se hlavní přelíčení před šesti soudci, z nichž jeden předsedá; při rovnosti hlasů rozhoduje mínění obžalovanému příznivější.

§ 4. Na trestní věci, ohledně jichž v den vyhlášení nařízení v § 1. zmíněného a hlavní přelíčení před soudem porotním již se odbylo aneb aspoň se počalo, lze ustanovení § 3 užiti jen potud, pokud hlavní přelíčení má býti opakováno. Spory trestní, v nichž hlavní přelíčení již bylo odbyto, anebo aspoň se počalo v den, kdy zastavení soudů porotních bylo zrušeno, skončí se způsobem v § 3 naznačeným.

§ 5. Tento zákon nabude platnosti současně s novým řádem trestním.“

Z literatury srov. zvl. FR. STORCH, op. cit., str. 177 a d.

kteřá ze sněmoven vyslovila pro zrušení vládních opatření, musela být tato ihned odvolána. Tyto dvě dodatečné podmínky, dobrozdání Nejvyššího soudu o tom, že skutečně nastaly podmínky vyžadující zastavení činnosti porot a formální souhlas parlamentu, zakrývaly jen chatrně neo-malenou plnou moc vlády zakotvenou v § 1 tohoto zákona. Pro případ zastavení činnosti porot nastupoval pak výkon soudnictví jako v těch případech, které nebyly projednávány před porotními soudy. Pokud šlo o trestný čin, na který byl stanoven trest smrti, nebo trest odnětí svobody vyšší než pětiletý žalář, probíhalo přeličení před šestičlenným senátem soudců z povolání.

Ač vývoj porot a jejich uplatnění v soudním procesu bylo v rakouských poměrech více než problematické, stála přece rakouská oficiální věda ještě v druhé polovině 19. století na stanovisku, vyzvedávajícím jejich údajně demokratické rysy. Těžko dnes říci, zda v tom byla setrvačnost, ostentativní loyality, objektivismus či nezbytnost, pro kterou v polovičaté rakouské ústavnosti i okleštěné poroty měly pro buržoazii takový význam. V každém případě teze o účelnosti a nutnosti porot a jejich významu obsahovalo i obsáhlé reprezentativní syntetické dílo FR. STORCHA, Rakouské řízení trestní.⁶⁾

Mezi přednostmi porot vyzvedá Storch především prvek nezávislosti „soudců laických na moci vládní“, přičemž nadhazuje, stejně jako ostatní rakouští kriminalisté, myšlenku, že u soudců z povolání vedle snahy o oficiální stanovisko vlády hrozí i nebezpečí, že by prosazovali zájmy jedné politické strany. V tomto názoru se zcela zřejmě projevuje obava buržoazie z možného zneužití soudního aparátu k vyřizování vzájemných účtů mezi jednotlivými skupinami vládnoucími ve státě. V rakouských poměrech, komplikovaných nadto silnými přežitky feudálními, toto nebezpečí zvyšovaly i rozpory národnostní. Autor se dále hlásí k požadavku, který považujeme z hlediska buržoazního hodnocení porot snad za nejvýstižnější. Podle něho nestačí „v lidu“ udržovat víru v právo a spravedlnost jen spravedlivým rozhodováním soudců, ale je nezbytné, „aby obyvatelstvo ve spravedlnost rozsudků těchto věřilo.“ A tak tedy vidíme, že hlavní účel porotních soudů vidí buržoazní věda v tom, že jejich prostřednictvím se vzbuzuje v lidových masách víra a iluze o spravedlnosti buržoazní justice. Kromě těchto důvodů, převážně politické povahy, uvádí Storch samozřejmě i důvody právní, pro které je třeba poroty vyzvedávat. Tvrdí, že při rozhodování před porotním soudem nemůže být pro zločin uznán vinným nikdo, o jehož vině nenabyl určitý počet „svobodných, nezávislých“ občanů přesvědčení, ač ovšem konstatuje i časté omyly, ke kterým při výrocích porot dochází. Přechází při tom skutečnost, že z účasti v poro-

⁶⁾ STORCH op. cit., str. 183—189.

tách byla převážná část obyvatelstva vyloučena a že příslušníci dělnické třídy nemohli v nich vůbec zasedat.⁷⁾ To vyplývalo jasně ze znění rakouského zákona o vytváření (zdělávání) porotčích seznamů z 23. V. 1873 č. 121 ř. z., podle jehož § 1 se povolávaly „k úřadu porotčímu... jen osoby mužské..., které platí kromě případů zákonem vyměřených ročně alespoň 10 zl. a v místech, v nichž to jest více než 30.000 obyvatelů alespoň 20 zl. přímých daní bez přírážky...“ Podobně jako k výkonu volebního práva připouštěli se tedy i do porot jen příslušníci buržoazie a samozřejmě i inteligence (ti nemuseli prokazovat svoji majetnost). Jen stěží můžeme proto dnes pochopit, jak tyto zjevně negativní rysy porotních soudů mohly být skrývány pod falešné požadavky dostatečné inteligence, samostatnosti a nezávislosti úsudku porotce. STORCH tvrdí, že tyto předpoklady mají jen příslušníci majetných vrstev. Zárukou těchto vlastností je podle něho „...zabezpečené postavení hmotné, jehož přibližným měřítkem jest velikost placených přímých daní. Zabezpečeného postavení hmotného jest kromě toho i proto třeba, že úřad porotčí jest úřadem čestným, jehož vykonávání děje se zdarma... Ono konečně poskytujíc prostředků k vyššímu vzdělání, jakousi měrou zabezpečuje i stupeň požadované inteligence“.⁸⁾

A tak tedy porotní soudy v představách zákonodárců i právních teoretiků měly být nástrojem v rukou vládnoucích tříd k pěstování iluzí o spravedlnosti buržoazní justice.

II.

Podrobnější rozbor rakouské soudní praxe ukazuje, že charakter zákona č. 120/1873, který podkopával tak významným způsobem demokratické základy buržoazního soudnictví, se nejostřeji projevil při opatřeních proti revolučnímu dělnickému hnutí, kdy byla také třídní podstata porotních soudů a buržoazní justice vůbec otevřeně přiznána i nejvyššími představiteli rakouského státu.

Chceme-li proto útok rakouské vlády proti porotním soudům vylíčit v jeho nejtypičtějších formách, musíme zkoumat především 80. léta, jež jsou charakterisována ostrým kursem rakouské vlády proti dělnickému hnutí. Soudům jako nejdůležitějším nástrojům třídní represe muselo se dostat nejvýznamnějšího místa při útoku proti rakouské sociálně demokratické straně.⁹⁾

⁷⁾ K tomu srov. i Lenin, spisy 18., str. 302—304.

⁸⁾ FR. STORCH op. cit. str. 183.

⁹⁾ K persekuci rakouského dělnického hnutí v 80. letech, srov. zvl. literaturu memoárovou, z které uvádíme jen významnější práce: LADISLAV ZÁPOTOCKÝ, Naše začátky, Příspěvky k dějinám KSČ, 2, 1958, březen.

JOSEF REZLER a dcera, Ze života průkopníků sociální demokracie, Průkopníci socialismu u nás, Praha 1952.

JOS. HYBEŠ, Radikální taktika z dob II. rozkolu v hnutí soc. demokratickém v Rakousku z let 80tých, Brno, vl. nákl. 1900. Jos. Hybeš, Tajné spolčování. Úryvky

Akce proti porotám byla součástí celkového útoku Taaffeho vlády proti dělnickému hnutí. Persekuce dělnického hnutí v Rakousku byla v Rakousku vyvolána především masovým růstem vlivu sociálně demokratické strany, proti kterému již od konce 70. let státní aparát Předlitavska podnikal řadu zatím marných protiopatření. Záminku k otevřenému teroristickému zákroku proti dělnickému hnutí poskytly vládě extremistické akce Mostových přívrženců, které se vystupňovaly zvláště koncem r. 1883 a v lednu 1884, kdy v Německu i Rakousku došlo k řadě atentátů na policejní úředníky a majetné příslušníky buržoazie.¹⁰⁾ Prvé stadium persekuce byla založeno na využití mimořádných opatření, která mohla rakouská vláda vyhlásit na základě zákona č. 142/1869 ř. z. Tento zákon umožňoval vládě zrušit po určitou dobu a pro určité místo některé ze základních občanských práv, a to v případě války, před zahájením válečných akcí, v případě vnitřních nepokojů „jakož i tehdy, když se v rozsáhlé míře objevují velezrádné nebo jinak ústavu ohrožující nebo osobní bezpečnost nebezpečné rejdy.“ Ruku v ruce s omezením občanských svobod šlo pak i zastavení činnosti porotních soudů, neboť situace se zdála členům vlády příliš vážnou, než aby mohla riskovat pro zachování iluze spravedlnosti, že se jí vymkne z rukou.

Pod bezprostředním dojmem atentátů sešla se 27. 1. 1884 ministerská rada, aby se poradila o „opatřeních proti socialistům a anarchistům.“¹¹⁾

z bojů české sociální demokracie s policií v prvních dobách našeho hnutí prodělaných Zvl. otisk Rovnosti, Brno, vl. nákl. 1900.

JOS. HYBEŠ, Zničme sociální demokraty, Vídeň, I. Lidová knihovna, bez udání roku vydání.

JOS. HYBEŠ, Křížová cesta socialismu, Sociálně politický věstník, 1920.

JOS. HYBEŠ, Četnická inkvisice v Rakousku, Praha 1902.

JOS. STEINER, Utrpení sociální demokracie československé a postup strany v Rakousku, Praha 1908.

B. ŠMERAL, Proti-socialistický rozsudek z 80. let, Právo lidu, březen 1908.

GUSTAV HABRMAN, Z mého života, Praha 1914.

Z ostatní literatury týká se tohoto úseku dějin dělnického hnutí zvl. práce:

L. BRÜGEL, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie, III., Vídeň 1922.

JUL. DEUTSCH, Geschichte der deutsch-österreichischen Arbeiterbewegung, Vídeň 1919.

ZD. TOBOLKA, Československá strana sociálně-demokratická v letech 1878—1884, Praha, II.

ZD. TOBOLKA, Československá strana sociálně-demokratická v letech 1884—1889, tamtéž, III.

ARN. KLÍMA, Počátky českého dělnického hnutí, Praha 1949.

J. PURŠ, Na cestě od Neudorfu k Marcheggu, ČsČH, VIII, 1960, str. 904—921.

J. MĚCHÝŘ, K podstatě sporů v našem dělnickém hnutí v osmdesátých letech minulého století, Acta Univ. Carolina, Philos.—Historica, 1, str. 5—21.

ZD. ŠOLLE, Příspěvek k dějinám dělnického hnutí v Čechách v letech 1878 až 1882, Praha 1960.

ZD. ŠOLLE, Dělnické stávky v Čechách v druhé polovině 19. století, Praha 1960.

IVAN DUBSKÝ, Pronikání marxismu do českých zemí, Praha 1963; k tomu viz rovněž IVAN DUBSKÝ, K problematice pronikání marxismu do našich zemí, Filosofický časopis, roč. 1956, str. 811—842.

¹⁰⁾ K atentátům a jejich pachatelům i ohlasu srov. zvl. L. BRÜGEL, op. cit. III, str. 312 a d.

¹¹⁾ Tamtéž, str. 324.

Základem jednání ministerské rady byl materiál, který připravila zvláštní komise jmenovaná Taaffem jako ministrem vnitra. Zasedali v ní místodržící Dolních Rakous, zástupce ministerstva spravedlnosti, vídeňský policejní ředitel a státní nadvládní, za předsednictví sekčního šéfa ministerstva vnitra. Vzhledem k tomu, že zároveň vedle vyhlášení mimořádných opatření uvažovala vláda i o zastavení porotních soudů, obrátila se vláda s dotazem resp. se žádostí o dobrozdání na nejvyšší soudní a kasační dvůr, zda jsou splněny předpoklady zákona o zastavení činnosti porot. Nejvyšší soud ve své odpovědi sice nepotvrdil *nutnost* zastavení činnosti porot, ale vyslovil se v tom smyslu, že zákonné předpoklady jsou splněny.¹²⁾

Rakouské vládě se nabízela možnost využít pro svá represivní opatření „bohatých“ zkušenosti bismarckovského Německa, zvl. pověstného zákona proti anarchistům,¹³⁾ avšak právě politika vlády v dělnické otázce znovu ukázala na rozdílnost situace v obou zemích. Rakouská vláda se neodvážila zatím vystoupit s protisocialistickým zákonem a ministerská rada na svém zasedání byla nucena konstatovat, že vydání socialistického zákona podle německého vzoru by se setkalo s „principiálními obtížemi“ a „že ostatně mnohé z obsahu německého zákona proti socialistům obsahuje výjimečný zákon.“¹⁴⁾ Ministerská rada pak hladce přijala jednotlivá ustanovení výjimečných opatření.¹⁵⁾ S touto koncepcí a postupem vlády byl

¹²⁾ Tamtéž, str. 329—330.

¹³⁾ Z naší literatury k tomu srov. zvl. práci K. LITSCHÉ, Bismarckův zákon proti socialistům, Univ. Carolina, Iuridica, vol. 3, No. 1, str. 1—31, ve které je podán právněhistorický rozbor zákona.

¹⁴⁾ L. BRÜGEL op. cit., str. 324.

¹⁵⁾ Nařízení byla uveřejněna pod č. 15 a 16/1884 ř. z.:

15.

Nařízení veškerého ministerstva ze dne 30. ledna 1884, jímž dle zákona ze dne 5. května 1869 (Z. Ř. č. 66) zavádějí se výjimečná opatření pro obvody soudních dvorů ve Vídni, Korneuburce a Vídeňském Novém Městě.

Dle zákona ze dne 5. května 1869. (Z. Ř. č. 66) na základě usnesení veškerým ministerstvem dne 27. ledna 1884 učiněného a Nejvýše schváleného suspendovány jsou dočasně předpisy článku 8., 9., 10., 12. a 13. základního zákona státního o všeobecných právech občanů státních ze dne 21. prosince 1867. (Z. Ř. č. 142) pro obvody soudních dvorů ve Vídni, Korneuburce a Vídeňském Novém Městě s následujícím obmezením.

Hledíc k účinkům této suspense platí tyto předpisy zákona ze dne 5. května 1869 — (Z. Ř. č. 66), a to:

1. předpis § 3., lit. a) a c);
 2. předpis § 4.;
 3. předpis § 5., avšak jen vzhledem k listům, které jsou podezřelými, že slouží piklům, které ohrožují veřejnou bezpečnost a společenský pořádek;
 4. předpis § 6., lit. a) a b);
 5. předpis § 7., lit. a), avšak jen vzhledem k tiskopisům, ohrožujícím veřejnou bezpečnost a společenský pořádek,
- pak § 9. zákona ze dne 5. května 1869 (Z. Ř. č. 66), pokud jde o trestání přestupků proti předpisům tam uvedeným a proti nařízením dle § 8. dotčeného zákona vydaným.

Toto nařízení nabývá moci dnem svého vyhlášení.

16.

Nařízení veškerého ministerstva ze dne 30. ledna 1884, jímž se zastavuje působnost porotních soudů v obvodě soudního dvoru vídeňského a korneuburského v Dolních Rakousích.

srozuměn i císař, o jehož souhlasu informoval vládu ministerský předseda.

Mimořádná opatření vlády vyhlášená 30. ledna 1884 se vztahovala na soudní obvody Vídeň, Korneuburg a Vídeňské Nové Město. Přinášela suspensi občanských práv zaručujících osobní svobodu, svobodu domovní, právo listovního tajemství, právo shromažďovací a spolkové a svobodu projevu. To tedy znamenalo uplatnění § 3 odst. a—c (zák. č. 66/1869 ř. z.), §§ 4, 6 lit. a) b) a § 7 lit. a.¹⁶⁾ Pro Vídeň a Korneuburg byla rovněž zastavena činnost porotních soudů. Mimořádná nařízení vlády — tzv. veškerého ministerstva byla pak hned 31. ledna 1884 předložena poslanecké sněmovně říšské rady. Po bouřlivé debatě v poslanecké sněmovně, ve které byla vláda a rakouský právní řád podrobeny ostré kritice oposice, obávající se, že se po potlačení sociálně demokratické strany obrátí vláda proti liberální buržoazii, byla mimořádná opatření vlády schválena většinou

Dle § 1. zákona ze dne 23. května 1873. (Z. Ř. č. 120) vidí se naříditi veškerému ministerstvu po slyšení nejvyššího dvoru soudního:

Působnost porotních soudů zastavuje se ode dne, kterého toto nařízení jest vyhlášeno, až včetně do 31. prosince 1884 pro obvod soudního dvoru vídeňského a korneuburského v korunní zemi Dolních Rakousích vzhledem k těmto zločinům a přečinům, které jich soudní moci jsou přiděleny a uvedeny v VI. článku úvodního zákona k trestnímu řádu ze dne 23. května 1873 (Z. Ř. č. 119), a to vzhledem k:

- zločinům a přečinům spáchaným obsahem tiskopisu, pokud nejsou předmětem žaloby soukromé (lit. A);
- velezradě (lit. B, čís. 1.);
- rušení veřejného pokoje (lit. B, čís. 2);
- pozdvížení a zbouření (lit. B, čís. 3);
- veřejnému násilí (lit. B, čís. 4., lit. a, b, c);
- falšování veřejných papírů úvěrních (lit. B, čís. 6);
- falšování mince (lit. B, čís. 7);
- rušení náboženství (lit. B, čís. 8);
- vraždě a zabiti [pokud nejde o zločin zavraždění dítěte (§ 139 trestního zákoníka), lit. B, čís. 12];
- těžkému uškození na těle (lit. B, čís. 15);
- žhářství (lit. B, čís. 17.);
- krádeži (lit. B, čís. 18);
- loupeži (lit. B, čís. 20);
- utržení na cti (lit. B, čís. 22);
- nadržování zločincům (lit. B, čís. 23);
- zlehčování úředních nařízení a pobuřování (lit. B, čís. 24);
- popuzování k zášti (lit. B, čís. 25).

¹⁶⁾ Srov. § 3 zákona ze dne 5. května 1869, č. 66 ř. z.: „Suspense čl. 8 základního zákona státního ze dne 21. prosince 1867 č. 142 ř. z. má ten účinek

- a) že lhůta v § 4. zákona ze dne 27. října 1862 č. 87 ř. z. na čtyřicet osm hodin pro ten případ ustanovená, když orgánové veřejné moci bez soudcovského rozkazu zatklí některou osobu pro podezření z nějakého trestního činu, rozšiřuje se na osm dní;
- b) že osoby, které zatčeny byly pro některý z činů trestných v dodatku tohoto zákona naznačených za jistotu nebo rukojemství propuštěny býti nemohou (§ 7.—10. zákona ze dne 27. října 1862 č. 87 ř. z.).
- c) že osoby, které veřejný pořádek ohrožují, mohou býti úřadem bezpečnostním vypovězeny z okršku suspense nebo z některého místa tohoto okršku, pokud nejsou do tohoto místa neb okršku příslušnými; dále, že osoby, které do některého místa tohoto okršku přísluší, úřadem policejním poukázány býti mohou, aby bez úředního povolení místa tohoto neopouštěly.“

hlasů 15. II. 1884 a zároveň schválena zpráva o vládních opatřeních, kterými byla zastavena činnost porotních soudů. Vláda si pro diskusi ve sněmovně připravila dobře veřejné mínění, zpracované provládním listy. K zastrašení veřejnosti a zdůvodnění vládních opatření sloužila i vystoupení členů vlády a mluvčích většiny v parlamentě.

V rakouském měšťákoví měl být vytvořen strach o jeho život a co více, o jeho posvátný majetek. Jak jinak mohla vyznít slova ministerského předsedy Taaffeho, který v rozpravě tvrdil, že cílem vlády je „...chránit pokojné občany před anarchií, před vraždami, žhářstvím a ohrožením jejich osobní bezpečnosti.“¹⁷⁾ Podobně muselo vyznít i prohlášení mluvčího vládní většiny Hohenwarta, který ujišťoval ve své řeči, že vláda sleduje ochranu „mimořádně vysokých hodnot... života a vlastnictví řádných občanů... a řádných dělníků.“¹⁸⁾ Z anarchistů a tím ale i ze socialistů — sociálních demokratů — byl tedy v očích říšské rady i rakouské veřejnosti učiněn spolek zločinců nešťtících se nejhorších zločinů. Avšak ministerský předseda strašil sněmovnu, že „vláda přesto nevěří, že socialismus se těmito ustanoveními vyléčí.“ A sliboval další nutná opatření, na kterých prý již vláda pracuje.¹⁹⁾

Vláda se mohla záhy pochlubit prvními „úspěchy“ mimořádných opatření. Taaffe konstatoval již při jednání v říšské radě, že v době od 30. I. 1884 do 17. 2. 1884 bylo z Vídně 238 osob podezřelých z účasti na činnosti anarchistů vypovězeno, nebo pokud měli domovské právo, bylo jim zakázáno opustit místo bydliště bez úředního povolení. Z těchto osob bylo 215 rakouských občanů, 23 cizinců, kteří byli vypovězeni. Opatření vlády postihla sociálně demokratické organizace skutečně velmi těžce: stranický tisk byl likvidován a funkcionáři většinou vypovězeni. Z Vídně byli mezi ostatními vypovězeni i Hybeš a Pecka, postižena byla redakce Dělnických listů, které byly úředně zastaveny, stejně jako časopis Zukunft. Avšak persekuce se zdaleka neomezila jen na radikály, ale postihla celé sociálně demokratické hnutí, které bylo ochromeno a rozbito. Tajné organizace radikálů na opatření vlády neodpověděly „revolucí, nýbrž zděšením, tajná organizace... osvědčila se býti nedostatečnou a romanticky zveličovanou, prostředky její... slabé a prázdné.“²⁰⁾ K těmto důsledkům je třeba ještě dodat, že vypovězení členové strany vídeňských okresů nesli si s sebou Kainovo znamení. Při každém případném pozdějším soudním řízení jim toto vypo-

¹⁷⁾ Srov. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, VI. Band, 315—338, str. 11523.

¹⁸⁾ Tamtéž, str. 11523.

¹⁹⁾ Tamtéž, str. 11522 „Die Regierung ist aber durchaus nicht des Glaubens, dass sie mit diesen Bestimmungen den Socialismus heilen wird. Dazu sind ganz andere Mittel nothwendig, und die Regierung beschäftigt sich sehr mit der Arbeiterfrage und Allem, was darum und daran hängt.“

²⁰⁾ Zd. Tobolka, Sborník věnovaný dějinám dělnického hnutí a socialismu, II., str. 22—23.

vězení bylo vytýkáno a považováno za důkaz jejich socialistického smýšlení a členství v sociálně demokratické straně.²¹⁾ V projevu ministerského předsedy Taaffeho v parlamentě byl proklamován vlastně další postup rakouské vlády proti dělnickému hnutí. Těžiště persekuce se přeneslo do soudní represe, která měla být prohloubena zákonem proti socialistům, o jehož vydání jednala vláda již záhy po vyhlášení mimořádných opatření — 23. května 1884.²²⁾ O přijetí zákona proti socialistům se zasazoval nejvíce vedle ministerského předsedy i ministr spravedlnosti Pražák. Vláda pak 20. 1. 1885 předložila sněmovně návrh zákona, kterým se měla vydat ustanovení proti obecně nebezpečným socialistickým snahám a návrh zákona proti obecně nebezpečnému užívání třaskavin. Dosavadní výsledky mimořádných opatření, které vláda předložila, měly zdůvodnit skutečnost, že přes veškerou snahu vlády a policie se socialismus dále šíří a je dosavadními prostředky nezvládnutelný.²³⁾ Znovu byla uváděna čísla, která měla toto tvrzení vlády podpořit: od r. 1879 do r. 1884 bylo v tiskových věcech před pražským zemským soudem zavedeno objektivní řízení trestní proti 693 tiskopisům (235 domácím a 458 zahraničním) a u ostatních soudů v Čechách proti 117 tiskopisům. Zároveň bylo jen před pražským zemským trestním soudem, nepočítaje v to účastníky velkých procesů pro břevnovský sjezd a účast na tajném sjezdu v Malých Holešovičkách, v době od roku 1878 do r. 1884 zavedeno pro socialistické snahy trestní řízení proti 729 obžalovaným.²⁴⁾ Snaha prosadit zákon byla tedy ve skutečnosti opětně přiznáním neúčinnosti mimořádných opatření a ať to vláda myslela sebepokrytečtěji, i její slabosti jak vůči dělnické třídě, tak i vůči opozici v parlamentě. K vlastní debatě přistoupil parlament až v r. 1886. V generální debatě k návrhu zákona došlo znovu k ostré výměně názorů na politiku vlády vůči dělnické třídě, k zevrubnému — z hlediska buržoazních poslanců ovšem — zkoumání sociální otázky. Podobně jako v celé řadě jiných otázek, i tu za halasně proklamovanou oposičností a sympatiemi buržoazie k dělnické třídě se skrývaly především její nejvlastnější zájmy. Liberální buržoazie, bráníc poroty proti konservativní vládě, bránila zároveň své takřka jediné záruky kontroly nad výkonem soudnictví.²⁵⁾ Předáci české buržoazie nemohli přitom jistě ani zapomenout na dobré služby, které poroty prokázaly českým žurnalistům v době vypjatého boje o česko-rakouské vyrovnání. V diskusi šlo tedy vlastně jen o to, čemu dá buržoazie přednost — zárukám svých svobod, nebo společným zájmům všech vládnoucích vrstev, potlačení

²¹⁾ Srov. např. ZST, C 33/1885, rozsudek nad Jos. Bělským pro tajné spolčování.

²²⁾ Viz L. Brügel, op. cit., str. 337.

²³⁾ Tamtéž, str. 356, důvodová zpráva vlády k zákonu proti socialistům.

²⁴⁾ L. Brügel, op. cit., str. 355.

²⁵⁾ K této úloze porot srov. zvl. Engels, Konstituční otázka v německé socialistické literatuře „Buržoazie potřebuje v procesech pak kromě toho ještě porotce, stálou to kontrolu soudnictví zástupci buržoazie.“ Marx-Engels, Spisy, sv. V, str. 532—533, rus. vyd.

dělnického hnutí. Z mnohých projevů zaznívalo nadto i přesvědčení, že nelze natrvalo odnímat dělnické třídě politická práva a že bude nutné — chtě nechtě — připustit její zástupce i do parlamentu.

Hlavní tón diskuse byl dán projevem mladočeského představitele dr. Ed. Grégra, který první vystoupil v debatě proti vládnímu návrhu.²⁶⁾ Jeho projev obsahoval vedle řady demagogických rysů i pozoruhodně strážlivé zhodnocení situace. Proklamoval sice „přirozené právo každého člověka, „morální pojem bratrství“, ale kritizoval také současné uspořádání společnosti jako neuspokojivé, dokazoval, že je to právě bída dělnické třídy, která plodí anarchismus. Jeho pojetí socialismu, který odlišuje od anarchismu, bylo ostatně povážlivě široké — za socialistu považuje každého, kdo chce zlepšit dosavadní stav společnosti. „Kdo má pevnou vůli na zlepšení tohoto stavu společnosti, ten je do jisté míry socialistou a takoví socialisté, pánové, jsme my všichni — možno říci, že ke cti lidstva — a máme za povinnost býti takovými.“²⁷⁾ Avšak přes toto své „pojetí“ dovedl pochopit, že socialismus je také boj nových idejí proti starému společenskému pořádku a že proto nelze proti socialismu bojovat jen policií, ale i zlepšením hospodářského postavení proletariátu. Jeho prostředek k boji proti anarchismu zněl: „Opakuji, chléb a opět chléb a zavřeli jste anarchismus pod silnější závoru, než kdybyste za každého občana státu postavili jednoho strážníka.“²⁸⁾ Viděl v anarchismu nebezpečí pro stát a společnost a doporučoval, aby proti němu byla vytvořena mezinárodní solidarita buržoazie. V tomto ohledu se ovšem Grégrovo stanovisko ničím nelišilo od názorů pražského policejního ředitele. Chápal ovšem, že dělnické třídě nelze zamezit přístup do parlamentu a žádal zavedení všeobecného volebního práva.

Podrobný právní rozklad a zdůvodnění vládních opatření podal Dr. Zucker, pozdější profesor trestního práva právnické fakulty v Praze. Ve svém úsilí zdůvodnit vládní návrh se dostával do nepříjemných rozporů a chtě nechtě musel konstatovat buržoazní třídní podstatu porotních soudů. Jeho projev odstranil tak poslední iluze o nadstranickosti buržoazní justice. Zucker zdůvodňoval zvláště potřebu zastavení činnosti porotních soudů určitých obvodů na určitý čas a pro určité vrstvy lidí, tj. pro anarchisty a snažil se dokázat, že porota by mohla při posuzování akcí anarchistů být předem zastrašena jejich terorismem. Na druhé straně zase však tvrdil, že porota by mohla být na anarchisty příliš přísná, vzhledem k svému třídnímu složení. Dokazoval, že porota je složena z příslušníků buržoazie, a že by anarchisté mohli pak právem říkat: „Buržoazie mne

²⁶⁾ Stenographische Protokolle, IX. Session, III. Band, Wien 1886, str. 2881—2886.

²⁷⁾ Tamtéž, str. 2882.

²⁸⁾ Tamtéž, str. 2884.

odsoudila!“²⁹⁾ Přestože jeho přiznání třídního složení porot je svou autentičností velmi cenné, nelze s jeho dalšími názory souhlasit. Z buržoazního charakteru porot vyvodil totiž závěr, že soudce, ačkoliv i on je příslušník buržoazie a reprezentant buržoazního státu, nebude mít v očích anarchistů a dělnické třídy toto buržoazní odium. To bylo buď pokrytectví, nebo naivita. V každém případě však způsob, jakým otázku boje proti anarchistům a tím i proti socialistům postavil, tj. jako boje třídního a jako represivního opatření buržoazie, byl velmi otevřený a bez skrupulí odhalil celou otázku v její nahotě. Nezapíraný vliv německého zákona proti socialistům na vládní návrh zákona projevil se i v Zuckerově projevu, ve kterém poukazoval na německou právní úpravu, podle které „anarchistické delikty“, zvl. §§ 80, 82 a 88 německého trestního zákona, přísluší rozhodovat nikoliv porotním soudům, ale Říšskému soudu v Lipsku, tedy soudcům z povolání.

V projevu Dr. Zuckera objevila se poprvé i otázka, jak dlouho by měl navrhovaný zákon platit. Původní vládní návrh na pětiletou platnost zákona narazil na odpor již při jednání ve výborech a opozice trvala na dvouleté době platnosti. Zucker se samozřejmě snažil dokázat, že je třeba delšího trvání, avšak nakonec se vláda přece jen musela spokojit s dobou dvou let.

Snaha opozice rozlišovat mezi socialisty a anarchisty vedla u některých řečníků k požadavku, aby název zákona a slova „takové socialistické snahy“ a „obecně nebezpečné socialistické snahy“ byly nahrazeny slovy „anarchistické snahy“.³⁰⁾ Tento požadavek nebyl zdaleka jen formální, ale byl namířen proti možnosti extensivního výkladu zákona, který by pak mohl postihnout jakékoliv politické hnutí dělnické třídy. Skutečnost, že opozice prosadila svůj návrh, je třeba hodnotit jako významné omezení vládního návrhu.

Závěrem bouřlivého jednání v poslanecké sněmovně bylo pak přijetí pozměněného vládního návrhu 10. července 1886 většinou hlasů říšské rady. Pro návrh hlasovalo 186 poslanců, proti 46 při značné abstenci.³¹⁾

Ve své konečné podobě se nazýval zákon č. 98/1886 ř. z. zákonem, „...jímž vydávají se ustanovení o soudnictví ve věcech trestních, které zakládají se na snahách anarchistických.“ Dle jeho § 1 byla vyloučena příslušnost porotních soudů pro trestné činy zakládající se „na snahách anarchistických k násilnému převratu dosavadního státního nebo společenského řádu směřujících.“ Jestliže by v průběhu přeličení nebyly prokázány předpoklady vyloučení příslušného soudu porotního, muselo proběhnout nové

²⁹⁾ Tamtéž, str. 2888: „...Ich möchte nicht wünschen, dass der sogenannte Anarchist, nachdem die Geschwornen ein Schuldurteil nach ihrem Gewissen und nach ihrer Ueberzeugung gefällt haben, sage: die Bourgeoisie hat mich verurteilt!“

³⁰⁾ Tamtéž, str. 2886.

³¹⁾ Stenographische Protokolle, tamtéž, str. 3000.

přelíčení před porotou. Toto výjimečné opatření mělo platit jen po dva roky.³²⁾

Obávala se tedy vláda ponechávat rozhodování o vině dělníků obžalovaných z politických deliktů porotám proto, že byly příliš mírné, že sympatisovaly s dělníky, nebo proto, že se obávala, aby se nestaly nástrojem třídní msty? Máme za to, že rozhodující tu byla skutečnost, že porotní soudy nebyly ochotny poslouchat vládní argumenty o nebezpečnosti sociální demokracie, ať již ze strachu před možnými odvetnými akcemi (tady se soustavné zastrašování vládě nevyplatilo), nebo prostě proto, že si členové porot, příslušníci maloburžoazie, nemohli dovolit manifestovat své nepřátelské stanovisko k dělnické třídě přímo z důvodů existenčních. V každém případě mohlo zamýšlené zostření soudní represe, spočívající mimo jiné i v „obratném“ využívání možností daných trestním zákonem, být prováděno jen soudci z povolání, kteří přese všechnu proklamovanou nezávislost a nesaditelnost byli úředníky „císařského státu“, jejichž kariéra byla založena na loyaltě k vládě.

I když nakonec vládě ze zákona proti socialistům toho mnoho nezbylo, a prosadila tedy jen opatření proti anarchistům — a to v době, kdy se od nich sociálně demokratické hnutí již v podstatě distancovalo a kdy byl již v posledním stadiu proces opětného sjednocení strany, radikálů i umírněných, měla přece diskuse o porotách a jejich třídní podstatě v rakouském parlamentě veliký význam a přispěla nepochybně i k formování poznání o třídní podstatě buržoazní spravedlnosti v dělnickém hnutí. Legalizace strany po brněnském sjezdu v r. 1887 a hainfeldském v r. 1888—1889 pak

³²⁾ Srov. zák. č. 98/1886 ř. z.

„Zákon, daný dne 25. června 1886, jímž vydávají se ustanovení o soudnictví ve věcech trestních, které zakládají se na snahách anarchistických.

S přisvědčením obojí sněmovny Mé říšské rady vidí Mi se naříditi takto:

§ 1.

Hlavní přelíčení o žalobě pro trestní čin, jenž dle platných zákonů přidělen jest soudu porotnímu nepřisluší tenkrátě před soud porotní, když trestní čin zakládá se na snahách anarchistických, k násilnému převratu dosavadního státního nebo společenského řádu směřujících.

V této případnosti platí ustanovení §§ 3. a 4. zákona, daného dně 23. května 1873. (Z. ř. č. 120) o dočasném zastavení soudů porotních, a žalobce má k tomu konci učiniti vhodný návrh podle § 207., č. 4. tr. ř. Proti tomuto návrhu obžalovaný má právo námitek podle druhého odstavce § 208 tr. ř.

Pokládá-li soudní dvůr při poradě po skončeném přelíčení konané, že není dokázáno, že by trestný čin zakládal se na snahách anarchistických, k násilnému převratu dosavadního státního nebo společenského řádu směřujících, tedy vysloví svou nepřislušnost a pro další platí ustanovení § 261 tr. ř.

§ 2.

Tento zákon platiti bude po dvě léta.

§ 3.

Mému ministrovi práv jest uloženo, aby jej ve skutek uvedl.
V Schönbrunně, dne 25. června 1886.“

ukázala zbytečnost dalších podobných zákonných opatření. Vývoj dělnického hnutí šel dále přes tyto persekční metody, které se ukázaly v praxi nakonec neúčinné. Ať však již účinnost vládních opatření a zákona proti socialistům byla jakákoliv, zůstává faktem, že jeden z hlavních sloupů buržoazního pojetí soudnictví byl nemilosrdně stržen, a to v jejím nejvlastnějším zájmu. Nadále již nebylo možno očekávat od porot, že budou tvořit kulisu nadtřídní spravedlnosti, pro kterou je vychvalovala i buržoazní právní věda.

Vláda pak i nadále sledovala důsledně politiku soudní represe proti dělnické třídě. Když se jí v r. 1888 nepodařilo prosadit další platnost zákona, zastavila znovu 1. srpna 1888 činnost porotních soudů prakticky ve všech průmyslových střediscích říše. V Čechách tak byla postižena Praha, Most, Jičín, Mladá Boleslav, Liberec a na Moravě Brno, Olomouc a Nový Jičín.³³⁾ Avšak rakouská justice nemohla už zastavit další historický vývoj. Marnost tohoto úsilí doznal o několik let později i sám ministerský předseda Taaffe. Neúspěch jeho politiky vůči dělnické třídě byl vlastně bezprostřední příčinou jeho pádu.

Резюме

Автор рассматривает в этой статье вопрос о роли судов присяжных заседателей в буржуазной судебной системе Австрии в 19 веке.

На основе анализа австрийского законодательства автор приходит к выводу, что суды присяжных заседателей в период революционного подъема буржуазии после 1848 г. явились тем прогрессивным началом, которое помогало ломать устаревшие принципы феодальной абсолютистской судебной системы. Участием в суде присяжных заседателей буржуазия создавала гарантию контроля над уголовным судопроизводством, причем австрийская буржуазная наука видела в судах присяжных заседателей главное средство для укрепления иллюзии о надклассовости буржуазной юстиции. Характерной чертой либерализации австрийской правовой системы было то, что она осуществлялась в компромиссных, половинчатых формах. Это привело к тому, что, после того как были окончательно заведены суды присяжных заседателей (после принятия конституции 1887 г.) Уголовным кодексом 1873 г., одновременно был издан закон (№ 120/1873...), который давал возможность правительству приостанавливать деятельность судов присяжных заседателей в своих политических интересах. Хотя издание этого закона было вызвано стремлением противостоять национальному движению в отдельных частях монархии, реакционный характер этого закона наиболее типично проявился в репрессивных мерах правительства Пааффа против рабочего движения в 80—х годах XIX столетия.

Чрезвычайные меры правительства от 30 января 1884 г., которые наряду с приостановлением деятельности судов присяжных заседателей в рабочих районах Вены ввели чрезвычайное положение и устранили основные гражданские сво-

³³⁾ L. BRÜGEL, op. cit., str. 355

боды, принесли рабочему движению серьезные потери, однако не привели к его уничтожению.

Поэтому центр тяжести правительственных мер переместился еще более в сферу судебных преследований. С этой целью в 1886 г. правительство внесло в парламент проект закона о судебном производстве в отношении всеобщих опасных социалистических действий, согласно которому преступления, относящиеся к таким действиям, должны были быть изъяты из подсудности обычных судов, то есть и судов присяжных заседателей. Проект закона подвергся бурному обсуждению в парламенте, где на защиту судов присяжных заседателей выступили представители либеральной буржуазии, которые защищали в этом свои гарантии в судопроизводстве. В дискуссии проявилось вообще отношение правительства и буржуазии к рабочему движению. В результате стараний правительства был издан закон об уголовном судопроизводстве, который основывался на анархистских стремлениях и сила его действия была ограничена на два года.

Обновить силу действия закона позже правительству не удалось, а сама практика его применения не была действенной, так как рабочее движение Австрии перешло на легальный путь и на путь массовой борьбы за основные классовые требования. Меры правительства и дискуссия в парламенте уничтожили последнюю иллюзию о надклассовом характере буржуазного судопроизводства и о его мнимой надклассовой справедливости.

Zusammenfassung

Die Studie befasst sich mit der Rolle der Schwurgerichte in der österreichischen bürgerlichen Gerichtsbarkeit des XIX. Jahrhunderts. Mittels einer Analyse der österreichischen Gesetzgebung können wir sagen, dass die Schwurgerichte im Zeitabschnitt des revolutionären Aufkommens des Bürgertums nach dem Jahre 1848 ein fortschrittliches Element darstellten, das die alten überlebten Grundsätze des feudalen absolutistischen Gerichtswesens zu überwinden half. Das Bürgertum bildete durch seine Teilnahme an den Schwurgerichten eigene Garantien der Kontrolle über die Durchführung der Strafgerichtsbarkeit, wobei die österreichische bürgerliche Wissenschaft in den Schwurgerichten ein Hauptmittel zur Festigung der Illusionen von der über den Klassen stehenden Gerechtigkeit der Justiz sah. Ein charakteristischer Zug der Liberalisierung der österreichischer Rechtsordnung bestand darin, dass sie durch Kompromisse und in unvollkommenen Formen verwirklicht wurde. Diese Tatsache hatte zur Folge, dass nach der definitiven Einführung der Schwurgerichte — nach der Verabschiedung der Verfassung aus dem Jahre 1867, durch die Strafordnung von 1873 auch gleichzeitig ein Gesetz publiziert wurde (Nr. 120/1873 RGS), welches der Regierung ermöglichte, im Interessen ihrer politischen Erfordernisse die Tätigkeit der Schwurgerichte einzustellen. Obwohl dieses Gesetz durch die Bestrebungen hervorgerufen wurde, den nationalen Bewegungen in den einzelnen Ländern der Monarchie entgegenzutreten, äusserte sich seine reaktionäre Art am typischsten gerade in den repressiven Massnahmen der Regierung Taaffe gegen die Arbeiterbewegung in den achtziger Jahren. Die ausserordentlichen Verfügungen der Regierung vom 30. Januar 1884, durch welche neben der Einstellung der Tätigkeit der Schwurgerichte auch der Ausnahmezustand in den Arbeitervierteln Wiens erklärt und die Grundbürgerrechte suspendiert wurden, brachte der Arbeiterbewegung zwar ernste Verluste, aber konnte ihre erwartete Vernichtung nicht bewirken.

Der Schwerpunkt der Regierungsmassnahmen wurde deshalb noch mehr auf das

Gebiet der Persekution durch die Gerichte übertragen. Zu diesem Zweck reichte die Regierung im Jahre 1886 beim Parlament einen Gesetzentwurf über die Durchführung der Gerichtsbarkeit gegen die allgemein gefährlichen sozialistischen Bemühungen ein, auf Grund dessen als solche bezeichnete Straftaten aus der Kompetenz der ordentlichen Gerichte d. h. auch der Schwurgerichte eliminiert werden sollten. Der Gesetzentwurf rief im Parlament eine stürmische Debatte hervor, in welcher zur Verteidigung der Schwurgerichte die Vertreter des liberalen Bürgertums auftraten, die in ihnen eine Garantie der Ausführung der Gerichtsbarkeit verteidigten. Zur Diskussion kam dabei auch das Verhältnis der Regierung und des Bürgertums zur Arbeiterbewegung. Das Resultat der Bemühungen der Regierung war die Erlassung eines Gesetzes über die Gerichtsbarkeit in Strafsachen, die sich auf anarchistische Bemühungen bezogen, seine Gültigkeitszeit war aber auf nur zwei Jahre beschränkt. Eine Verlängerung des Gesetzes konnte die Regierung später nicht durchsetzen und seine Applikation in der Praxis selbst zeigte sich als unwirksam, denn die Arbeiterbewegung in Oesterreich befand sich schon auf dem Wege der Legalität und des Massenkampfes für grundlegende Klassenforderungen. Die Regierungsmassnahmen und die Diskussion im Parlament beseitigten aber die letzten Illusionen über die unparteilichkeit der bürgerlichen Gerichtsbarkeit und ihre scheinbar über den Klassen stehende Gerechtigkeit.

K POSTAVENÍ ŘÍŠSKÉHO MÍSTODRŽITELE V OKUPOVANÉM POHRANIČÍ

К ВОПРОСУ О ПОЛОЖЕНИИ ИМПЕРСКОГО НАМЕСТНИКА
В ОККУПИРОВАННЫХ ПОГРАНИЧНЫХ ОБЛАСТЯХ

ZUR STELLUNG DES REICHSSTATTHALTERS IM BESETZTEN
BÖHMISCH-MÄHRISCHEN GRENZLAND

KAREL LITSCH

První slovanská národnost, která okusila jak si německé monopoly představují nový pořádek v Evropě, byl český národ, jehož tisíciletý státní útvar byl v říjnu 1938 okleštěn z mezinárodně právního hlediska v historii zcela ojedinělým způsobem a formou — anexí česko-moravského pohraničí. „Důvodem“ k zahájení politických útoků a nátlaku a nakonec i přímo rozbíječských akcí vůči Československé republice byla uměle zveličovaná národnostní otázka, resp. postavení sudetských Němců zfanatisovaných Sudetoněmeckou stranou domova. „Ve skutečnosti místní „vůdce“ zfašisovaných sudetských Němců Konrád HENLEIN uplatňoval touto cestou prostě uvnitř Československa plány fašistů z Německé říše, plány Hitlerovy.“¹⁾ Obsazením našeho pohraničí byl splněn jeden ze základních mezinárodně-politických cílů imperialistické koncepce německých monopolů, stručně vyjádřené starým heslem „Drang nach Osten“. K uskutečnění této koncepce násilnými prostředky, tj. válkou, byl získán další lidský materiál, vojensky důležitý nástupní prostor a byl rozšířen průmyslový potenciál zásobující armádu. Fašistické plány měly, na rozdíl od dřívější německé východní politiky, v době existence Sovětského svazu ještě zvláště reakční třídní charakter, protože k plánovanému národnostnímu útlaku a otrokářskému poměru k slovanskému obyvatelstvu přistupoval ještě třídně politický cíl — likvidace tehdy jediného socialistického státu.

Protiprávní obsazení našeho pohraničí bylo nacistickou propagandou a vědou vykládáno jednak z hlediska národnostního jako spravedlivý a nezbytně nutný akt sjednocení všech Němců v jedné říši,²⁾ jednak zkreslová-

¹⁾ V. VANĚČEK, Dějiny státu a práva v Československu, Orbis 1964, str. 460.

²⁾ Tak např. E. R. HUBER, Verfassungsrecht des Grossdeutschen Reiches, Hamburg 1939, píše na str. 115: „Das Reich das im Frühjahr 1938 über die kleindeutsche Lösung von 1866 und 1871 hinausgewachsen war, fand mit der Eingliederung des Sudetenlandes seine volle Entfaltung zum Grossdeutschen Volksreich.“

ním historické pravdy o vztahu českého státu k „Svaté říši římské“ nebo německému (římskému) království. Nacismus symbolisoval pojem národ (národnost, Volk, völkisch) jako pokrevní svazek nebo biologické společenství, které existuje bez ohledu na státní hranice, což znamenalo v politické praxi, že Německo má právní nárok na kterékoliv státní území, které je alespoň částečně osídleno Němci. Ve spojení s teorií „Blut und Boden“ pak mohla být vlastně ospravedlňována anexe jakéhokoliv území, stačilo, když na něm kdysi sídlily germánské kmeny, neboť tato teorie nerozlišovala mezi etnickými pojmy „Germán“ a „Němec“. Typickou ukázkou konkrétního závěru plynoucího z této teorie je jistě názor nám dobře známého Josefa Pfitznera³⁾: „Sudetské země byly před příchodem Slovanů z východu, ke kterému mohlo dojít nejdříve na konci šestého století, germánskou národní a státní půdou. Půl tisíciletí není možné vymazat škrtem pera z historie nějaké země.“ Německá historie od pradávna zneužívala — a tím více samozřejmě fašistická právní historie — existence středověkého útvaru „Svaté říše římské“ k tomu, aby prokazovala, že české království bylo lénem, a proto taky součástí „říše“. V této souvislosti a zejména s ohledem na některé obdobné politicky velmi nebezpečné tendence v dnešní západoněmecké literatuře, bych chtěl upozornit na dosud málo využitou práci V. VANĚČKA o státu Přemyslovců,⁴⁾ vzniklou ještě během 2. světové války. V této práci autor jasně prokázal nevědeckost těchto teorií a upozorňoval na dvojí tvářnost tzv. „říše“, jako na jedné straně státně-politického útvaru ve formě německého (římského) království, na straně druhé pak ve smyslu středověkých teorií universálního křesťanského nadstátního útvaru⁵⁾ ve formě „Svaté říše římské“, do 16. století dokonce bez přídomku „německého národa“.

Stejně tak, jako nemohlo býti sporu o starodávné samostatnosti českého státu, nebylo nikdy pochybováno o tom, že česko-moravské pohraničí je součástí českého státu a tvoří s tzv. historickými zeměmi jeden správní celek. Tuto skutečnost uznávala dokonce i fašistická literatura; tak např. Kluge-Krüger přiznávají, že okupaci pohraničí byla do tzv. „Třetí říše“ začleněna část cizí státní organizace.⁶⁾

K okolnostem, za jakých došlo k okupaci pohraničí, k otázkám mnichovského diktátu samotného a k přímým důsledkům tohoto diktátu pro Československý stát a český a slovenský lid byla v době před 25. výročí Mnichova napsána celá řada prací.⁷⁾ Jinak je tomu pokud jde o formu a obsah

³⁾ Sudetendeutschtum, Leipzig 1936, str. 19.

⁴⁾ V. VANĚČEK, Stát Přemyslovců a středověká „říše“, 2. vyd. Svoboda 1946.

⁵⁾ Tamtéž, str. 42

⁶⁾ KLUGE—KRÜGER, Verfassung und Verwaltung im Grossdeutschen Reich, Berlin 1941, str. 106.

⁷⁾ Poučná je v tomto směru bibliografie časopisu: „Historie a vojenství“, č. 4 (příloha) roč. 1963, str. 127 a násl.

nacistické správy v pohraničí v letech 1939—45. Prozatím tu máme k dispozici jen velmi zásadní práce JAROSLAVA VRBATY,⁸⁾ který se poprvé snažil shrnout nejzákladnější otázky fašistické veřejné správy, vysvětlit její hlavní pojmy a načrtnout linii jejího vývoje. Účelem mé glosy zůstává proto pouze upozornit na některé rozdíly v postavení říšského místodržitele v tzv. sudetoněmecké župě a místodržitelů v říši a hlavně na důvody, které vedly k tomuto dualismu v říšské správě.

Po první světové válce si zachovaly jednotlivé německé země vzhledem k osobitému státoprávnímu vývoji Německa v 19. století od spolků (jako jen mezinárodněprávních svazků) až k federalistické Vilémovské říši značnou samosprávu, která byla zakotvena i ve Výmarské ústavě.⁹⁾ Fašismus, jehož státní mechanismus se vyznačoval mimo jiné i krajní centralisací státní správy zlikvidoval v letech 1933—34 úplně buržoasně-demokratické formy této zemské samosprávy. Pod zdánlivě pokrokovým heslem odstranění partikularismu a sjednocení říšské správy (u nás byl tento proces označen pojmem „gleichšaltování“) bylo tímto způsobem umožněno nacistickým vládnoucím kruhům provádět centrálně svou hospodářskou diktaturu a politickou zvládnout. Postupně přecházela veškerá moc v zemích na říši nebo říšské místodržitele, kteří byli v řadě zemí dokonce postaveni v čelo zemských vlád¹⁰⁾ a vykonávali jménem říše všeobecný dozor nad správou. Zemím bylo tímto vzato právo na samostatnou lokální politiku. Funkce říšských místodržitelů byla personálně spojena s funkcí nacistických župních vedoucích, čímž došlo k úplnému spojení stranické a státní administrativy. K dokončení procesu zavádění vůdcovského principu do všech oblastí státní správy byla celá místní správa bezpodmínečně podřízena říšským orgánům a dosavadní dělba na říšskou a zemskou výkonnou moc, zakotvena ještě ve Výmarské ústavě, byla do všech důsledků odstraněna. Postavení říšských místodržitelů byla definitivně upraveno zákonem o říšských místodržitelích z roku 1933.¹¹⁾ Ve smyslu tohoto zákona nebyl říšský místodržitel osobou zastupující zájmy své země nebo župy, nebyl již také zemským orgánem, nýbrž zastupoval jako bezprostřední představitel říše zájmy říše v župě a jednal jejím jménem. Místodržitelé jednali na základě služebně závazných příkazů říšských ministrů a zemské nebo župní orgány nemohly v žádném případě ovlivňovat místní politiku.

⁸⁾ JAROSLAV VRBATA, Přehled vývoje veřejné správy v odtržených českých oblastech v letech 1938—1945, Sborník archivních prací, č. 2/1962. Tentýž, Některé rysy vývoje politické správy v tzv. říšské župě sudetské v letech 1938—45, Archivní časopis, č. 2/1960.

⁹⁾ Viz zejména články 2, 12 a 14 Výmarské ústavy, RGBI. 1919, str. 1383.

¹⁰⁾ Stalo se tak zákony o nových zemských zastupitelstvech RGBI. 1933/I, str. 153 a 173. Říšští místodržitelé byli postaveni v Sasku, Hesensku, v Lippe a Schaumburg—Lippe v čelo zemských vlád. Zákonem o nové výstavbě z 30. 1. 1934 byly zemské zákonodárné orgány úplně rozpuštěny.

¹¹⁾ Reichstatthaltergesetz z 30. ledna 1935, RGBI 1, 1935, str. 49.

Z toho, co bylo zhora řečeno, vyplývá, že nacisté převzali a využili po svém nástupu k moci celý zachovalý aparát politických úřadů a soustavu orgánů státní moci v zemích a místech, zlikvidovali však úplně buržoazně-demokratické formy jejich činnosti a zavedli přísný režim centrálního řízení říšskými úřady, jejichž prostředníkem byl říšský místodržitel. Stejným způsobem postupovali i při organizaci správy v Rakousku po jeho obsazení.

Úplně jiná byla samozřejmě situace v našich pohraničních oblastech, kde do rukou okupantů nepřecházely ucelené správní jednotky druhé instance a kde zejména chyběly, po vzoru německé správní organizace, země jako zprostředkující články. Jedním z nejdůležitějších úkolů nacistů po obsazení pohraničí bylo obnovení a zajištění hladkého chodu státního aparátu, jakožto hlavního předpokladu k zavedení a upevnění otevřené fašistické diktatury. Soustava dosavadního buržoazního československého donucovacího aparátu se k těmto úkolům z několika důvodů nehodila. V zájmu historické pravdy je nutno hned v úvodu říci, že tomu tak bylo zejména proto, že politická správa tzv. první republiky byla přes veškeré její nedostatky a fašisující prvky, projevující se zejména v postavení okresních hejtmanů a v okleštěné pravomoci samosprávních orgánů, oproti nacistické správě relativně demokratická. Dále netvořily pohraniční oblasti ve správní soustavě Československa jednotlivý celek, nýbrž byly pevně spojeny s administrativními útvary tzv. historických zemí, a chyběl proto úplně zejména zprostředkující článek mezi vládou a okresy. V neposlední řadě pak byl dosavadní správní aparát rozrušen a jeho chod odchodem českého úřednictva téměř znemožněn.

Hned počáteční dny fašistické vlády v pohraničí jsou proto charakterisovány úsilím vybudovat od základů novou správní soustavu, která by odpovídala potřebám nacistické státní mašinerie. Budování této správy do konce dubna 1939 můžeme rozdělit na dvě etapy. První etapou je období vojenské diktatury, kdy výkon správy byl svěřen armádě, resp. šéfům civilní správy u jednotlivých armádních skupin.

Druhá etapa byla zahájena zrušením vojenské správy, což se stalo na základě Hitlerova rozkazu ze dne 21. X. 1938 a ukončena zákonem o členění sudetoněmeckého území z 25. 3. 39 a zákonem o sudetské župě (Sudeten-gaugesetz) ze 14. 4. 1939.¹³⁾ V tomto období byl říšský komisař Henlein¹⁴⁾ pověřen provedením politické, státní, hospodářské a kulturní výstavby a stal se zároveň nejvyšší správní instancí. Tzv. zákon o sudetské župě, který vstoupil dne 1. května 1939 v účinnost, je možno považovat za ko-

¹³⁾ VRBATA, Archivní časopis, č. 2/1960, str. 74 a násl. V této práci je uveden stručný nástin hlavních období ve vývoji státní správy a samosprávy v odtrženém pohraničí.

¹³⁾ RGB1. I, str. 745 a 780.

¹⁴⁾ Viz Výnos o zprávě sudetoněmeckého území ze dne 1.10. 1938, RGB1. I, str. 1331, §§ 2—3.

nečnou zákonnou úpravu postavení a systému orgánů druhé a třetí instance správy.

Na základě nařízení z 8. X. 1938¹⁵⁾ vstoupily jednak v účinnost říšské právní předpisy publikované po vydání tohoto zákona, jednak zůstaly v účinnosti právní normy československé,¹⁶⁾ resp. rakousko-uherské a nad to byly postupně zavedeny některé starší zákony říšské, upevňující fašistickou diktaturu. Nebyl-li mezi posledními také zákon o říšských místodržitelích, nestalo se tak náhodou, nýbrž proto, že budoucímu místodržiteli sudetské župy se mělo dostati zvláštního postavení.

Funkce říšského místodržitele byla zřízena na základě zákona o sudetské župě (§ 4), stejně jako v říši měla svého předchůdce v říšském komisaři. Postavení a kompetence říšského místodržitele neměly, s výjimkou kolonií, obdobu ve státním právu jiných států. Byla to celým svým pojetím ryze fašistická nedemokratická instituce, pomocí které byl do důsledku proveden vůdcovský princip umožňující jednotné vedení župy. Místodržitel byl služebním postavením říšským úředníkem a nacházel se ve vztahu k říši ve veřejnoprávním poměru a podle zákona o úřednictvu z 26. 1. 1937¹⁷⁾ se vztahovaly na něj služební předpisy o říšských ministrech. Bylo všeobecně známo, že řada župních vedoucích NSDAP a říšských místodržitelů byla politicky mocnější než říšští ministři. To ovšem záleželo hlavně na osobním vztahu určitého místodržitele k Hitlerovi.

Konrád Henlein měl jako místodržitel v tzv. sudetské župě zásadně všechna oprávnění vyplývající z existujících právních předpisů o místodržitelích. V jejich smyslu mohli místodržitelé v říši zejména: vyžádat informace (Informationsrecht) od všech říšských a zemských úřadů, jakožto i od veřejnoprávních korporací, mohli je instruovat (Instruktionsrecht) resp. upozorňovat na směrodatná hlediska ve správě župy a mohli konečně při nebezpečí z prodlení provést i prozatímní opatření (einstweiliges Anordnungsrecht). Jejich oprávnění ve vztahu k zemským vládám a zemským ministrům byly pro Henleinovo postavení právně irrelevantní.

Tzv. sudetoněmecká župa tvořila správní celek, který byl svou rozlohou cca. 30.000 km² a počtem cca. 3,5 milionů, obyvatel na 4. místě v soustavě německých žup. Zvláštní význam celého členění župy a její vnitřní organizace pro nacistický systém spočíval v tom, že byla prubířským kamenem připravované říšské správní reformy¹⁸⁾ a že bylo nutno vybudovat v cizím prostředí na území s úplně jinými tradicemi státní správy takovou politickou správu, která by se mohla stát spolehlivou oporou německé vládnoucí

¹⁵⁾ Viz § 1, odst. 1, prvního nařízení k výnosu o správě sudetoněmeckých oblastí, RGBl. I, str. 1345.

¹⁶⁾ § 5 výnosu o správě sudetoněmeckých oblastí RGBl. I, str. 1331.

¹⁷⁾ RGBl. I, str. 39.

¹⁸⁾ VRBATA, Archivní časopis, č. 2/1960, str. 71.

třídý. Nacisté sami přiznávali, že správní výstavba pohraničí znamená zkoušku „nového stylu“ správy. Tento „nový styl“ neměl však být uplatňován jen po vítězné válce v celém Německu, nýbrž měl být především aplikován při organizaci správy nových východních území, která měla být ještě dobývána. Tato skutečnost vyšla otevřeně najevo v říjnu 1939, kdy byl vydán výnos o členění východních území¹⁹⁾ v kterém se v § 3 otevřeně pravilo, že zákon o sudetské župě je vzorový pro správu těchto území. Je jasné, že měla-li být celá správa župy příkladná i pro východní území, na která měla vstoupit německá vojska po válečných akcích, že musela být především posílena posice hlavního představitele veřejné správy. Představa, že pod pojmem východní území, rozuměli nacisté pouze Gdan-sko, Západní Prusko a Povartí, kterých se výše citovaný výnos týkal, je velmi mylná. Není bez zajímavosti, že správní kompetence tzv. generálního guvernéra v okupovaných polských oblastech ve správě se velmi podobaly postavení sudetského místodržitele.²⁰⁾ I zde de facto neexistovala — stejně jako v našem pohraničí — zemská vláda a správní orgány, na které museli a mohli nacisté v říši navazovat při organizaci donucovacího aparátu. Celá organizace veřejné správy v odtrženém pohraničí se stala tak generální zkouškou nejen pro budování centralisované správní organizace na oku-povaných územích, nýbrž i pro provedení zásadního bodu připravované říšské správní reformy, na základě kterého měly být župy řízené výhradně bezprostřední říšskou správou.²¹⁾ Tzv. sudetská župa se stala tak místem „kde nacisté prvně zaváděli nová centralizační opatření“²²⁾ jež nemohli, vzhledem k existenci zemských orgánů v Německu uplatňovat.

Z toho, co bylo shora řečeno, vyplývají i hlavní rozdíly a dualismus v po-stavení místodržitelů. V pohraničí šlo o úplnou centralisaci, která se proje-vovala na jedné straně v tom, že bylo posíleno postavení místodržitele, jehož pravomoci byly rozšířeny na celou státní správu, takže všichni úřed-níci správy byli říšskými zaměstnanci. K úřadu místodržitele byly přičle-něny a podléhaly bezprostředně i všechny orgány zvláštní říšské správy (Reichssonderverwaltung), které pracovaly v říši bez podstatného vlivu místodržitelů. Na druhé straně byly odmítány všechny návrhy sudetských činitelů, směřující k co největšímu posílení župních orgánů vůči říšským a uvnitř župy samosprávy oproti státní správě.²³⁾ Tím byla provedena další důležitá zásada nacistického způsobu řízení. Samospráva, pokud je tento název v období fašismu vůbec přiléhající, se spojila úplně se státní správou. Do pravomoci a povinností místodržitele byl sice též zahrnut

¹⁹⁾ Výnos z 8.10. 1939, RGBI. I, str. 2042.

²⁰⁾ Výnos o zprávě obsazených polských území z 12. 10. 1939, RGBI 1, str. 2077, zejména § 3.

²¹⁾ Viz § 3, odst. 1 zákona o sudetské župě.

²²⁾ VRBATA, Archivní časopis, č. 2/1960, str. 71.

²³⁾ Tamtéž, str. 72.

úkol starati se o veřejné úkoly župy jako samosprávné instituce, správním členěním přešly však všechny kompetence samosprávy na okresní státní správu. Její zbytky stávaly se pasivní součástí fašistické úřední mašinerie. Nakonec i celá řada předpisů týkající se tzv. samosprávy ukázala, že Berlín nehodlá ani v nejmenším připustit jakoukoli činnost, která by nebyla centrálně řízena. Tak i německé obecní zřízení zavedené v tzv. sudetské župě výnosem z 10. 11. 1938²⁴⁾ zajistilo říši na základě § 106 a násl. dozor nad vším, co snad zdánlivě připomínalo prvky buržoazní samosprávy. V této souvislosti stojí též za zmínku nařízení říšského komisaře z 18. 11. 1938 o změně zákona o organizaci politické správy²⁵⁾ na základě kterého byla zrušena účinnost starého československého župního zákona (č. 126/20 Sb.) a zákona o organizaci politické správy (č. 125/27 Sb.). Okresní zastupitelstva a okresní výbory byly tímto zákonem zrušeny a jejich úkoly přešly na zemské rady („Landraty“).

Posílení postavení místodržitele Henleina a rozšíření jeho vlivu na celou politickou správu i samosprávu znamenalo tedy v praxi — ať to zní sebekuriosněji — nejen nacifikaci celé správy, nýbrž hlavně likvidaci jakékoliv místní iniciativy a práva na zasahování do otázek župní správy všech stupňů se strany sudetských Němců. V německé literatuře bylo tradováno, že „Silou a neomylnou jistotou německé vůle bylo tak odstraněno dvacetileté potlačování a nouze sudetského německví. Tři a půl milionu Němců, kteří zůstali své národnosti věrni v těžkých dobách, byli politicky a státně nově spojeni se svým národem. Stará půda německé kultury byla znovu spojena s mateřskou zemí, která byla násilně vyrvána.“²⁶⁾ Šlo tu nejen o jednu z největších historických lží v dějinách, ale zároveň také o jeden z největších podvodů na většině prostých příslušníků německé menšiny v ČSR. Byli-li přesto tzv. sudetští Němci ve své obrovské většině pro fašistický režim,²⁷⁾ bylo to v podstatě způsobeno stejnými příčinami, které vedly k existenci nacismu v Německu. Rozhodující roli hrály jistě sociální poměry, které existovaly v době trvání 1. republiky v českomoravském pohraničí. Stojí za zmínku, že konkrétní řešení na změnu stávajících sociálních poměrů navrhla jediné Komunistická strana československa mj. ve svém usnesení o zvýšení životní úrovně lidu ze dne 8. a 9. května 1938.

Sudetské obyvatelstvo německé národnosti nemohlo ani očekávat výhody z oprávnění místodržitele řídit činnost všech institucí veřejného práva, tedy mezi jinými i služebny říšského důvěrníka práce a říšské vyživovací skupiny (Reichsnährstand). Hlavním úkolem vyživovací skupiny bylo sice podporovat výrobu a zpracování zemědělských produktů, avšak nikoliv

²⁴⁾ RGBl. I, str. 1614.

²⁵⁾ VOBl., str. 175.

²⁶⁾ HUBER., str. 115.

²⁷⁾ VRBATA, Archivní časopis č. 2/1960, str. 74.

v zájmu malovýrobců, nýbrž s ohledem na velkovýrobu a hlavně na válečné hospodářství. Došlo-li přesto k určitému zlepšení hospodářské situace, bylo tomu tak zejména v důsledku plné zaměstnanosti obyvatelstva, což bylo způsobeno válečnou situací a v důsledku dočasného zastavení chronické agrární krise, opět způsobené válkou.

Na základě § 2 zákona o sudetské župě měl K. Henlein právo vydávat směrnice pro činnost všech úřadů zvláštní říšské správy, pro činnost všech organizací hospodářského charakteru i jiných veřejnoprávních institucí. Tyto úřady a instituce se mohly sice odvolat k nejvyšším říšským místům, jakožto vyšší správní instanci, ovšem toto právo bylo jistě, vzhledem k vůdcovskému principu řízení více či méně problematické. V tomto směru došlo oproti kompetencím místodržitelů v říši k závažné změně, tito měli totiž toto právo pouze při nebezpečí z prodlení.²⁸⁾ Ještě závažnější bylo právo sudetského místodržitele vydávat v součinnosti s resortním říšským ministrem a ministrem vnitra právní normy.²⁹⁾ Jeho nařízení měla stejnou právní moc jako zemské zákony, byla odvozena od výsostného práva říše a nikoliv župy a nesměla odporovat říšským právním normám. Na rozdíl od úpravy v říši neexistovaly tedy v pohraničí zemské zákony, nýbrž pouze nařízení říšského místodržitele. Výše uvedené právo říšského místodržitele vydávat právní akty s mocí zemských zákonů bylo v praxi dalším krokem směřujícím k posílení jeho postavení a k splynutí funkcí župních (zemských) orgánů a orgánu místodržitele.

V tak zvané sudetské župě neexistovala ani zdánlivě „zemská správa“ nebo lépe řečeno správa „sudetské župy“, která by byla odpovídala v Německu stále ještě zachovalému rozlišování mezi říší a zemí, projevujícím se zejména v tom, že zůstaly zachovány zemské vlády, zemské zákonodárství, že země zaměstnávaly své úředníky a v tom, že byly nadále právníckými osobami veřejného práva. Skutečnost, že i v sudetské župě existovala vedle říšské správy také tzv. samospráva, v které byl místodržitel zastoupen župním hejtmanem (Gauhauptmann) byla úplně bezvýznamná.

Nacistická správa a zejména předpisy týkající se zemí a samosprávy byly velmi složité, rozsáhlé a hlavně nejednotné, bylo to — jak již jinde řečeno — způsobeno německým partikularismem, jehož zbytky se zachovaly i za vlády nacistů. Tím bylo i způsobeno, že postavení říšských místodržitelů nebylo ve všech zemích stejné, hovořilo se například o jihoněmeckém, rakouském a pruském systému. Upozorňoval jsem proto ve své krátké glose pouze na ty momenty postavení místodržitelů, které byly společné a typické pro jejich postavení v celém Německu.

Pokud jde o naše pohraničí je možno závěrem říci, že místodržitel

²⁸⁾ § 2, zákona o říšských místodržitelích.

²⁹⁾ § 4. odst. 1, zákona o sudetoněmecké župě. — „Der Reichsstatthalter kann durch Verordnung... Recht setzen“.

v tzv. sudetské župě byl centrem nejen bezprostřední říšské správy, nýbrž i komunální správy. Nacisté zde vytvořili jednotný donucovací aparát, v jehož čele stál Konrád Henlein. Odtržené pohraničí se stalo tak prvním místem, kde byla v konečné podobě vyzkoušena říšská správní reforma, na základě které měly být zlikvidovány zbytky zemských orgánů v Německu a zbytky místní samosprávy. Vedle toho sloužily zkušenosti získané v odtrženém pohraničí pro budování nové správní soustavy v obsazených východních územích. To jsou v podstatě i důvody, které vedly k přísné centralisaci celé správy pohraničí v letech 1938—45 a k posílení postavení místodržitele oproti místodržitelům v německých zemích.

Резюме

Цель статьи — обратить внимание на некоторые различия в положении имперского наместника так называемой судетонемецкой жупы во время оккупации чешко-моравских пограничных областей в 1938—45 гг. и нацистских наместников в Германии и на причины, которые привели к дуализму в управлении рейхом.

В Германии нацисты после захвата власти переняли сохранившуюся систему органов государственной власти в землях, которые согласно Веймарской конституции пользовались значительной самостоятельностью в управлении. Фашистский режим полностью ликвидировал буржуазно-демократические формы земского самоуправления, завел строгий централизм и передал власть в этих землях имперским наместникам, которые осуществляли от имени рейха контроль над земским самоуправлением. Они имели право затребовать информацию от всех имперских и земских учреждений, также и от общественных и правовых корпораций, могли их инструктировать или же обращать их внимание на директивные точки зрения в управлении жупой и могли, наконец, в случае задержки (промедления) принять и временные меры.

При организации управления в пограничных областях нацисты были заинтересованы, прежде всего, в полной централизации принудительного аппарата. Это проявилось, прежде всего, в укреплении положения наместника, компетенция которого была расширена на все государственное управление. К аппарату наместника были присоединены или же ему были подчинены непосредственно и все органы специального имперского управления (Reichssonderverwaltung), которые работали в рейхе почти независимо от наместников. Органы Самоуправления были полностью подчинены органам государственного управления и их компетенция перешла на районные органы (Landrat). Весьма важной была компетенция судетского наместника и в области законодательства, потому что на него перешла вся нормотворческая деятельность в жупе.

Главное значение всей системы управления в отторгнутых пограничных областях и положения имперского наместника К. Генлейна заключалось в том, что осуществленная перестройка должна была стать генеральной репетицией не только для создания централизованной системы управления на оккупированной территории, но и для проведения одного из основных пунктов подготавливаемой реформы управления, в соответствии с которой жупы должны были управляться исключительно имперской канцелярией. Так называемая судетская жупа стала тем местом, где нацисты впервые завели меры по новой централизации, которую не смогли осуществить в Германии в связи с существованием земских органов.

Zusammenfassung

Die tematisch eng aufgefasste Glosse, will hinweisen auf einige Unterschiede in der Stellung des Reichsstatthalters im s.g. Sudetengau während der Okkupation des böhmisch-mährischen Grenzlandes in den Jahren 1938 bis 1945 und der nazistischen Reichsstatthalter in Deutschland und auf die Gründe, die zum Dualismus in der Stellung der Reichsstatthalter führten.

Es ist allgemein bekannt, das die Faschisten in Deutschland nach der Machtübernahme ein gut gehendes und voll erhaltenes System der Organe der Staatsmacht in den Ländern übernahmen, die im Sinne der Weimarer Verfassung eine nicht unbedeutende Verwaltungsselbständigkeit besaßen. Das nazistische Regiem beseitigte voll die bürgerlich-demokratischen Formen der Selbstverwaltung in den Ländern, führte einen strengen Zentralismus ein und übergab die Macht in den Ländern den Reichsstatthaltern, welche im Namen des Reiches die Aufsicht über die Landesverwaltung ausübten, ein weitgehendes Informations- und Instruktionsrecht inne hatten und im Falle des Verzuges auch vorläufige Anordnungen treffen konnten.

Im böhmisch-mährischen Grenzraum konnten die Faschisten beim Aufbau der Verwaltung nicht wie in Deutschland an die Landesverwaltung anknüpfen und mussten besonders auch die Organe der zweiten Verwaltungsinstanz neu aufbauen. Das Hauptziel der Verwaltungsorganisation bestand in einer strengen Zentralisation des gesamten Unterdrückungsapparates, was besonders in der Festigung der Stellung des Reichsstatthalters im s.g. Sudetengau und der Erweiterung seines Wirkungskreises auf die ganze Staatsverwaltung hervortrat. Auch die in Deutschland ohne grundlegenden Einfluss der Reichsstatthalter arbeitenden Reichssonderverwaltungen waren ihm unmittelbar unterstellt. Selbstverständlich wurde auch die alte tschechoslowakische örtliche — und Bezirksselbstverwaltung likvidiert und ihre Kompetenzen wurden auf die Landräte übertragen. Nicht ohne Wichtigkeit waren auch die Kompetenzen des Reichsstatthalters auf dem Gebiete der Gesetzgebung, resp. sein Verordnungsrecht.

Die Hauptbedeutung des neuen Verwaltungsystems im s.g. Sudetenland und die Stellung des dortigen Reichsstatthalters K. Henlein bestand darin, dass die eingeführte Verwaltungsorganisation eine Generalprobe, nicht nur für den Aufbau einer zentralisierten Verwaltung in den noch zu besetzenden Gebieten, sondern auch für die Durchführung einer der Hauptaufgaben der vorbereiteten Reichsverwaltungsreform war, auf deren Grundlage die einzelnen Gaue (Länder) nur durch eine unmittelbare Reichsverwaltung geleitet werden sollten. Der s.g. Sudetengau wurde so zu einem Gebiet, in welchem die Nazisten zuerst neue zentralistische Verwaltungsmassnahmen einführten, die sie in Deutschland in Folge der Existenz der Landesorgane noch nicht anwenden konnten.

IURIDICA

- 1960 IURIDICA I: B. Rattinger: *O státně právním významu únorových událostí*. J. Švestka: *Odpovědnost za škody způsobené dopravními prostředky v československém právním řádu*. L. Litsch: *K postavení nejvyšších orgánů Německé republiky v listopadové revoluci 1918*.
 IURIDICA II: Vl. Delong: *Obsah pojmu lidové demokratické státní správy*. S. Radvanová: *Byt užívaný manželi*. K. Malý: *Vznik proletářských soudů v sovětském Rusku*.
 IURIDICA III: K. Pinc: *K ekonomické problematice společenské spotřeby obyvatelstva*.
- 1961 IURIDICA I: O. Plundr: *Organizace soudů Polské lidové republiky*. J. Fiala: *Změna účastníka v občanském právním řízení*. Z. Česka: *Vliv soudního řízení na běh promlčecí doby*.
 IURIDICA II.: J. Grospič: *Slovenské národní povstání, jeho státněprávní význam a obsah*. J. Gronský: *K niektorým otázkám rozvoja práce komisií pol'ského Sejmu*. V. Klokočka: *Parlamentní kontrola vlády v systému 4. republiky ve Francii*.
 IURIDICA: — SUPPLEMENTUM 2: V. Fábry: *Pozemková reforma v Československu*. B. Spáčil: *Patnáct let československého finančního práva*. O. Průša: *K otázce rozvoje socialistické státnosti*. S. Zdobinský: *K otázce pojmu a předmětu osobního vlastnictví*.
 IURIDICA III.: F. Šamalík: *Stát a společenské organizace v SSSR*. V. Veverka: *Filosofie české normativní školy*.
- 1962 IURIDICA I: *Boj Komunistické strany Československa za socialistický stát a právo. K otázkám výstavby socialistického státu a státního řízení národního hospodářství* (Sborník).
 IURIDICA II: V. Delong: *Orgány socialistického státu a státní správy*.
- 1963 IURIDICA — MONOGRAPHIA I: M. Milde: *The problems of liabilities in international carriage by air*.
 IURIDICA I: B. Vybíral, A. Kudlík: *Několik poznámek k příčinám kriminality a její prevence*. O. Novotný: *Otázka příčin a podmínek zločinnosti*. J. Nezkusil, F. Knobloch: *Akutní otrava alkoholem a její soudně psychiatrické posuzování*. A. Dolenský: *Některé otázky nového systému trestů*. I. Pješčak: *Nový trestní řád a kriminalistika*.
 IURIDICA II.: V. Veverka: *Charakter soudobých pozitivistických teorií práva v západní Evropě*.
- 1964 IURIDICA I: J. Kovářik: *K otázce jednotné úpravy pracovněprávních vztahů v ČSSR*. K. Witz: *Otázky úlohy pracovního práva při výchově k socialistickému vztahu k práci*. V. Fábry: *K pojmu, systému a kritériím účelové kategorizace půdy*. M. Svátek: *Některé aktuální otázky socialistické zákonnosti v jednotných zemědělských družstvech*.
 IURIDICA II: A. Dolenský: *Zanedbání povinné výživy*.
 IURIDICA III: J. Adam: *Podstata životní úrovně a činitelé ji určující*. M. Král: *Hospodářské soutěžení socialismu a kapitalismu v letech 1950—1962 a jeho další perspektivy*. K. Rotter: *Problémy výstavby socialismu a komunismu v podmínkách koexistence dvou světových soustav*.
 IURIDICA IV: V. Čížkovská: *K některým problémům kvalitativního a kvantitativního vymezení právní kategorie osobního vlastnictví v socialistické společnosti*. S. Radvanová: *Vztah druhá a družky*. J. Švestka: *Nad připravovanou úpravou osvojení v novém zákoně o rodině ČSSR*. J. Hrdlička: *Oprava důvodů rozhodnutí*. Fr. Štajgr: *Důkaz cizího práva*.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1965

IURIDICA 1

© Universita Karlova v Praze 1965

Redakční rada série Iuridica: prof. dr. V. Outrata (předseda), Z. Červený (tajemník),
doc. dr. J. Boguszak, dr. O. Novotný

Z nové sazby písmem Latinka 44 vytiskl MÍR, novinářské závody, n. p., závod 1, Praha 1, Václavské nám. 15

Náklad 500 výtisků

Vydání 1.

A — 11*51336

Cena brožovaného výtisku Kčs 10,—